

په بهير کې
(روې)

پښتو

پښتو د تاريخ په بهير کې

ليکوال: محمد اقبال وزيری

خپرندوی: کاکړ تاريخي علمي بنسټ

د ليکنې ځای: دوردرېخت، هالنډ

چاپ وار: لومړی

چاپکال: ۱۳۹۴ ل / ۲۰۱۵ ز

چاپشمېر: ۲۰۰۰ ټوکه

ډيزاين: سپين سهار

چاپځای: اسد دانش مطبعه - کابل / ۰۷۰۰۴۴۹۲۹۸

ل وزيری

Ketabton.com

دوردرېخت، هالنډ ۲۰۱۵

د خپرنډوی بنسټ یادښت

(کاکړ تاريخي بنسټ) دخپل کار له پيله وعده کړې وه، چې د پياوړي افغان تاريخپوه پوهاند دکتور محمدحسن کاکړ داټارو ترڅنگ به د افغاني فرهنگ او تاريخ په اړه ځينې هغه مهم اثار هم خپروي، چې د دې بنسټ له موخو او تاريخي - علمي معيارونو سره سمون ولري. دا دی په دوهم گام کې د ښاغلي اقبال وزيرې په زړه پورې اثر (پښتو د تاريخ په بهير) کې خپروي. د دې کتاب ليکوال هڅه کړې، د پښتو ژبې تاريخي رېښه او د تاريخ په اوږدو کې يې د ودې پړاوونه وڅېړي او هغه تاريخي، ټولنيز، فرهنگي او سياسي عوامل راوپېژني چې د دغې لرغونې ژبې د ودې په لار کې يې خنډو ځنډ پېښ کړي دي.

په ارياني، هيندو ارياني او هيندو اروپايي ژب - کورنيو کې د پښتو لرغونې ځای يو په زړه پورې بحث دی، چې له نېکه مرغه په نوې زمانه کې يوشمېر افغان او لويديزو ژبپوهانو او فېلالوژستانو پرې څېړنې او ليکل کړي دي. پوهېږو، چې د يوې لرغونې ژبې د بشپړې مطالعې لپاره يوازې ژبنۍ څېړنې بس نه دي، بلکې هره ژبه د ژبتوکمپوهنيز (اتنو لنگويستيکي Ethno-linguistics) بشر-پېژندنې (Anthropologic)، تاريخي - مقابلسوي ژبپوهنې، اړپوهنې (Etymology) او نورو اړوندو پوهنو په رڼا کې لوستل کېږي. د پښتو ژبې تاريخ ته دشلمې پېړۍ تر پيله پورې په دوديز او روايتي بڼه کتل کېدل او ددې ژبې په اړه شننې يوازې پر هغو روايتونو ولاړې وې، چې دسيالو او تربورو فرهنگي حوزو د دوديزو ليکوالو په لاس کښل کېدل. که څه هم په لويديځ کې دنورو ارياني ژبو په لړ کې پر پښتو نوې - علمي څېړنې لاپخوا راپيل شوې وې، خودافغاني پوهانو څېړنې

ډالۍ

دا کتاب درنو او قدرمنو وروڼو: محمد افضل خان لالا او پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ته ډالۍ کوم.

دهمدې نويو اکاډميکو معيارونو پر بنسټ لځوانې او نوې دي. په دې بهير کې دښاغلي اقبال وزيرې دغه کتاب هم دځانگړي پام وړ اثر دی، چې ښايي دپښتو ژبې په برخه کې ځينې تياره گوټونه رڼا کړای شي. دښاغلي وزيرې دکار يوه ځانگړنه دا هم ده، چې د ژبې د ودې په برخه کې يې ځينې ټولنيز او ادبي - شعري بهيرونه هم څېړلي دي. د ژبې د ودې لپاره يې د بېلابېلو دربارونو او شخصيتونه ونډه هم مطالعه کړې ده، چې په راتلونکې کې د دغې ژبې د لږدېدو لپاره تاريخي تجربې زموږ ترمخ ږدي.

ليکوال د کتاب په پای کې ځينې وړاندیزونه هم لري، چې ښايي زموږ د ژبې د ودې او پراختيا لپاره يې مهم لاسوندونه وگڼو.

کاکړتاريخي بنسټ همدا چې دغه کتاب ترلاسه کړ، نو د چاپ او خپراوي لپاره يې لاس پر کار شو، په تېره بيا دهبواد د درانه تاريخپوه پوهاند کاکړ د سريزې او سپارښتنې له مخې مو دا اړينه وگڼله چې دغه مغتنم کتاب د چاپېدونکيو اثارو په لړ کې لومړيتوب وگڼو او دا دی نن يې ستاسو قدردمنو لوستونکيو تر لاسونو پورې در رسوو.

بنسټ به په راتلونکي کې هم د داسې تاريخي علمي اثارو د چاپ له لارې د هغې فرهنگي تشې ډکولو هڅه وکړي، چې زموږ د فرهنگ، ژبې، تاريخ او ملي ارزښتونو په برخه کې شته.

په دې هيله چې په دې برخه کې د لانورو اکاډميکو او پرنومهلپو علمي معيارونو برابر اثار هم ترلاسه او خپاره کړو، د دې کتاب لوستلوته مو رابولو.

په درنښت

کاکړتاريخي بنسټ

د علمي بورډ سکرترت

کابل، د ۱۳۹۴ لمريز کال دچنگاښ ۴

د ۲۰۱۵ دجون ۲۵

سرليکونه

۱۰.....	يادونه.....
۱۲.....	پښتو د تاريخ په بهير کې.....
۱۴.....	لومړی څپرکی.....
۱۴.....	د انسان او ژبې د پيدايښت.....
۱۴.....	په هکله يو څو خبرې.....
۱۴.....	۱-د انسان پيدايښت.....
۱۵.....	اريايان او د دوی ټاټوبی.....
۱۸.....	پښتانه او سکندر.....
۱۹.....	پارتيا.....
۲۰.....	د اريايانو دوهم ستر لېږد.....
۲۰.....	۲-د ژبې پيدايښت.....
۲۶.....	د ژبې دندې:.....
۳۳.....	دوهم څپرکی.....
۳۳.....	پښتانه.....
۳۳.....	د پښتنو اصل.....
۳۸.....	لومړی د تاريخ له اړخه:.....
۴۳.....	دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه.....
۴۳.....	درېيم د نسب پوهنې له اړخه.....
۴۵.....	درېيم څپرکی.....
۴۵.....	پښتو ژبه.....
۴۵.....	پښتو.....
۴۷.....	د پښتو اصل يا ريښه.....

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۸

د هوتکيانو په دوره کې پښتو ژبه..... ۱۱۹

يوولسم څپرکی ۱۲۹

سدوزيان او پښتو ژبه ۱۲۹

احمدشاه بابا ۱۲۹

احمدشاه بابا او پښتو ژبه..... ۱۳۲

تيمور شاه او پښتو ژبه ۱۳۶

د عبدالخالق خان پاڅون..... ۱۴۰

د پېښور پاڅون ۱۴۱

دولسم څپرکی ۱۴۳

بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه..... ۱۴۳

جان ليدن..... ۱۴۸

الفنستون ۱۴۸

الکزاندر برنز ۱۴۹

هنري جورج راورتي ۱۵۰

هنري ولتر بيليو..... ۱۵۳

تور برن ۱۵۵

ډارمستېر ۱۵۶

جان گورډون لاريمر ۱۵۷

ډ. ل. لاريمر ۱۵۷

روس کېپل..... ۱۵۷

هاول ۱۵۸

ديارلسم څپرکی ۱۵۹

محمدزي او پښتو ژبه ۱۵۹

امير دوست محمد خان ۱۵۹

يوه لنډه سروې / ۷

پښتو د ژبې په توگه..... ۵۰

څلورم څپرکی ۵۹

غوري پښتانه او پښتو ژبه ۵۹

ترکي غلامان..... ۶۷

پينځم څپرکی ۶۹

د سليمان د غرونو په لمنو او نورو سيمو کې پښتانه او پښتو ژبه..... ۶۹

شپږم څپرکی..... ۷۶

لودي پښتانه او پښتو ژبه..... ۷۶

اووم څپرکی ۸۲

روښانيان او پښتو ژبه ۸۲

اتم څپرکی ۸۸

اولسمه مخزېږدي پېړۍ او پښتو ژبه ۸۸

۱-خوشال بابا او پښتو ژبه..... ۸۸

۲-رحمان بابا او پښتو ژبه ۹۴

۳-حميد ماشو خېل او پښتو ژبه..... ۹۶

نهم څپرکی ۹۹

په هند کې د پښتو اثار ۹۹

په هند کې د پښتنو رياستونه او پښتو ژبه..... ۱۰۰

لسم څپرکی ۱۰۵

هوتکيان او پښتو ژبه ۱۰۵

ميروېس نيکه..... ۱۰۷

د شاه محمود هوتک واکمني ۱۱۲

د شاه اشرف هوتک واکمني ۱۱۴

د شاه حسين هوتک واکمني..... ۱۱۸

يادونه

د څه مودې راهيسې دا فکر را سره و چې پښتنو ولې خپلې ژبې ته شا کړې، د هغې په هکله بې پروا، ځينو يې ان ورسره بې انصافي کړې او ځينې لا اوس هم ورسره بې انصافي کوي. ايا د دې لامل دا دی چې پښتو يوه کمزورې ژبه ده او د ودې توان نه لري او که پرعکس پښتانه د خپلې ژبې په اهميت نه پوهيږي او د پښتو ژبې وروسته پاتې والی د پښتنو د وروسته پاتې والي او بې پروايې پايله ده؟

دغو پوښتنو ته مې د ځواب موندلو په موخه هوډ وکړ چې د خپل وس او توان په کچه يوه څېړنيزه ليکنه «پښتو د تاريخ په بهير کې» تر سرليک لاندې وکارم تر څو د پښتنو پاملرنه دغې مهمې موضوع ته واړوم. خو ستونزه دا وه چې د دې موضوع د څېړلو لپاره ډېرو اثارو ته اړتيا وه چې ما نه درلودل. د ښه مرغه يو شمېر انډيوالانو د يادې شوې موضوع په هکله د کتابونو مرسته راسره وکړه چې تر ډېرې اندازې يې زما ستونزې لږې کړې. محترم پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تل مهرباني کړې او وخت په وخت يې خپل خپاره شوي اثار او ژباړې او ان د ځينو اثارو د چاپ لپاره د تيارو شوو مسودو فوتو کاپي، د مخه تر دې چې خپرې شي، را استولې دي. همدارنگه انجنر زکريا پوپل او انجنر محمد ظاهر، چې زما سره نږدې اوسيري هم خپل کتابونه په واک کې را کړي دي. انجنر زکريا پوپل د خپلو کتابونو برسېره د کاناډا نه د معصوم هوتک څخه د عبدالرؤف بېنوا کتاب «هوتکيان» او د معصوم هوتک کتاب «سل پگړی او يو پرونی» را وغوښتل چې د ځانگړې يادونې وړ دي. ډاکټر قادر زماني د عبدالغفار فراهي کتاب «د ډيموکراسي او جمهوريت په کلونو کې»، محمد بلال لالپوروال د سيد

امير شيرعلي خان ۱۶۰

امير شيرعلي خان او پښتو ژبه ۱۶۳

امير عبدالرحمن او پښتو ژبه ۱۶۶

امير حبيب الله خان او پښتو ژبه ۱۶۹

مولوي عبداواسع کندهاری ۱۷۴

امير امان الله خان او پښتو ژبه ۱۷۵

د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه ۱۷۷

څورلسم څپرکی ۱۸۶

د خلقيانو واکمني او پښتو ژبه ۱۸۶

د پرچميانو واکمني او پښتو ژبه ۱۸۷

د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه ۱۹۰

پنځلسم څپرکی ۱۹۵

د ډېورنډ د کرښې هغې خوا ته ۱۹۵

پښتانه او پښتو ژبه ۱۹۵

شپاړسم څپرکی ۲۰۳

پښتانه بايد د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟ ۲۰۳

۱- ځان پېژندنه ۲۰۶

۲- د ټولنې نيمايي وجود يانې ښځو ته ځانگړې پاملرنه ۲۰۶

۳- پښتانه بايد منظم شي ۲۰۷

اخځونه ۲۱۵

پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هويت وساتي ۲۲۶

د ليکوال ژوندليک ۲۳۱

بهادر شا ظفر کاکا خپل کتاب «پښتانه د تاريخ په رڼا کې» او د غلام محمد غبار کتاب «تاريخ مختصر- افغانستان»، عبدالرشيد وزيری د محمد دوست شينواري کتاب «د افغانستان ژبې او توکمون» ، صالح الدين وزيری د محمد ولي خلمي کتاب «د افغانستان او روسيې د سياسي روابطو لنډه تاريخچه»، جان محمد داوړ د گل جانان ظريف کتاب «پښتو مېخميړي ډيپونه»، ډاکټر عبدالمحمد درمانگر د محمد انور نوميالي کتاب «د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي»، او بهار د سيد امين مجاهد کتاب «جريانات پښت پرده لويه جرگه قانون اساسي» راولپړل. زه د دې انډيوالانو نه د دې پېرزوينې له امله د زړه له کومې مننه کوم.

دا ليکنه انجنر زکريا پوپل، انجنر محمد ظاهر او ډاکټر قادر زماني ولوستله او د ليکنې د ښه والي په هکله يې گټورې مشورې راکړې چې په مننې سره يې يادونه کوم. دا ليکنه مې بيا د هېواد وتلي او بې جوړې تاريخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ ته د لوستلو لپاره واستوله. ښاغلي کاکړ صاحب د زياتو بوختياوو سره سره زما ليکنه په ورين تندي لوستې او مشوره يې راکړه چې د کتاب په ښه يې د لوستونکو په واک کې ورکړم. محترم کاکړ برسېره پردې سريزه هم ورباندې وکبله. زه د ښاغلي کاکړ نه د گټورو مشورو او سريزې له کبله د زړه له تله مننه کوم او ښه روغتيا او اوږد ژوند ورته غواړم.

دا هم بايد ووايم چې د دې ليکنې سره د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ يوه مقاله چې «پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هويت وساتي» تر سرليک لاندې، چې په افغان-جرمن انلاين سايت کې خپاره شوې او زما د کتاب د موضوع سره نږدې اړيکه لري، هم ورسره مله ده.

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
اپريل، ۲۰۱۵

پښتو د تاريخ په بهير کې

دا د پښتو د تاريخي انکشاف په اړه د محترم اقبال يو نوی ابتکاري اثر دی. په دغه نامه او په دغه ډول بله ليکنه ليدل شوې نه ده.

پښتو په دغه اثر کې له دغو اړخونو څخه کتل شوې ده: يو دا چې پښتو د ژبې په توگه څنگه مينځ ته راغله. بل دا چې پښتو د پښتنو په واکمني کې څنگه انکشاف وکړ، يا ونه کړ؛ کومو واکمنو هغه پاللې، او کومو نده پاللې او ځينو ولې هغه پرېښوده، او نورې ژبې يې غوره کړې، بل دا چې دغه واکمني کورنۍ څنگه او چېرته واکمني شوې او څنگه له واک نه ولوېدلې. په دې ډول دغه اثر د پښتني واکمنو کورنيو لنډ تاريخ هم گڼل کېدای شي.

دغه اثر هغه پښتانه هم راپېژني چې د پښتو په انکشاف کې يې محسوسه برخه لرلې ده. دوی که په ارادي ډول د پښتو پالنه په نظر کې نه وه نيولې په خپلو اشعارو يې هغه پاللې او هم يې د خپلو خلکو د نړۍ ليد او کلتور تمثيل کړی دی. وزيری د پښتو د دغسې شعرونو نمونې له لرغوني مهال نه تر اوسه په خپل دغه اثر کې راټولې کړې، او خپل اثر ته يې چې په اصل کې څېړنيز دی، شعري کيف هم ورکړی دی. دا هم د دغه اثر مهمه ځانگړتيا گڼل کېدلی شي.

که د پخوانيو پښتنو منثور اثار ليدل شوي نه دي، شعرونه يې ډېر او ښه پاخه دي، دغومره پاخه چې ښيي چې ويونکي يې د لوړ فکر او احساس خاوندان وو. دوی په خپلو اشعارو سره په دغې برخې کې پښتون ولس ښه شتمن کړی دی. دا به شايد د همدغو کلاسيکي اشعارو له امله وي چې

پښتو اوس یو ډېر پراخ او دقیق گرامر لري، چې له برکته یې مطالب پکې په دغسې لنډ او دقیق ډول بیانېدلی شي، چې په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا کېدلی نه شي. خو دا چې پښتو په معاصر مهال کې چې څنگه ښايي پرمختګ نه دی کړی، په اصل کې د پښتنو د بېرته پاتې والي او پښتو ته د بې پروايي له امله ده، نه د پښتو له امله. وزيرې دغې موضوع ته ښه ځير دی، او د خپل اثر وروستی څپرکی یې دغې موضوع ته ځانګړی کړی، او پښتانه یې دپته رابللي دي چې په اوسنیو شرایطو کې خپلې ژبې ته څنگه انکشاف ورکړي. دغه شعرونه او پښتونوالي وه چې پښتانه یې د لوړ او پیاوړي کلتور خاوندان کړي وو.

د دغه اثر بله مهمه ځانګړتیا دا هم ده چې لیکوال یې دا ټولې موضوع گانې له اول نه تر پایه په منسجم او لنډ ډول بیان کړې دي. ژبه یې هم رڼه، روانه، او له خاصو اصطلاح گانو څخه خالي ده. ده د ژبې د متخصص او استاد په توګه د بیان طرز او اسلوب ته پوره پام کړی. داسې هم نه ده چې ده خپل اثر یوازې د خپل تخصصي نظر له مخې کښلی وي. نه، ده د خپل اثر د موضوع گانو په اړه د پخوانیو او اوسنیو لیکوالو اثرونه کتلي او د څېړنو د اصولو سره سم یې د هغو نظرونه ځای په ځای راوړي او په دې ډول یې خپل اثر افایي او د اعتبار وړ گرزولی دی.

د کډوالی او پردېسي په حال کې د دغسې منابعو له مخې په پښتو کې د دغسې اثر کښل ښيي چې محترم اقبال وزيرې له پښتو سره خاصه مینه لري، او نور هم دپته بولي چې د خپلې ژبې په پالنه او علمي کولو کې چې څه کولی شي، وکړي. هیله ده چې د ده دغه ابتکاري اثر سرمشق وګرزي؛ نور څېړونکي د ده په پله روان شي؛ دغسې موضوع گانې نورې هم وسپړي او پښتانه لیکوال د خپلې ژبې ارزښت او اهمیت ته متوجه کړي.

لومړی څپرکی

د انسان او ژبې د پیدایښت

په هکله یو څو خبرې

۱-د انسان پیدایښت

د انسان پیدایښت پخپله یوه ډېره پېچلې او لانجمنه مسله ده. د دې مسلې په هکله انسانان په دوو ډلو وېشل شوي ځینې وايي چې ټول ژوي او په هغه جمله کې انسان لوی څښتن پیدا کړي دي خو ځینې نور بیا وايي چې ژوند او د انسان پیدایښت د تکاملې عملیې پایله ده.

زیات ساینس پوهان د دې نظریې پلوي دي چې: «د کایناتو پیدایښت ديارلس عشاریه اوه میلیارډه کاله پخوا د یوه غټ ټکر یا چاودنې (The Big Bang) پایله وه. د مخکې کره چې زموږ د لمريز نظام یوه سیاره ده د دغې غټې چاودنې په پایله کې منځ ته راغلې او لومړی د اور د کرې په څېر وه. د مخکې دا کره ورو ورو سړېدلې او په پای کې دوو لاملونو د ژوند په منځ ته راتلو کې ډېر مهم رول ولوباوه. لومړې دا چې د مخکې د کرې پر چاپېر د اتوموسفیر تشکیلېدل او بل د مخکې د کرې پرمخ د اوبو منځ ته راتګ و.

پوهان د انسان د پیدایښت لومړی ځانګو، د هغه مهال د انسانانو د هډوکو د موندنې او سپرنې (تحلیل) پر بنسټ، افریقا بولي. «له دغو انسانانو نه ځینو یې اټکل سل زره کاله د مخه سویل-لوېدیځې اسیا ته او بیا له دغو

سیمو نه د اسیا-اروپا پراخو تودو سیمو ته مهاجرت وکړ. «۲ انسانان په څلورو توکمیزو یا نژادي ډلو ویشل شوي دي چې سپین پوټکي، زیر پوټکي، تور پوټکي او سور پوټکي دي. دا توکمیزې ډلې په نسبي توګه د ثابتو پیدایښتي ځانګړتیاوو: لکه رنګ، وېښته، مخ او بدني جسامت له مخې یو د بل نه توپیر لري. اوس د DNA د کتنو په برکت د نژادو توپیر په کره توګه کیږي. سپین پوټکي هم په دوو څانګو وېشل کیږي چې یوه یې سامي او بله یې اریایان دي. خو څرنگه چې پښتانه په اصل کې اریایان دي نو له دې کبله به د اریایانو او د هغوی د ټاټوبي په هکله لنډه یادونه وکړم.

اریایان او د دوی ټاټوبی

اریایان د سپین توکم یوه څانګه ده چې د هندو-اروپایي خلکو نیکونه دي. د اریایانو د ټاټوبي په هکله پوهان یوه خوله نه دي. ځینې پوهان لکه احمد علي کهزاد، عبدالحی حبیبي، ماکس میولر، ظفر کاکا خیل، دوست شینواری او نور د اریایانو ټاټوبی د اکسوس او سردریا تر منځ سیمه بولي خو ځینې نور بیا د اروپا بېلې بېلې سیمې لکه جرمني، سکندنویا او د مدیترانې سیمې د اریایانو لومړی ټاټوبی ګڼي. گوردن چایلډ (Gorden Childe) وایي چې د اریایانو لومړی ټاټوبی به د «سوویلي روسیې یا سکندنویا»^۳ نه یو وي. خو دی د سوویلي روسیې د ګڼې [فرضیې] شونتیا پیاوړې ویني. پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ وایي چې «دغه نظریه پدې هم قوی ده، چې له سوویلي روسیې نه د اریایانو لومړی لېږد څرګند دی.»^۴ دی زیاتوي چې «دغه سیمه د اروپا-اسیا هغه پراخه برخه ده. چې د هنګري له ختیځو ځنګلونو نه د مانچوریا تر شنو ورشوګانو او د سایبریا د جنوبي څنډو نه د تبت تر لوړو سطحو پورې د نړۍ دریمه برخه ځمکه په غېږ کې نیسي. او منځنۍ اسیا یې زړی جوړوي.»^۵ د اریایانو دا لومړی لېږد د دې سیمې نه څلور زره کاله د مخه اټکل شوی دی.

د اریایانو دا لومړی لېږد پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ داسې بیانوي: «دغه خلک د خپل لېږد په بهیر کې چې پېړۍ پېړۍ یې نیولې په دوو برخو وویشل شول ... لوېدیځه برخه [یې] ... د تور سمندرګي له شمال نه د بالقان او باسفورس په لار وړې اسیا (Minor Asia) یا نننۍ ترکیې ته ننوتل او د هغې له ځای خلکو سره له ګډ کېدلو نه وروسته پرې لاس بري شوه او د هیتایټ (Hittite) په نامه سلطنت یې جوړ کړ.

د هندو-ایراني په نامه د اریایانو بله ډله د کسپین د سمندرګي په غاړه د ختیځ خوا ته تاو شوه او بیا دوه برخې شوه. یوه برخه یې له قفقاز نه واوښته د فرات په لور لاړه او هلته له ځایي خلکو هوریانو (Hurrians) سره میشته شوه او وروسته یې د میتاني (Mittani) په نوم دولت جوړ کړو. بله برخه یې چې تر هغې بلې نه ډیره لویه وه او په هندو-اروپایي څانګې یاده شوه، د ختیځ په لور لاړه، له سردریا او امو نه واوښته په باختر کې میشته شوه او بیا د پنجشېر او کابل پر سینونو وربښکته شوه.»^۶

دی دا هم وایي چې د اریایانو د دغې ډلې نه یوه برخه یې چې د سویل په لور تله د هغو اریایانو د ډلې له لوري د خنډ سره مخامخ شوه چې د دوی نه د مخه هلته تللي او میشته وو. بیا دوی د لوېدیځ په لور لاړل او ننني ایران کې میشته شول. خو په دوی کې مادانو د نني ایران په شمال لوېدیځ کې د مخزېږدې اومې پېړۍ په نیمايي کې د میډیا (Media) په نامه امپراتوري جوړه کړه چې یوه پېړۍ اوږده شوه او پارسا یې هم لاندې کړې وه او مرکز یې ننی همدان و. پارسوانو د مخزېږدې شپږمې پېړۍ په نیمايي کې مادانو ته ماته ورکړه او خپله امپراتوري یې جوړه کړه. دوی خپله مینه پارسه، پاچایي تېر یې بازارګادی (Pasargadae) او پاچایي کورنۍ یې هخامنشي-نوموله او پدې توګه پارسانو د باختر اریایانو نه ځانونه بېل کړل.

د اریایانو بله ډله د مخزېږدې نه څلور سوه کاله دمخه له اباسین نه تېره شوه او د هغه ځای اوسېدونکي درای ویدیان (Draavidians) یې لاندې

کړل. دوی خپل هېواد بهاراته ورته (Bharata Varta) ونوموه او پدې توگه دوی هم د پارسا غونډې ځانونه د باختري اریایانو نه بیل کړل. د اریایانو نورې ډلې لکه سارماتیان (Sarmatians)، ساکا (Sakae)، یوچیان (Yue Chih) یا کوشانیان او هفتالیان د منځنی اسیا په پراخو مځکو کې میشته وو. اریایان له همدې ځایه نورو سیمو ته تیت شول او سارماتیان لومړی اریایي ټبر دی چې اروپا ته تللي دي. خو څرنګه چې پښتانه په اریایانو کې د ساکا د لوی ټبر سره د قوم والی او هم د ژبې له کبله نږدې دي او شاید په اصل کې سره یو وي. نو لازمه ګڼم چې لږ غونډې د ساکا په هکله وغږېږم.

ساکا لکه چې مو د مخه یادونه وکړه د سپین پوټکو اریایانو لوی ټبر دی چې د هخامنشي-امپراتورۍ پر مهال «د لوېدیځ کاشغر، ختیځ کسپین او سردریا یا جیحون تر منځ سیمو کې کوچیانې ژوند لاره». ۷ اریانا ته د سکندر تر راتګ د مخه د ساکا ډېرې څانګې د اریانا په ډېرو سیمو کې خورې وې.

نایسا (Nysa) د کوفن (کابل) او اباسین تر منځ ښار کې اوسېدل. د حسن کاکړ په وینا نیا سایان په تاریخي لحاظ همغه نسل و لکه ساکای چې په هغه وخت کې په بدخشان او ګاونډیو سیمو کې اباد وو. د نیاسیانو هېواد لږ و ډېر د هېرودت له پکتیک سره سر خوري چې د پکتیانو یانې پښتنو هېواد و. د ساکا بله لویه سیمه باختر او د هغه چاپېر سیمې وې. په بخدي کې د دهای (Dahae) قوم اوسېده چې د ساکا د لوی ټبر څانګه ده. ساکا د سکندر تر راتګ د مخه په سیستان کې هم اباد وو. پدې ترتیب داسې ښکاري «چې ساکا څلور زره کاله د مخه د اریایانو په لومړي لېږد کې په سغدیانه، بکتري یا (Bactria) یا بخدي، پامیرونو، سیستان، نای سا (Nysa)، پکتویک، کونړ او سوات کې اباد شوي وو.» ۸ د سکندر د راتګ او د اریایانو د دوهم ستر لېږد سره پدې سیمه کې ستر بدلونونه رامنځ ته شول.

پښتانه او سکندر

سکندر د خپل پلار فیلیپ د مړینې وروسته یونان یو موتی کړ او ویې پتیله چې اسیایي یونان د هخامنشي واکمنۍ نه ازاد کړي. ده د لوېدیځ له خوا په هخامنشي امپراتورۍ یرغل وکړ او د فارس امپراتور داریوش ته یې په څو جګړو کې ماتې ورکړه. سکندر د هخامنشیانو پلازمینې ته اور واچاوه او د اوپستا نامتو اثر چې د غوايي په زرګونو څرمنو لیکل شوی و د منځه لاړ او یوازې یوه کوچنی برخه یې پاتې شوه. وروسته داریوش چې د سکندر له لاسه یې څو ځله ماتې کړې وه د بخدي والي بېسوس (Bessus) له خوا ووژل شو او پخپله بېسوس ځان پاچا اعلان کړ. خو سکندر د هخامنشي فارس د ښارګولو وروسته په باختر کې د لویو ستونزو سره مخامخ شو. باختريانو لومړی د بېسوس او د هغه د مړینې وروسته «د پښتون سپتامنز (Spitamenes) په سروالي د ځایي خلکو له دغسې مقاومت سره مخامخ شو چې د هخامنشیانو په امپراتوري کې له دغسې ټینګ مقاومت سره مخامخ شوی نه و.» ۹ سپتامنز له سکندر سره کلکې جګړې وکړې چې نږدې دوه نیم کاله اوږدې شوې. سکندر په پای کې د خپل هوډ نه، چې د امو د رود اخوا سیمې لاندې کړي، واوونښت او هند ته د تګ په فکر کې شو. ده په باختر کې شپږ پوځي چوڼۍ چې د سکندريې پنامه یادېږي جوړې کړې چې وروسته په ښارونو بدلې شوې. ده د باختر د سیمه یز واکمن اوکسیارتز (Oxyartes) د لور رخشانې سره واده وکړ او وروسته د هغه ځای ناستي سلوکوس نیکاتور د سپتامنز د لور اپامه (Apama) سره واده وکړ او د پوهاند کاکړ په وینا وروسته د دوی زوی د لومړي انتیوکوس په نامه پاچا شو. سکندر بیا د هندوکش نه راوونښت او بگرام ته راغی. سکندر د بگرام نه د نني جلال اباد په لوري وخوځېد او هلته د ده لښکرې دوه برخې شوې چې یوه برخه یې د خیبر د درې له لارې اباسین ته روانه شوه او بله یې د کنړ لاره ونیوله چې پخپله دی هم ورسره مل و. په کنړ، باجوړ او سوات کې د پښتنو د کلک

مقاومت سره مخامخ او ټپي هم شو. سکندر بيا د هند په لور لاړ، د اباسين نه واوونست او جيلم ته ورسېد چې بيا يې پوځ د وړاندې تگ نه ډډه وکړه او د بلوچستان له لارې يونان ته د تگ په لاره کې بابل ته ورسېد او هلته د درې دېرشو کالو په عمر مړ شو. پدې توگه سکندر «پخپلو بې جوړو نظامي بریو سره په ټولې مالومې نړۍ کې د لوی سکندر په نامه ياد شو. هغه نه يوازې ټول يونان لاندې کړو، بلکې د هخامنشي پراخه امپراتوري يې [هم] لاندې کړه او... د ده امپراتوري له يونان نه تر اباسين نه خوا پورې غځېدلې وه.» ۱۰

پارتيا

کهزاد وايي چې د پکتیانو يوه څانگه د هغو مهاجرينو سره چې د لوېديځ خوا ته لاړل د هريروود د هغې خوا نه د خزر تر سواحلو پورې نږدې ځايونه ونيول او د پارتيا په نوم ياد شو. پارتيان (Parthiene) د دهايي ساکا د اپرنای (Aparni) څانگې خلک دي.

پارتیانو دوه کاله وروسته له هغې چې د يونان-باختري دولت په بلخ کې د يودتس په مشرۍ واک ته رسېدلی و د يونان-باختري په لوېديځ کې د پارت دولت بنسټ د ارساس (Arsaces) په سروالی کېښود. «پارتیه د دامغان، شاه رود، جوين، سبزوار، نيشاپور، طوس، ترشيز له سيمو او د هريروود د سيمې نه جوړه وه.» ۱۱ د ميريداتس په پاچايي کې د پارتيا واکمني په امپراتورۍ واوونسته چې په اروپا کې د روم د امپراتورۍ سياله شوه او نږدې پنځه پېړۍ يې په پارسانو واک وچلاوه. وروسته ساساني پاچا اردشیر د پارتيا وروستي پاچا ارته بانوس (Arta banus) ته ماتې ورکړه او د پارتيا امپراتوري ته يې د پای ټکی کېښود. اردشیر پارتيا د خراسان په نوم ونوموله تر څو د پارتيا هويت له منځه یوسي. زموږ ځينې افغان وروڼه چې د خراسان نارې وهي ښه به دا وای چې د ايران نه يې د پارتيا د بېرته تر لاسه کولو نارې وهلی او پارسي خراسان يې بېرته پارتيا نومولې وای.

د اریایانو دوهم ستر لېږد

هغه مهال چې د چين دېوال جوړ شو او چينايانو د هغه په مرسته وکولی شول چې د مغولو د يرغل نه ځان وژغوري نو مغولو د لوېديځ په لور يرغل وکړ او د دغه يرغل په پايله کې د دغو ولسونو دوهم ستر لېږد پيل شو. دوه زره دوه سوه کاله د مخه د مغولو د يرغل په پايله کې يوچيان او يفتاليان هم مهاجرت ته اړ شول. نو بيا دغو يوچيانو، يفتاليانو او نورو تر فشار لاندې د ساکا څو څانگې له سغديانې نه ښکته شوې، باختر يې ونيو او بيا د هغو په فشار له بخدي نه سيستان ته واوښتل او هلته ميشته شول. دوی خپله مېنه په ساکستانه او بيا په سيستان ياده کړه چې د گوندو فارس (Gondophares) په مشرۍ يې يوه امپراتوري جوړه کړه.

«پوهاند فرای د سيستان ساکا د پښتنو لور نيکونه گڼي او وايي چې د اسلامي پراختيا په برابر کې د زنبېلانو ټينگ مقاومت يو دليل په يقين سره هغه جنگيالي قومي خلک، د افغانانو يا پټانانو نيکونه وو، چې د يرغلگرو سره د جنگ لپاره يې مېړونه ورکول.» ۱۲ د پښتنو په هکله به په دوهم څپرکي کې پوره رڼا واچوم.

۲-د ژبې پيدايښت

د ژبې پيدايښت د انسان د پيدايښت د مسلې غوندې ډېره پېچلې او ستونزمنه مسله ده. پوهانو د ژبې د پيدايښت په هکله دوې نظريې وړاندې کړې دي. د لومړۍ نظريې پلويان ژبه يوه ازلي (پيدايښتي) پدیده گڼي. د دې نظريې نامتو پوه نوام چامسکي (Noam Chamsky) دی چې ژبه يوه ځانگړې بشري وړتيا او استعداد گڼي چې د خپلې کارونې لپاره له مخکې ټاکلي گرامري اصول لري. د بېلگې په توگه مور پښتانه د مخه تردې چې د پښتو گرامر مو زده کړی وي په گرامري لحاظ سمې خبرې کوو. نوموړی

وايي چې انسانان د داسې ميکانيزمو سره زيربډلي دي چې د ژبې لپاره مناسب دي لکه د غږ پټۍ (Vocal cards)، د ماغزو هغه برخه چې د ژبې لپاره ځانگړې شوې ده او هغه ميکانيزمونه چې موږ ته دا وس راکوي چې د ژبې شونتياوې وکاروو.

د دې نظريې په هکله لومړۍ اريانوونکې تجربه د لرغوني مصر- فرعون سميتيکاس په امر تر سره شوې ده. دغه فرعون په دوو ماشومو هلکانو باندې په يوه ليرې او پټ ځای کې ديوالونه راتاو کړل او د باندې نړۍ نه يې گوښي او بېل کړل. دغه فرعون فکر کاوه چې د دې هلکانو له خولې هرڅه چې راووتل هغه به د ژبې پيل وي. هېرودت وايي چې دې ماشومانو په فريگيان ژبه کې، د ډوډۍ لپاره د «بېکس» کليمه راوويسته چې لوستونکي کولی شي د فريگيان ژبې په هکله د زياتو مالوماتو تر لاسه کولو لپاره د ډاکټر رحمت ربي زيرکيار کتاب «ژبه د بابا ادمه تر دې دمه» وگوري. دې تجربې وښودله چې که ماشومان ځانله پرېښودل شي هغوی کولی شي پخپل منځ کې ژبه راوباسي. «هېرودت د دې تجربې له مخې دې پايلې ته ورسېد چې انسان د خبرو د وړتيا سره زيربډلی دی.» ۱۳

دا تجربه په ۱۹۸۰ کلونو کې د کوم مخکيني پلان پرته په نيکاراگوا کې بل ځلي وشوه. په نيکاراگوا کې د ساندينيسټ واکمنۍ پر مهال دغو واکمنو د کڼو ماشومانو د روزنې پروژې پرانېستله. هلته کڼو ماشومانو پخپل منځ کې گډه د اشارو ژبه منځ ته راوړه چې امريکايي پوهاندې جودي کېگل وکړای شول چې په درو اونيو کې ددغو کڼو ماشومانو د اشارو ژبې کيلي ومومي او بيا يې سوکه سوکه د هغې گرامر وسپړه او پدې توگه يې د نوام چامسکي نظريه جوتله کړه «چې د «گرامر بيالوژي» ورته ويل کيږي او په مغزو کې پراته ده.» ۱۴

دوهمه نظريه دا ده چې ژبه د تکاملي ودې او پرمختيا پايله ده چې جسمي، عصبي او کلتوري نوښتونه پکې شامل دي. د دې تيوري پلوي ويگوتسکي

(Vigotsky) د ژبې په پيدايښت او وده باندې د ټولنيز-کلتوري چاپيريال په رول ټينگار کوي. د فرعون سميتيکاس تجربې وښودله چې لږ تر لږه دوه ماشومان د ژبې منځ ته راتلو لپاره اړين وو. همدارنگه د نيکاراگوا د کڼو ماشومانو تجربه ښيي چې يو شمېر کڼو ماشومانو پخپل منځ کې د اشارو ژبه راوايسته. د دې مانا دا هم ده چې ژبه ټولنيزه پديده ده او د خلکو تر منځ د تړون په بنسټ منځ ته راځي. پدې ترتيب د ژبې منځ ته راتگ دوه بنسټونه لري چې يو يې پيدايښتي او بل يې ټولنيز دی. که د انسان د ژبې پيدايښتي جوړښتونو يانې د غږ پټۍ، په لويو ماغزو کې د ژبې مرکز او د ژبې د کارولو ميکانيزمونو ته زيان ورسېږي نو په ژبه کې خنډونه منځ ته راځي او ټولنيز بنسټ ورسره هېڅ مرسته نه شي کولی. همدارنگه که د انسان پيدايښتي بنسټونه روغ هم وي خو انسان د ټولنې د باندې ژبه منځ ته نه شي راوړی. د بېلگې په توگه په هند کې دا کيسه ډېره د ژبې په سر ده چې وايي «په هند کې د اميلا او کميلا په نامه دوې وړې نجونې لېوه تښتولې وې او خپل غار ته يې وړې وې. يو څه موده وروسته دواړه نجونې د لېوه په غار کې وموندل شوې او د ټولنپوهانو له خوا تر روزنې لاندې ونيول شوې. دا نجونې به د حيواناتو په شان په څلوربولې تلې او خبرې يې نشوې کولای. يوه نجلۍ څه موده وروسته مړه شوه او هغه بله نجلۍ په دې قادره نه شوه، چې خبرې وکړي او د انسان په شان سلوک زده کړي.» ۱۵ دا بېلگه راښيي چې انسان د ټولنې د باندې انسان کېدای نه شي او نه ژبه زده کولی شي. پدې توگه دا دواړه بنسټونه د يوې سيکې دوه مخونه دي د ژبې په منځ ته راتگ کې پيدايښتي لاملونه او هم ټولنيز لاملونه دواړه رول لري او يو بل بشپړوي.

د انسانانو په وجود کې د غږ د پټۍ برسېره سېرې، پزه او وړه ژبه (ژبۍ يا حلقۍ ژبه) ټول د غږ په جوړولو کې ونډه لري. ډاکټر کبير ستوري پخپل اثر کې چې «ژبساپوهنه» نومېږي پدې اړه مهم مالومات راکوي چې لنډيز

یې دا دی:

د زیاترو انسانانو د ژبې مرکز د دماغ په گڅه یا کینه خوا کې پروت دی. د غبرونو د ژبې دستګاه تالو دی چې د غبرونو پټۍ لري او د ژبې د غبرې (عضلې) او شونډو په مرسته سره غبرونه جوړوي. د انسانانو د تالو د غبرونو په پټیو کې د پرتو غبرونو شمېر زیات او پراخ دی او بېل بېل غبرونه جوړولی شي خو د ژوو د تالو د غبرونو شمېر ډېر لږ دی او یوازې څو محدود رغونه جوړولی شي. پدې ترتیب د انسان ژبه د غبرونو د شمېر له پلوه بډای او بشپړه ده او د ژوو بیا نیمګړې او غریبه ده. لدې کبله انسان په ډېره پیمانته او ژوي په لږه اندازه د خبرې کولو توان لري. د غبرو ژبه د وزن له مخې له څلورو برخو نه جوړه شوې چې هره ټیټه برخه یې د خپلې جګې برخې څانګه ده. دا څلور برخې ګر، څپه، نومونه یا ويي (لفظونه) او جملې دي.

پوهان پدې باور دی چې بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو (verbaal) ژبه شاید د انساني ژبې لومړۍ او پخوانۍ بڼه وي. کله چې دوه کسان یو د بل په خبره نه پوهیږي نو بیا د یو بل په فکر، ارادې او احساساتو باندې د پوهېدو لپاره د جسماني اشارو (لکه لاس، خوله، سترګې او نور) نه کار اخلي.

پدې ترتیب بې غږه ژبه یا د جسماني اشارو ژبه منځ ته راځي

د بې غږې ژبې یا جسماني اشارو د ژبې وروسته د غږ ژبه منځ ته راغله. د غږ ژبه د غبرونو نه چې په لومړي سر کې هېڅ مانا نه لري منځ ته راځي کله چې غبرونه په یوه شي او یا د یوه شي د ستاینو (صفتونو) پورې وتړل شي نو بیا مانا پیدا کوي. د بېلګې په توګه پښتانه یوې ځانګړې مېوې ته منډه وایي خو پارسیان ورته سیب، روسان ورته یابلوکا (jabloka) او انګرېزان ورته اپل (apple) وایي د یوه پښتون د پاره تر هغه د اپل اواز بې مانا دی تر څو پدې پوه نه وي چې انګرېزان منډې ته اپل وایي. همدارنګه د یوه انګرېز د پاره تر هغه د منډې اواز بې مانا دی تر څو هغه پدې پوه نه شي چې پښتانه اپل ته منډه وایي.

د لیک ژبه د غږېدو د ژبې نه وروسته منځ ته راغلې ده. د لیک ژبه د شیانو او پېښو لفظي انځور دی. د لیک د ژبې تر ټولو پخوانۍ بڼه انځوریز لیک دی چې د مخزېږدې نه لس زره کاله د مخه اټکل کېږي. په دې لیک کې د ټاکلي ويي (لغت) لپاره یو ټاکلی انځور و. سومیري لیک، د مصر هیروغلیفي لیک، میخي لیک، پونیخي لیک او چيني لیک د انځوري لیک روښانه بېلګې دي. د انځوري لیکونو د ودې په پایله کې د تورو لیک منځ ته راغی چې هرګر ته چې د څپې یوه برخه ده یو توری نیول شوی دی. بیا دغه لیک ایټالویانو واخېست او نوره وده یې ورکړه او لاتیني لیک ترې منځ ته راغی چې نن ورځ یو زیات شمېر هېوادونو په لږ بدلون سره خپل کړی دی. پدې ترتیب هره یوه د غږ ژبه د ټاکلي شمېر ګروونو نه کار اخلي چې د غږ تر ټولو کوچنۍ برخه ده. نو د لیک ژبې لپاره هم همدغه ګر بنسټ ګرزول شوی دی. د لیک ژبې د ودې په پایله کې د هر ګر لپاره یو توری نیول شوی او د غږ ژبه د لیک په ژبه اړول شوې ده.

د پښتو پخوانی لیک میخمري و چې د میخي لیک پنامه هم یادېږي. د المان د ګوټه د انستیتوت استاد پوهاند ډاکټر گل جانان ظریف دوه نیم زره کاله پخواني پښتو ډیبونه (کندل شوی لیک) پخپل کتاب کې چې «پښتو میخمیري ډیبونه» نومېږي را په ګوته کړي دي. دی لیکي: «د هغو میخمري ډیبونو الفبا چې په پښتو پورې اړه لري تر اوسه د پېژندل شوو تورو شمېر یې شپږ دیرش ته رسېږي.» ۱۶ ډاکټر ظریف زیاتوي چې «هغه ډیبونه چې په پښتو ژبه دي، هغوی یو وخت د لیبیا، حبشې او یونان څخه تر سیند (اباسین) پورې په سیمه کې خواره او نښې او نمونې یې لدې سیمو څخه په لاس راغلې دي. لکه د سویس، دردانیلو، بابل، باګستان [پښتون]، مرغاب او پرزیپولیس.» ۱۷

د اسلام د مخه د اوسني افغانستان او د هغه ورڅېرمو سیمو کې مهم لیک دودونه خروشتي او یوناني وو. انګرېز څېړونکی ویلیم جونز وایي «چې د

خروشتي ليک ژبه د اريانه ژبه وه او که په پښتو کې پوره څېړنې وشي نو ښايي چې يو وخت د دغې ژبې په مرسته خروشتي کتبيې ولوستل شي. «۱۸ د محمد دوست شينواري د څېړنې له مخې د خروشتي ليک الفبا د دريمې مخزېږدې پېړۍ نه تر پنځمې ميلادي پېړۍ پورې په اريانا کې موجود و او بيا د کنېشکا او د هغه د ځای ناستو له لوري گام په گام له منځه لاړ او يوناني ليک دود يې ځای ونيو. د بغلان کتبه په يوناني الفبا ليکل شوېده. د پښتو اوسنی ليک دود د عربي ليک دود نه منځ ته راغلی دی. د پښتو د ليک دود اوسني توري د عربي تورو په بنسټ جوړ شوي چې اساسي لامل يې د اسلام راتگ او د عربي ژبې اغېز دی. قاضي خيرالله په خيراللغات کې ليکي چې د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ په مهال د هغه د يوه وزير حسن ميمندي په ځانگړې اشاره پښتون عالم قاضي صيف الله خان د پښتو د ځانگړو غبرونو دپاره توري جوړ کړل. خو داسې ښکاري چې دا توري به روښان پير، اخوند دروېزه او خوشال خان خټک ته نوي رسېدلي نو هغو هم د پښتو د ځانگړو غبرونو دپاره توري په نظر کې نيولي دي.

خو بيا هم پښتانه د پښتو د يوه معياري ليک دود په منځ ته راوړلو کې لا تر اوسه بريالي شوي نه دي چې لامل يې د ډيورنډ د کرغېړنې کرښې شتون دی. د پښتو ادبي انجمن د پښتو د بشپړ ليک دود بنسټ کېښود چې بيا وروسته د پښتو ټولنې په نوښت په ۱۳۲۱ کال کې د ټول افغانستان لپاره او په ۱۳۲۷ کې د ټولې پښتونخوا لپاره ومنل شو خو د پاکستان واکمنو د پښتو ژبې د پرمختگ د مخنيوي په موخه د ډيورنډ د کرښې هغه لوري پښتانه د دې پرېکړې پلي کولو ته پرې ښودل. اجمل خټک وايي چې په کابل کې د يوه ليک دود پرېکړه وشوه خو د پښتنو د دغې پرېکړې د پاکستان د حکومت او د مسلم ليگ د ذهنيت خاوندانو مخالفت وکړو څرنگه چې د نشراتو ټولې ادارې د دوی په لاس کې وې نو دا هڅه ناکامه شوه. ۱۹

پدې توگه د سياسي لاملونو له مخې د پښتو د واحد ليکدود مخه نيول

کيږي او دا ستونزه لا تر اوسه حل شوې نه ده. هيله مند يم چې پښتانه به د دې توان پيدا کړي چې په نږدې راتلونکې کې ټول پښتانه ليکوال يو ټاکلی ليک دود ومني.

د ژبې دندې:

ژبه درې اساسي دندې لري:

۱- د ژبې لومړۍ دنده دا ده چې د خلکو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسيلې په توگه چوپړ کوي. د ژبې دا دنده اوس ډېره اسانه شوې او د دې شونتيا شته چې د تکنالوژۍ په نور پرمختگ سره به په نږدې راتلونکې کې داسې وسيلې وکارېږي چې د نړۍ د يوه گوټ نه به بل گوټ ته خبرې د بلې ژبې نه په مورنۍ ژبه همغه دم وژباړل شي او اورېدونکي به يې په خپله مورنۍ ژبه واورې. د ژبې دا دنده تر ټولو لومړی د دې لپاره ده چې د گړنې گروپ پخپلو کې د يو او بل په احساس، خيال او فکر پوه شي. د بېلگې په توگه پښتو د گړنې د يوه گروپ يانې پښتنو تر منځ د پوهاوي او راپوهاوي د وسيلې په څېر چې يو بل د خپل احساس، خيال او فکر نه خبر کړي چوپړ کوي. څوک چې غواړي د گړنې د نورو گروپونو سره پوهاوی او راپوهاوی وکړي يا د دوی د ژوند په بېلو بېلو اړخونو باندې پوه شي نو د خپلې مورنۍ ژبې په څنگ کې نورې ژبې هم زده کوي. که يو څوک هر څومره ژبې زده کړي په همغه اندازه ده ته د مالوماتو کړکۍ پرانېستل کيږي. ځکه د پښتو ژبې نامتو شاعر عبدالعلي مستغني وايي:

ښه ده ښه ده چې په سل ژبو دانا يې

مگر مه کېږه نادان د خپلې ژبې

خو موږ پښتانه چې خپلې ژبې ته ډېر بې توپيره يو او داسې په غوږ کې راکړل شوي دي چې که خپله ژبه مو د لاسه ورکړه پروا نه لري ځکه چې

ژبه یوازې د پوهاوي او راپوهاوي د وسیلې په توگه چوپړ کوي. مورې پدې نه پوهېږو چې پدې کړو سره نه یوازې د خپلې ژبې د لاسه ورکولو په پایله کې د پنځوسو میلیونو پښتنو وروڼو د پوهاوي راپوهاوي نه بې برخې کېږو بلکه د دې خلکو د معنوي شتمنۍ نه هم بې برخې کېږو او خپل ملي پېژاند (هویت) هم د لاسه ورکوو.

زموږ په هېواد کې چې پښتو او پارسو رسمي ژبې او پښتو ملي ژبه ده خو په کړو وړو کې پښتو ژبه د رسمي کارونې بې برخې ده. دې کار په رسمي ادارو کې د خلکو لپاره زیاتې ستونزې پیدا کړې دي. غټه ستونزه دا ده چې گڼ شمېر پښتانه په پارسو نه پوهیږي او همدارنگه گڼ شمېر پارسیوان په پښتو نه پوهیږي او دا پروسه د هجرت په اوږدو کې لا غښتلې شوه. هغه افغانان چې پښتونخوا ته لاړل د پښتو ژبې په چاپېریال کې ژوند وکړ، گڼ شمېر پښتنو او د نورو ژبو ویونکو افغانانو په پښتو ژبه راز راز زده کړې وکړې او ټولو پښتو زده کړه. همدارنگه زموږ گڼ شمېر وطنوال ایران ته مهاجرت وکړ او هلته پارسیوانو پښتو زده نه کړه او پښتنو پارسو زده کړه. کله چې دوی بېرته هېواد ته راستانه شول نو په ښوونځیو او پوهنتونونو کې د زده کړې پر مهال د ستونزو سره مخامخ شول. دا ستونزې د دې غوښتنه کوي چې د دواړو ژبو د زده کړې لپاره دولت اغېزمن گامونه پورته کړي. برسېره پردې په اداري سیستم کې د خلکو ستونزې دا غوښتنه کوي چې د دولت ټول مامورین چې د دولت نه معاش اخلي باید په دواړو ژبو وپوهیږي.

۲- د ژبې دوهمه دنده دا ده چې ژبه د فکر د ودې د وسیلې په توگه چوپړ کوي. «فکر د یوې ډلې شیانو د عمومي خاصیتونو انعکاس او د شیانو په مینځ کې د عمومي نښتونونو او اړیکو موندنه ده.» ۲۰ ژبه له یوې خوا د فکر د څرگندولو وسیله ده او د بلې خوا فکر پخپله د ژبې یوه بڼه ده. هر څومره چې د انسان ژبه رسېدلې وي هغومره یې فکر رسېدلې وي. نو ځکه د ژبې د

ودې لپاره پرله پسې کار ته اړتیا ده. د ژبې د ودې ځایونه کورنۍ، ښوونځي او پوهنتونونه دي. لدې امله باید په ښوونځیو او پوهنتونو کې زده کوونکو ته په مورنۍ ژبه د زده کړې شونتیاوې برابرې کړای شي. پخپله مورنۍ ژبه زده کړه د فکر په وده کې مهم رول لري. که د چا نه په مورنۍ ژبه کې د زده کړې حق واخېستل شي نو دا کار په اصل کې د دوی د فکري ودې مخنیوی دی او دا یوه ستره بې عدالتي او یو لوی ظلم دی.

زموږ واکمنو د پېړیو په اوږدو کې د فارس د فرهنګي ښکېلاک په پایله کې پښتانه پخپله مورنۍ ژبه د زده کړو نه بې برخې کړي او د دوی د فکري ودې مخه یې ډب کړې ده. دا د پښتنو او نورو قومونو لکه ازبکان، ترکمنان، بلوچان، پشایان، نورستانیان او نور چې ماشومان یې پخپله مورنۍ ژبې د زده کړو نه بې برخې دي یوه لویه بې عدالتي ده. دا کړنه په اوږده راتلونکې کې د ټولو هېوادوالو په زیان هم تمامېږي. ځکه چې افغانستان زموږ د ټولو وروڼو قومونو گډ کور دی او د دوی او په ځانگړې توگه د پښتنو وروسته پاتې والی چې د هېواد د اوسېدونکو ډیرکی جوړوي، افغانستان به نور هم کمزوری کړي.

فکر کوم چې فضل احمد غر شاید لومړی پښتون وي چې پښتانه یې خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته د بې توپیرۍ او نه پاملرنې ناوړه پایلو ته متوجې کړي دي. دی وايي «د ملک (او) قوم ترقي د خپل مذهب او د خپلې ژبې په حفاظت پورې تړلې ده. نن د دې ډېر ضرورت دی چې مور خپله قومي ژبه د پستی نه وباسو او که نه زموږ د غفلت دا حال وي نو یوه ورځ به د فارسي او اردو پوځونه د پښتنو ملک په خپلو مینځو کې تقسیم کړي...» ۲۱ پدې توگه فضل احمد غر ژبه د یوه قوم په ټینګېدو او شړېدو کې یو مهم اصل گڼي.

فضل احمد غر ژبه د یو قوم د پرمختګ بنسټ بولي چې د ده د شعر په لاندې بیتو کې ښه روښانه ښکاري:

په پښتو خبرې شرم مور ته ښکاري
تر دې حده قومیت زموږه مړ دی
خپل وطن او ژبه پرې نږدې افغانه
چې همدا د قومي ترقی جر دی ۲۲

همدارنگه مېجر روز انگرېز شاید لومړی ختیځ پېژندونکی وي چې د پښتنو کلک پام یې دې موضوع ته اړولی دی. دی لیکي: «افغانستان په تعلیمي جهت تر هغې نه کامیاب کیږي چې ... خپلې ژبې ته توجه و نه کړي. افغانستان خپل ځان په ازادو هېوادو کې شماری، مگر د ژبې په لحاظ رښتونی غلام د ایران دی، ځکه چې قوم یو، دفترې نظامي ژبه بله وایي، مگر څو پورې چې افغانستان کې تعلیم پخپله ژبه کې نه شي، علم ډېره گرانه خبره ده، بویه چې عالم شي، مقابله به ملل دیگر وکړي، ضرورت امر دی چې افغانستان خپله ژبه یعنی افغاني یعنی پښتو ژبه د علوم وگرځوي.» ۲۳

مېجر روز زیاتوي: «افغانستان له خصوصاً حکومت افغانستان له د شرم مقام هم دی، چې په پردی ژبه ویږي، هېڅ ملک ملت خپله دفترې ژبه بله کړې نه ده، بلکې هر قوم ملت په خپله ژبه کې پوهیږي... مگر صرف یو افغانستان دی چې د خپلې ژبې بلکل لا پرواه دی، ما یو انگلیس خپل فرض ادا کړل عمل پرې د هر چا خپل کار دی.» ۲۴

تجربو ښودلې ده چې نوی زیربډلی ماشوم د بلې ژبې په پرتله هغې ژبې اورېدو ته میلان لري چې د مور په گډه کې یې اورېدلې وي. د بېلگې په توگه تجربو ښودلې ده چې «فرانسوي نوي زیربډلي ماشوم د روسي ژبې په پرتله د فرانسوي ژبې اورېدلو ته ترجیح ورکړه.» ۲۵

هر انسان چې په یوه ټولنه کې پیدا شي د هغې ټولنې ژبه، دود، دستور او نور کړه وړه خپلوي. هره کورنۍ چې د ټولنې یوه برخه ده د ټولنې سره د

ژبې له ليارې سمون کوي. د ژبې زده کړه ماشوم په هغه کورنۍ کې پیل کوي چې پکې پیدا شوی وي. خو دا زده کړه د ماشوم په اروايي او جسماني ودې ولاړه ده. اروايي او جسماني وده یو د بل سره تړلې او چاپېریال پرې متقابل اغېزه لري. د ژبې اروايي او جسماني پیدایښتي جوړښتونه د چاپېریال تر متقابلې اغېزې لاندې د ژوند په بېلو بېلو پړاوونو کې بشپړ او پخېږي.

پښتانه نسبت نورو ژبو ته په پښتو ژبه پوهنه، هنر، فلسفه، ساینس او تکنالوژي په اسانۍ سره زده کولی شي هغومره چې پښتانه ځوانان او نجونې په پښتو سره خپلو وړتیاوو او استعدادونو ته وده ورکولی شي د نورو ژبو له لارې یې نه شي ورکولی. پدې ترتیب مالوماتو ته لاسری چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه په اسانۍ سره لاس ته راتلی شي چې د انسان د فکري ودې لپاره ډېر اړین دی.

۳- د ژبې دریمه دنده ځان پېژندنه او د هويت مسله ده. ژبه نه یوازې د پوهوي راپوهوي او د فکر د ودې وسیله ده بلکې د ځان پېژندنې او هويت سرچینه هم ده. «هويت یوه کلتوري پدیده ده او کلتور په ژبه ولاړ دی» ۲۶. د یوه قوم هويت د هېواد د ننه د هغه «د تاریخ جوړونې په پروسه کې خپله بڼه ښکاره کوي.» ۲۷ ژبه د قوم د پېژاند (هويت) نښه ده. د ژبې په بنسټ قومونه یو د بل نه بېلېږي او توپیر یې کیږي. خو کله چې د یوه قوم ژبه مړه شي نو هغه قوم مري. باچاخان رښتیا وایي «چې کوم قام ته خپله ژبه سپکه شي نو هغه سپک شي او چې خپله ژبه ترې ورکه شي نو ورک شي.» ۲۸ دا ځکه چې ژبه د یوه قوم د پېژاند مهمه برخه ده. هر څومره چې یو قوم پرمختللی وي په هغه کچه یې ژبه هم منځته تللې وي. لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي. د افغانستان زوال د تیمورشاه د واکمنۍ نه پیل او تر ننه

دوام لري ددې زوال د نورو لاملونو په څنگ کې د پښتو ژبې محکومیت یو مهم لامل دی.

پښتانه که غواړي چې په بشپړه توګه تباہ نه شي نو باید خپل هويت ټينګ وساتي. پوهاند کاکړ ليکي «د پښتنو د هويت عنصرونه پښتو، پښتونوالي او نور غوره ارزښتونه دي. په دغو کې پښتو تر ټولو نه مهمه ده... پښتانه د ژبې له برکته پښتانه دي او که يې پښتو له لاسه ورکړه بيا نو پښتانه نه دي که څه هم احساس به يې د پښتانه وي.» ۲۹ دی زياتوي چې د پښتو ستر اهميت پدې کې دی چې پښتانه په پښتو سره يو بل پېژني او سره يو کوي يې. په پښتو کې د پښتنو کلتوري ارزښتونه، د دوی تاريخ، د دوی افسانې، د دوی روايتونه يا په نورو ټکو د دوی ټولې معنوي او روحي شتمنۍ پراتې دي چې دوی پښتانه کوي.

قوم په يوه ټاکلې جغرافيايي سيمه کې، د ځانګړې ژبې، ګډ کلتور او ګډ اقتصادي بازار په پايله کې مينځ ته راځي. کله چې قوم پخپله جغرافيايي سيمه کې د حکومت په څېره کې خپل حاکميت تامين کړي نو سياسي يووالی مينځ ته راځي او قوم د خپل هېواد څښتن شي. خو يو قوم چې خپل دولت يې نه وي جوړ کړی رسمي ژبه نه لري خو ملي ژبه لري. دا ملي ژبه ده چې زيات وخت دولتونه زيږوي او بيا دولتونه رسمي ژبه ټاکي. د نمونې په توګه د بنگله دېش په جوړولو کې د بنگالي ژبې رول ټاکونکی و. بنگاليانو په خپل کلتور او ژبې وياړ کاوه او د پاکستان د جوړېدو سره سم يې د پردۍ ژبې اردو د رسمي کېدو د اعلان سره مخالفت وکړ او په بنگال کې يې د خپلې ژبې د رسمي کولو بيرغ اوچت کړ. دا د دوی د خپلې ژبې او کلتور سره ژوره مينه وه چې دوی يې د خپلواک هېواد څښتنان کړل. د اسرائيلو د دولت منځ ته راتګ کې د عبري ژبې د ژوندي کولو کوښښونو مهم رول لوبولی دی. ايلزا بن يهوده دا ارمان درلود چې يهود د خپلواکۍ څښتن شي، ملي هېواد جوړ کړي او عبري يې د هېواد ملي ژبه شي. ده فکر

کاوه چې د ملي شتون لپاره د يوه ولس ژبه ډېر څه کولی شي. د ايلزا بن يهوده نېشناليزم په ژبې ولاړ و. ده دوه سازمانونه چې يو يې د اسرائيل ژوندي کول او بل يې د ژبې ټولنه جوړ کړل پدې ترتيب د اسرائيلو د خپلواک هېواد په جوړېدو کې د ژبې نېشناليزم رول ډېر لوی و. په رسمي ژبه د حکومت چارې (ټروټونه، قوانين، ګډې اعلاميې، سياسي دريځونو او نور) پرمخ ځي. ملي ژبه هغه ژبه ده چې د يوه ملت ډېرکيان پرې خبرې کوي. رحمت ربي زيړکيار سم وايي چې «هغه دولتونه نېکمرغه دي چې رسمي ژبه يې د ملي ژبې په خدمت او پالنه کې وي. هغه دولتونه نېکمرغه وي چې په رسمي ژبه کې يې د بل دولت لاس نه وي.» ۳۰

خو موږ هغه بدبخته قوم يو چې زياتره دولتونه مو د خپلې ژبې دښمنان، د پرديو ژبو په چوپړ کې وو او د خپلې ژبې د وژلو له لارې يې د خپل قوم د وژلو په لار کې د هېڅ ډول کوښښونو نه ډډه نده کړې. موږ بايد دې ټکي ته کلک پام وکړو چې يو قوم د فزيکي وژنو له لارې نه شي د مينځه وړل کېدای بلکې يو قوم هغه وخت وژل کيږي او د مينځه وړل کېدای شي چې کلتور او په ځانګړې توګه ژبه يې د مينځه يوسې. څنگه چې «ژبه د ګډ بشري تمدن او کلتوري ميراثونو د انتقال وسيله ده نو ځکه يې پالنه او ساتنه اړينه ده.» ۳۱ د پښتو ژبې د منځه وړلو لپاره زموږ ګاونډي هېوادونه او په ځانګړې توګه ايران ډېرې هڅې کوي. د ايرانيانو موخه دا ده چې د فرهنگي ښکېلاک له لارې دوی د پښتنو تاريخ، کلتور او ملي هويت د منځه يوسي.

پدې ترتيب مې د انسان او ژبې پيدايښت ته لنډه کتنه وکړه او اوس لازمه ګڼم چې د پښتنو او پښتو ژبې په هکله وغږېږم.

دوهم څپرکی

پښتانه

پښتانه د افغانستان اصلي یا ډېر لرغوني اوسېدونکي دي. «څنگه چې افغانستان په اسيا کې د پراخو سيمو په منځ کې پروت دی، لوی فاتحان او لوی ټبرونه له لرغوني مهال نه را پدې خوا پکې ننوتلي، ترېنه وتلي او څه پاتې شوي دي. له همدې امله ده، چې نن ورځ په دغه هېواد کې ډېر ټبرونه میشت دي او څه باندې دېرش ژبې او لهجې پکې ویل کېږي، خو پښتو او پارسويې تر ټولو خورې ژبې دي.» ۳۲

د پښتنو اصل

د پښتنو د اصل او نسب په هکله راز راز روایتونه او افسانې شته. پښتانه چا يهود، قبطيان، ارمنيان، تاتاران، هپتاليان، ساکا بللي او ځينو نورو بيا په مغولو، راجپوتانو، برهمنانو، جټانو، يونيانانو، ترکانو، عربانو او نورو سره گډ کړي دي.

د پښتنو په هکله ډېر پخوانی او عمومي روايت چې د يوې افسانې پرته بل څه نه دي دا دی چې پښتانه بني اسرائيل دي. د پوهاند ډاکټر حبيب الله ټبري په وينا تر ټولو پخوانی ليکلی سند چې پښتانه په بني اسرائيل پورې تړي د ابو الفضل «ايبين اکبري» دی چې وايي: «افغانان ځانونه د اسرائيلو اولاده گڼي» ۳۳ ابوالفضل دا هم وايي چې پښتانه په دې باور دي چې د دوی ډېر ليرې نيکه «افغان» نومېده، هغه درې زامن درلودل چې هغه

سړين، غرغشت او بټن وو. دی زياتوي چې غلځي، لودي او نيازي د يوه دوديز روايت له مخې د يوې بلې پښې دي.

اځوند دروبزه هم افغانان د مهتر يعقوب اولاده گڼي او وايي چې د اسرائيلو د لوی مشر- طالوت د دوو زامنو نه يو افغان نومېده او د همدې افغان اولاده ننني افغانان دي چې د اسرائيلو د ځپلو په وخت کې غور ته تللي او هلته ميشته شوي دي. خو څرنگه چې دوی د سلېمان په غره کې اوسېدل نو په عربستان کې سليماني بلل کېږي.

بل هغه کتاب چې د پښتنو د نسب په هکله روايت يې په اوږده توگه بيان کړی دی د نعمت الله هېروي «تاريخ خان جهاني و مخزن افغاني» دی چې لنډيز يې حبيب الله ټبري په لاندې ډول بيانوي: «ملک طالوت د اسرائيلو پاچا و، خو د مخه له خپل مرگ نه يې د سلطنت امور مهتر داود ته وروسپارل. دی خپله وروسته له اوه څلوېښت کاله سلطنت نه په يوه حگړه کې ووژل شو. ملک طالوت دوه ښځې لرلې او د مرگ په وخت کې يې دواړه اميندوارې وې. وروسته له څه مودې نه د دواړو کره زامن وشول. مهتر داود د يوې د زوی نوم برخيا او د بلې ارميا کېښود. کله چې د ارميا کره زوی وشو د هغه نوم يې افغنه کېښود.

وروسته له مهتر داود نه مهتر سليمان د اسرائيلو پاچا شو. ده د ملک د چارو نظم کار اصف او افغنه ته وسپاره. وروسته د مهتر سليمان له مرگ نه د اسرائيلو ورځ بده شوه. بخت نصر شام ونيو؛ بيت المقدس يې وران کړ او د اصف او افغنه د اولادې دوه د سر سړي عزيز او دانيال يې له خپلو پيروانو سره بنديان کړل. بخت نصر- وروسته د اسرائيلو دولس زره مهم خلک ووژل او پاتې يې له اصف او افغنه سره غور، غزني، کابل، فيروز کوه او د کندهار شاوخوا سيمو ته فرار کړل. د افغانه اولاده په دغو سيمو کې ميشته شوه.

کله چې خالد بن وليد مسلمان شو نو دغو خلکو ته مکتوب ورولېږه ... او د

یوه لنډه سروې/ ۳۵

اسلام منلو ته یې وروبلل. کله چې د افغنه اولادې ته د خالد مکتوب ورسېد، یو شمېر مشران یې مدینې ته روان شول. په دغو مشرانو کې د بني افغان تر ټولو نه ستر مشر- قیص نومېده چې د نسب سلسله یې ملک طالوت او ابراهیم خلیل الله ته رسېده. خالد دغه خلک د پیغمبر حضور ته وروستل. آنحضرت له هر یوه نه د نامه پوښتنه وکړه. د بني افغان مشر- ورته وویل: «قیص عبراني نوم دی. څرنگه چې مور عرب یو نو ستا نوم به وروسته له دې عربي او عبدالرشید وي.»

عبدالرشید د خالد سره یو ځای په یو شمېر جگړو کې په مېړانه وجنگېد او خالد حضرت پیغمبر ته د هغه د مېړانې په باره کې معلومات ورکړل. حضرت پیغمبر عبدالرشید ته د بتان لقب ورکړ. بتان چې وروسته پتهان شو، هغه تیر ته وایي چې بېړۍ پرې تکیه وي. حضرت پیغمبر وروسته عبدالرشید خپل حضور ته وباله؛ د خیر دعا یې ورته وکړه او له خپل یوه صحابي او یو شمېر انصارو سره یې بېرته غور ته ولېږه چې په خلکو کې د اسلام تبلیغ وکړي. له قیص عبدالرشید نه چې په کال ۴۰ هجري کې په اوه اتیا کلنۍ مړ شو، درې زامن پاتې شول. یو سړبنی، بل بېټنی او بل غرغشت.

نعمت الله هروي په پای کې وایي، پرته د کرلانو نه، د نورو ټولو پښتنو اقوامو د نسب سلسله همدغو درې وو تنو ته رسېږي او ټول د همدوی اولاده جوړوي» ۳۴

بیا افضل خان خټک، حافظ رحمت خان او قاضي اعطاءالله خان پښتانه اسراییل بللي دي.

په بهرنیو لیکوالو کې لومړی پوه سر ویلیم جونز دی چې د پښتنو دودیز روایت ته یې د لوېدیځ پام واړاوه او په یوه لنډه لیکنه کې یې داسې وښوده چې کېدای شي چې پښتانه د یهودو د نسب څخه وي. نوموړي لوېدیځوالو ته دا سپارښتنه هم وکړه چې د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته کلک پام

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۳۶

وکړي. برسېره پر دې دغه ستر پوه په یوه لیکنه کې د لاتین او جرمانیکو ژبو خپلوي د سانسکریت سره ثابته کړه.

د جونز د سپارښتنې له مخې ډېرو لوېدیځوالو د پښتو ژبې او ادبیاتو څېړنې ته پوره پام وکړ او ډېرو لوېدیځو پوهانو هڅې وکړې چې دا ثابته کړي چې پښتانه د نسب له مخې یهودان دي. په دغو لیکوالو کې لومړی سړی الکساندر برنس دی چې د افغان-انگلیس د لومړۍ جگړې پر مهال په هغه پاڅون کې ووژل شو چې د کابل خلکو د وزیر محمد اکبر خان په مشرۍ د انگرېزانو پر ضد کړی و. دی پخپل اثر کې چې «د بخارا سفر» نومېږي په کابل کې د افغانانو نه د پوښتنو او گروپونو پر بنسټ دې پایلې ته رسېدلې چې پښتانه بني اسراییل دي. برنس په کابل کې د خلکو او ان د امیر دوست محمد خان سره پدې هکله غږېدلې او امیر هم دا ښودلې چې پښتانه د یهودو د نسله دي. په برنس پسې مور گرافټ د اړیدو په هکله وایي چې دوی ډېرې دنگې ونې لري او څېرې یې کټ مټ د یهودانو دي او چارلیز میسن پخپل سفریک کې پښتانه بني اسراییل بللي دي. جورج روز د پښتنو او یهودو د نسب په هکله ځانگړی کتاب چې «افغانان، لس قبیلې او د ختیځ سلطانان» نومېږي ولیکه. دی پخپل کتاب کې وایي چې د یهودو لس ورکې شوې قبیلې افغانستان ته تللي او پښتانه د همدغو لسو قبیلو اولاده ده. دی دا هم وایي چې دوی [پښتانه] د فارس سلطانان وو او په کلونو کلونو یې په هند واکمني کړې ده. ۳۵

بل انگرېز چې د پښتنو او یهودو د اصل په هکله یې لیکنې کړې دي والتیر بیلو دی چې پښتانه اسراییل گني. خو بیلو برسېره پر دې چې هغه دودیز روایت چې پښتانه له اصله اسراییل گني مني ځینې پښتانه په نورو نسبي ډلو پورې لکه برهمنان، راجپوتان، جتان، یونیانان، هفتالیان، ساکان، مغول، ترکان، عربان، ارمنیان او نورو ورگډوي.

جورج راورټي هم د پخواني روایت له مخې پښتانه لدې امله د یهودو د

نسبه گني چې خپله پښتانه خپل ځانونه د يهودانو له نسبه بولي او زياتوي چې د پښتنو د يهوديت مسله د سدوزو قبيلو په تاريخ كې چې «تذكرة الملوك» نومېږي په ډېر ښه ډول بيان شوې ده. په پای كې دې پايلې ته رسېدلی «چې افغانان د يهودانو د لسو قبيلو بقايا دي» ۳۶ د تېري په وينا د يهودانو په دايرة المعارف كې هم راغلي دي چې پښتانه د خپل دود له مخې ځانونه يهودان گڼي.

په ځينو اثارو كې بيا پښتانه قبطيان او د فرعونانو له نسل نه گڼل شوي دي. د تېري په وينا ابوالفضل په ايښ اکبري كې د دې موضوع يادونه كړې خو هغه يې پخپله بې اساسه گڼلې او يوه خيالي افسانه يې بللې ده.

فرشته بيا دا خبره د يوه بل اثر په حواله پخپل تاريخ كې ياده كړې ده: «ما په «مطلع الانوار» كې چې يوه منلي مولف ليكلی او ما ته د دکن د كانديش په يوه ښارگوټي كې لاس ته راغی، لوستي دي چې افغانان فرعون الاصله قبطيان دي. كله چې موسى پېغمبر هغه كافر (فرعون) ته ماته وركړه او په سره بحيره كې غرق شو، ډېرو قبطيانو د يهوده دين ومانه. خو نورو يې چې سرتنبه او خودرايه وو، رښتيني دين و نه مانه او له خپل ملکه ولېږدېدل هندوستان ته ولاړل. په نهايت كې د سليمان په غرونو كې ميشته او د افغانانو په نامه ياد شول.» ۳۷ ځينو ليكوالو بيا پښتانه د مغولو او تركو سره گډ كړي دي. د بېلگې په توگه د محمود كتيبي «تاريخ ال مظفر» كې راغلي چې «اوغان او جرما مغولانو د ولايت په شاوخوا كې بغاوت او چور پيل كړی دی.» ۳۸ خو عبدالرزاق سمرقندي بيا څو څو ځايه افغان او جرميان له ترکانو سره گډ كړيدي. «امير مبارزالدين مظفر په دې فكر چې ښايي اوغان او جرميائي اتراك به د هغه د مظفرانه بيرغ لاندې راټول شي، د بم په لاره ولاړ او د جيرف په دښته كې يې واړول.» ۳۹ ځينې اروپايان لكه كرونسكي د ارمنيانو په يوه دوديز روايت پسې تللي او افغانان يې د ارمنيانو سره گډ كړيدي. كرونسكي چې په اصل كې پولنډی دی او د

۱۷۲۰ نه تر ۱۷۲۵ پورې په اصفهان كې اوسېده او هلته يې د پښتنو بری او د شاه محمود هوتكي په لاس د صفوي دولت نسكورېدل پخپلو سترگو ليدلي او هغه يې ليكلي دي. د مخه مو وليدل چې دا نظريات يوازې د پښتنو په دوديز روايت او په ساده كتنو ولاړ او هېڅ تاريخي او علمي بنسټ نه لري. په دې اړه د نولسمې پېړۍ په پيل كې لوېديځ پېژندونكو د هندو-اروپايي قومونو د تاريخ او ژبو د علمي څېړنو او په هغه جمله كې د پښتنو او پښتو ژبې د علمي څېړنو په پايله كې پورتنې روايات او ساده كتني رد كړي چې وروسته به پرې وغږېږم. اوس به په لنډ ډول د تاريخ له اړخه، د ژبې د اصل او پرتلنې او د وينې د خپلوې پر بنسټ د يادو نظرياتو بې بنسټ توب په گوته كړم او دا به ښكاره كړم چې پښتانه د توکم يا نسب له مخې اريايان او پښتو يوه لرغونې اريايي ژبه ده.

لومړی د تاريخ له اړخه:

د تاريخ له اړخه به اوس وگورو چې پښتانه په اصل كې اريايان او د اوږدې مودې راهيسې په همدغه وطن كې ژوند كوي.

پښتون د لومړی ځل لپاره په ويدي سرودونو كې د پكتھاس (pakthas) په نوم ياد شوی چې د خپل قوم پاچا ښودل شوی او بل پاچا يې تورايانا ياد شوی دی. پوهاند كاكر د گرفت د ليكنې له مخې چې د پكتاس پاچا يې توروایانا ښوولی وايي چې د گرفت توروایانا شايد هماغه د ويدي سرودونو ياد شوی تورايانا وي.

په اوپستايي دورې كې د يونان نامتو تاريخ پوه هېرودت د نورو اريايي قومونو په لړ كې پكتيس يادوی د كاكر په وينا نږدې ټول تاريخ پوهان په يوه خوله وايي چې د هېرودتس پكتيان همدغه ننني پښتانه دي.

په اريانا كې د ويدي دورې په تېرونو كې پكتيان هم پاتې شول. احمد علي كهزاد وايي چې پكتيان د باختر نه د تېرونو د لېږد په مهال دوې برخې

شول: یوه څانگه یې د نورو قبیلو او کورنیو سره د هندوکش سووېل ته ښکته شوه او د سووېل ختیځو سیمو او غرونو کې میشته شوه چې د پکتیانو د استوګنځي په نوم مشهور شو. بله څانگه یې په باختر کې پاتې شوه چې ویدي او اوېستایي مدنیت یې د نورو تېرونو غوندې هلته تېر کړ. دوی د کیاني افسانوي دورې وروسته د بخدي سلطنت جوړ کړو. د بخدي سلطنت او اوېستا په هکله کاکړ یوه لیکنه کړې چې د لطیف جان بابي څېړنيز اثر ارزونې ته چې «زرتښت او اوېستا» نومېږي، وقف شوې ده

د پوهاند کاکړ په وینا «د کیاني دورې په اخره کې د ویشتاسپه پاچا په عصر کې د بخدي اریانا وای جاه تر ټولو منابعو نه په کراتو زیات مالومات ورکوي. اوېستا بې جوړې ځایي منبع ده او بې جوړې به وی.» ۴۰

که څه هم ایرانیانو او ځینو باندینیو زرتښت او اوېستا په ایرانیانو پورې تړی خو تاریخي حقایق دا کار ناسم گڼي. لومړی پوه هنري ویلسن دی چې پخپل اثر «لرغونې اریانا» کې یې چې د افغانستان او بلوچستان نه یې د راټولو کړو سکو پر بنسټ لیکلی دی «چې اریانا د هغه هېواد نوم و چې د پارس او هند تر منځ پروت و.» ۴۱ د بخدي د سلطنت په هکله د کاکړ د لیکنې لنډیز په لاندې ډول وړاندې کېږي:

د بخدي سلطنت تر ټولو مهم سلطنت و. هلته د اسپه کورنۍ واکمنه کورنۍ وه. د بخدي نومیالی واکمنان دلهر اسپه، وشتاسپه، گرشاسپه، اروت اسپه، په نومونو یاد شوی دی. د وشتاسپه لوی وزیر د جم اسپه او زرتښت پلار د یورو شاسپه په نومونو پېژندل شوي دي. اسپه په اوېستا کې د اس په مانا کلیمه ده. اسپه چې د اس مونث دی او په همدغه بڼه تر اوسه په پښتو کې ژوندی ده. پدې حساب داسپه کورنۍ پښتنه او واکمنان یې پښتانه وو. ۴۲

کهزاد زیاتوي چې د هېرودت د لیکنې له مخې د پکتیانو یوه کوچنۍ څانگه د لوېدیځ لور ته مخته تللې او د ارمنستان په لوېدیځ کې میشته

شوې چې هلته پخپله د پکتیس یا پکتوویس په نامه او خپل ټاټوبی یې د پکتیکا پنامه مشهور شو. داسې ښکاري چې د پکتیانو دا کوچنۍ څانگه به په ځایي خلکو کې حل شوې وي. که د پکتیانو د ارمنیانو او گورجیانو سره د ژبې یا نورو نښو په بنسټ کوم ورته والی وي هغه به د دې له امله وي چې پکتیان د دوی په گاونډ کې میشته وو او بیا پکې حل شوي دي نه دا چې دوی گواکې د یوه نسب نه دي.

هېرودت د پکتیک د هېواد پکتیان څلور ډلې خلک په گوته کوي چې گنداري، سته گیدای، اډه رینای او دادیکا دي چې د پوهانو په نظر په ترتیب سره کندهاري، خټک، اږیدي او دېگان دي. بیلینو، احمد علي کهزاد، غبار او کاکړ د هېرودت دادیکا د پښتنو څانگه گڼي. کاکړ دا هم وایي چې «دېگان په ټولو لیکنو کې کلیوال یاد شوي... او ځینې یې پښتو ژبي هم وو او په اسلامي دوره کې تاجک شوي» ۴۳ دي.

لومړی لوېدیځ پوه م. الفنسټون دی چې پخپل بې جوړې کتاب «د کابل سلطنت» کې چې په ۱۸۱۴ کال کې یې لیکلی او نامتو تاریخپوه پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی دی د پښتنو د اصل او نسب په هکله یې د پښتنو هغه دودیز روایت رد کړ چې خپل ځانونه بني اسراییل گڼي. دی وایي چې د دې روایت لومړی ټکی د سپېڅلي کتاب تورات سره بېخي اړخ نه لگوي او دوهم ټکی یې منطق نه مني ځکه یوازې اوه دېرش پښته شپاړس سوه کاله نه کېږي. الفنسټون دا نظریه هم ردوي چې پښتانه په اصل کې قفقازیان دي. دی وایي «زه د دې لپاره هېڅ دلیل نه وینم چې افغانان د غربي قفقازیانو سره وتړم.» ۴۴

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په خپل څېړنيز اثر «پښتون، افغان، افغانستان» کې د هنري پرېستېلي په حواله چې «حیات افغاني» یې په انگریزي ژباړلی وایي: «د ساول پښت په غلطه له جودا (یهودا) څخه ښوول شوی دی. په داسې حال کې چې د تورات (Old Testament) له مخې

هغه د بنجامن ټبر ته منسوب و. د تورات په هېڅ ځای کې د دې ذکر نه شته چې افسانوي اړخيا او ارميا به د ساول د زوزات څخه وي... نه د ارميا او نه د افغان نوم او يا هغه ته ورته بل نوم د حضرت داود د نوميايو کسانو په ډله کې ليدل کيږي.» ٤٥

کاکړ دا روايت، چې گواکې خالد بن وليد د قيص په مشرۍ د غور افغانان مدينې ته بللي وي، هم بې بنسټه بولي. دی وايي چې خالد بن وليد دغسې تاريخي شخص و چې کړنې يې په ډېرو کتابونو کې ثبت شوې دي. د دغو کتابونو له مخې خالد بن وليد يهود نه و، بلکې د عربو د قریشو د لوی ټبر د مخزوم د څانگې نه و. نوموړي په ٦٢٥ هجري کال د احد په جنگ کې د پېغمبر(ص) پر ضد جگړه کې برخه اخېستې چې د هغې په پايله کې مسلمانان په زياته اندازه د ده په قوماندني مات شوي وو. خالد بن وليد تر ٦٢٩ هجري کال پورې د پېغمبر(ص) او اسلام مخالف و. په همدې کال ده د عمر بن العاص سره د حضرت محمد(ص) پېغمبري ومنله. بل کال (٦٣٠) مسلمانانو په جنگ سره مکه ونيوله. کاکړ زياتوي چې په دغه حال کې مسلمان خالد ته ممکنه نه وه چې په دومره لنډې مودې کې افغانان مکې ته حاضر کړي. برسېره پردې که خالد او ملگري يې يهودان وای، هغوی به ولې له حضرت محمد(ص) سره د مکې په نيولو کې مرسته کړې وای، ځکه چې د ده په امر سره د مدينې يهودان ځپل شوي وو.

جان ملکم هم د فارس په تاريخ کې د پښتنو د اصل او نسب په هکله د دوی خپل دوديز روايت ردوي او ليکي: «هېڅ داسې کومه کتبيبه نه ده پيدا شوې چې دا عقیده تاييد کړي چې پښتانه د يهودانو له نسله څخه دي. او د دوی خپله مبهمه عنعنه په داسې يوه موضوع کې د مسلم حقيقت په حيث نشي منل کېدلی.» ٤٦

بل ستر پوه او ختيځ پېژندونکی ب. ډورن دی چې د پښتنو د تاريخ او ژبې په هکله يې کره او ژورې څېړنې کړې دي. نوموړي د پښتنو دوديز روايتونه

ناسم بللي او ليکي: «دا چې فارسي ژبي مورخين پښتانه د يهودو له نسله گني دا پرته له يوې خبرې د کوم بل شي ثبوت نه شي کېدی او هغه دا چې دا ليکوالان روايات، پرته له دې چې ماهيت يې مالوم کړي، د خپل دود په اساس، د مسلمو حقايقو په توگه ثبتوي.» ٤٧

دغه راز ډورن وايي «دا چې د افغانانو او يهودانو نومونه سره يو شی دي د دې دليل دا دی چې افغانان مسلمانان دي. د مسلمانانو او يهودانو ډېر نومونه گډه تاريخي او قومي منبع لري، دا چې د افغانانو څېرې بېخي يهودانو ته ورته دي دا هم د دې دليل نه شي کېدی چې پښتانه د يهودانو له نسله دي. دی د خپلې خبرې د تاييد لپاره د جان ملکم دا عبارات را اخلي چې «که د دوو ولسو د څېرو سره ورته والی د دليل کېدی شي چې هغوی دې د عين نسله وي، هلته نو بيا کېدی شي چې کشميريان هم د خپلو څېرو له امله د يهودانو له نسله وبلل شي ځکه چې يو شمېر غربيان کشميريان هم، کټ مټ يهودانو ته ورته بولي.» ٤٨

ويليم جونز وايي چې «پښتانه له کوم بل ملک نه افغانستان ته نه دي تللي بلکې... د لرغوني پاروپاميزاد (ياني مرکري افغانستان او شاوخوا سيمو) اصلي او ځايي اوسېدونکي دي.» ٤٩ ډورن وايي چې «تاريخ دا ثابت کړې ده چې د غزنوي سلطان محمود د واکدارۍ په وخت کې او تر هغه نه ډېر پخوا دوی (افغانان) په هغو کلاوو کې اباد وو چې تر اوسه په کې ميشته دي.» ٥٠ ډورن دا روايت هم ردوي چې ارمني اغوانان او پښتانه يو شی دی دوی دوه بېخي سره جلا ولسونه بولي. ډورن د خپلو څېړنو له مخې دې پايلې ته رسي چې پښتانه د هندو-اروپايي د ولسونو د سترې کورنۍ غړي او هم ځانته يو لرغونی ولس دی.

پدې ترتيب تاريخي حقايق دا ثابتوي چې پښتانه په اصل کې اريايان او د لرغونو زمانو نه په همدغه وطن کې اوسي.

دوهم د ژبو د اصل او پرتله کولو له اړخه

ژبپوهنه د ژبو خپلوي د غږ (فونیتیک)، لغت او گرامر په ساحه کې ښيي. د پښتو ژبې د اصل او د نورو ژبو سره د پرتله کولو له اړخه د علمي څېړونو پایلې په ډاگه کړې چې پښتو د افغانستان لرغونې ژبه او د ژبو په اریایي کهول پورې اړه لري چې د دې کتاب په دریم څپرکي کې به پوره رڼا ورباندې واچول شي.

درېیم د نسب پوهنې له اړخه

د دې اړخه سیانس پوهان د وینو د نمونو د لابراتواري معاینو له مخې د بېلو بېلو قومونو نسبي نږدېوالي ثابتولی شي. د ښه مرغه د پښتنو پخوانی افسانوي روایت د (D N A) لابراتواري معاینو له مخې هم بې بنسټه وخت. پدې هکله څېړونکي ښاغلي نثار احمد صمد « پښتانه اصلاً څوک دي؟ » تر سرلیک لاندې پخپله څېړنیزه لیکنه کې چې د لر او بر سایټ کې خپره شوې ده پدې هکله مهم مالومات راټول کړي دي چې لنډیز یې لوستونکو ته وړاندې کوم:

برتانوي پوهاند تیودر پرفیټ په ۲۰۰۸ او ۲۰۰۹ کلو کې د یو شمېر پښتنو پر (D N A) یو لړ لابراتواري معاینې تر سره کړې خو دا یې ثابت نه کړه چې پښتانه د بني اسراییلو سره د وینې تړاو لري.

همدارنگه په ۲۰۱۰ کال کې د هندوستان د ارثي علومو ماهرې شهنازعلي د ملیح اباد په سیمه کې چې هلته گڼ شمېر اږیدي اوسېږي د زیاتو پښتنو د وینو نمونې د اسراییلو د ټکنالوجی په انستیتوت کې د کره کتنې او څېړنې لاندې ونيوې چې په پایله کې دا ښکاره شوه چې پښتانه د اسراییلو سره د وینې تړاو نه لري.

په اسراییلو کې د یورشلم د پوهنتون د بشر- پېژندنې د څانگې یوې

څېړونکې مېرمن شیلوا نییل وایي چې که څه هم پښتانه د روایتي او شفاهي تاریخ له مخې ځانونه په ویاړ سره بني اسراییل بولي خو د (D N A) څېړنې د دوی د وینې تړاو د یهودیانو سره نه باوري کوي.

د لکنهو د پوهنتون یو استاد نورس اږیدي هم د پرله پسې زیار سره سره ونه کړای شول چې د وینو د نمونو د څېړنو له مخې د پښتنو تړاو د یهودو سره وښيي.

پدې هکله وروستی لابراتواري کتنې د امریکا د حکومت وارثتي شورا له خوا په ۲۰۱۲ کال تر سره شوې. دغه ټیم د افغانستان او پښتونخوا د څو سوو پښتنو د وینې نمونې واخېستې او د یو لړ کره لابراتواري کتنو پایلې د ۲۰۱۲ کال د مارچ په اتویستمه اعلان کړې او وویل چې ننني پښتانه د پخواني اسراییلو سره د نسب تړاو نه لري، بلکې اوسني پښتانه د پنځو زرو کلو راهیسې دلته اوسېږي. دا یې هم زیاته کړه چې پښتو ژبه نه سامي ده نه خارجي، بلکې د اریایي څانگې څخه ده چې په هندو-اروپایي کهول پورې اړه لري.

اوس به دا موضوع د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په دغو ټکو پای ته ورسوو: «د دغو واقعیتونو په رڼا کې دغه روایت چې پښتانه په اصل او نسب کې یهود دي، یوازې د ذهن او بد نیت زېږنده کیږي، نه تاریخي واقعیت. اوس که یو څوک سره له دې هم پښتانه د دغه جعلی روایت پر بنسټ بني اسراییل گڼي هغه به په اصل کې د لوستونکو، تاریخ، [ژبپوهنې، نسب پوهنې] او رښتینتوب پروا نه لري.» ۵۱

خرپ د سپينې تورې چې په برم او په پرتم کې شي
 حسن په درخو کې شي سرشاره په ادم کې شي
 ناخاپه نغمه شي د رباب په زير وېم کې شي
 چيغه شي تپه په خوبولي شومادم کې شي
 ستوري ورته غږ دي، د اسمان د سپوږمۍ ژبه ده

مسته په خپو خپو او مسته له سيلابه ده
 ښکاري راوتلې د سندرو له دريا به ده
 ته وا بلبلانو راايستلې له کتابه ده
 واه په تغزل کې ښايستوکې تر گلابه ده
 جوړه ترې لنډې شي د درنې ملالی ژبه ده

سر باندي يې لمر او سپوږمۍ کيني د غره څوکه شي
 کله هم د غرونو د باغچې زرکانو کوکه شي
 گوري چې سپېره غليم ته تېره د تورې څوکه شي
 زلفې د معشوق انځوروي د قلم نوکه شي
 جار د شرنګېدلې دريابي شاعری ژبه ده

هر څو که د غرونو د اوبو غوندي بې رنگه ده
 پښې يې په اغزو ايښې دي سرې وينې گلرنگه ده
 پاس د گل منار ته ورختلې دنگه دنگه ده
 ډېره خواږه اروه ده وا پېغله غنمرنگه ده
 جار يې شم کاروانه د خوږې ښاپېری ژبه ده

درېم څپرکی

پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د پښتو ژبې په هکله وغږېږم غواړم د پيرمحمدکاروان
 شعر چې د پښتو ژبې ځينې ځانگړتياوې يې ډېرې ښکلې انځور کړې دي
 لوستونکو ته وړاندې کړم.

پښتو

ډکه د جمال او د جلال غرنۍ ژبه ده
 وايې وره پښتو د مستانه موسيقي ژبه ده

ډول سره چې غبرگه شي گډا گډا شي نو
 چوپو گړنگونو کې يو شور شي او غوغا شي نو
 والوزي يو سيل شي د مرغيو په هوا شي نو
 څپې د نښترو ورته گډې په شغا شي نو
 درد لري د مينې د شپونکي د شپېلی ژبه ده

اوس به پښتو ژبې ته، چې يوه لرغونې اريايي ژبه ده، لنډه کتنه وکړم. تاريخ پوهان وايي چې اريايان د نن نه شپږ زره کاله دمخه په يوه ژبه گړېدل، چې هېڅ څرک يې ندی ليدل شوی، خو وروسته د اريايي ژبو څېړونکو د اړیک پنامه ياده کړېده. اريايان چې سره ډلې ډلې او بېل شول، ژبې يې هم ډېرې او بېلې شوې. اريايان چې په اسيا او اروپا کې خورې ځانگې لري او ژبې يې سره ورته او په اصل کې سره يو دي، د هندو-اروپايي پنامه يادې شوې دي.

د پښتو اصل يا ريښه

د پښتو ژبې د اصل او ريښې په هکله د نظرياتو توپير هم ډېر دی. پښتو چا د ديوانو ژبه بللې ده، ځينو سامي، ځينو اريايي او ځينو بيا د اريايي ژبو په بېلو بيلو څانگو پورې تړلې ده.

د «تذكرة الملوك» ليکوال وايي چې «ځينې روايتونه وايي چې افغانانو خپله ژبه له دېوانو نه زده کړه» ٥٢

سر وليم جونز پښتو له سامي ژبو سره ورته بللې ده هنري راورتي هم وايي: «پښتو زما په خيال د سامي ژبو په کورنۍ پورې اړه لري» ٥٣

کلا پروت لومړنی وتلی ختيځ پېژندونکی دی چې دا نظريه يې رد کړه چې پښتو له سامي ژبو سره تړلې ده دی ليکي چې «د پښتو او سامي ژبو تر منځ نه په کليماتو کې اندکترين شباھت شته او نه په گرامري جوړښت کې.» ٥٤

م. الفنسټون هم په ١٨١٤ کې د وليم جونز دا نظريه چې د پښتو او عبري ژبو تر منځ ورته والي شته رد کړه. نوموړي د پښتو دوه سوه اتلس کليمې د يو شمېر نورو ژبو د انډولو کليمو سره پر تله کړې خو له دغو کليمو نه يوې هم له عبراني او يا کلداني سره ډېر لږ ورته والی نه درلود. ٥٥

جان مالکم هم الفنسټون ته ورته نظر لري او وايي «چې د عبري او پښتو يا

د افغانانو د معاصرې ژبې تر منځ د نږدې والي هېڅ څرک نه ليدل کيږي» ٥٦.

برنارډ ډورن د خپلو ژورو او علمي څېړنو له مخې دې پايلې ته رسېږي چې پښتو له هېڅ سامي ژبو سره څه اړيکه نه لري.

دې پوهانو نه يوازې دا نظريه چې پښتو ژبه د سامي ژبو د کورنۍ څخه ده په کلکه رد کړه بلکې دا يې هم په ډاگه کړه چې پښتو يوه هندو-اروپايي ژبه ده چې د هندو-اريايي ژبو په ختيځه څانگه پورې اړه لري.

په دغو پوهانو کې بيا هم کلا پروت لومړی لوېديځ څېړونکی دی چې دې پايلې ته ورسېد چې «پښتو بې شکه د هندو جرمانیک ژبو د سترې ډلې يوه څانگه ده.» ٥٧ د ژبنيو څېړنو لوی عالم پات هم پښتو په ټينگه د هندو-اروپايي ژبو په ليکه کې ودروله. همدارنگه ډورن پښتو يوه سوچه اريايي ژبه وبلله او وايي چې پښتو د هندو فارسي ژبو په لويه کورنۍ پورې اړه لري. ٥٨ خو چې څومره د ژبو پرتليزې څېړنې د علم بڼه نيوله د ژبو څېړنه هم کره کېدله. د پښتو څېړونکي دې ته هم پوره ځير شول چې دا جوته کړي چې پښتو د اريايي ژبو په کومه څانگه پورې اړه لري.

لومړی لوېديځ ليکول رابرټ لېچ دی چې د پښتو او سنسکرت د اوازونو د پرتلنې وروسته په ټينگار دې پايلې ته ورسېد چې پښتو د سنسکرت بڼه لري. بل پوه رودولف هورنل دی چې د خپلې تاريخي-پرتليزې څېړنې په پايله کې پښتو د هندو ايراني ژبو له هندي څانگې اړونده وبلله. هورنل برسېره پر دې له ځينو گادي ژبو سره د پښتو او نورستاني ژبو سره ځينې گډې ځانگړنې په گوته کړې او ويې ليکل: «چې مگادي پراکرت او پښتو او کافري ژبې په لرغونې زمانه کې بېخي سره نږدې وې او حتی يوه ژبه يې جوړوله.» ٥٩

په پښتو کې د هندي اريايي ژبو ځانگړتياوې دومره جوتې او ښکاره دي چې فرانسوي لوی ختيځ پوه ډارمستېر په لومړي سر کې هم پښتو د هندوايراني

یوه لنډه سروې / ۴۹

ژبو په هندي ځانگې پورې وتړله. پوهان پدې نظر دي چې پښتو ژبې ته د هندي ژبې زیاتې ځانگړتیاوې ننوتل د موریا د واکمنۍ اغېز گڼي چې نږدې سل کاله اوږده شوه. برسېره پردې پښتانه د هندوستان سره د اوږدې مودې راهیسې گاونډي وو او گډه پوله یې ورسره لرله. د دوی تر منځ تماسونه هم د دې لامل شول چې د دوی ژبې یو پر بل اغېز وشیندي. دا هم باید یاده کړو چې زیات شمېر پښتانه هندوستان ته تللي او هلته یې واکمني کړې او دغو پښتنو د روه سره تگ راتگ درلود چې یو د بل پر ژبو یې اغېزې درلودې.

لومړی پوه چې پښتو یې د هندو-ایراني ژبو له ایراني ځانگې پورې وتړله شیلی ډیور دی. ده پخپل اثر «د مقایسوي فیلولوژی اجمال» کې وایي چې د افغانستان ژبه یانې پښتو د ایراني ژبو په ځانگه پورې اړه لری خو ځانته یې په یوه ځانگړې او نوښتي لاره وده ورکړې ده. ۶۰

ماکس میولر بیا پښتو د ایراني ژبو په ختیځې ډلې پورې وتړله او په دې ترتیب یې له «زند» سره ونښلوله

خو ډاکټر ارنست ټرومپ، پوهاند اډلینگ، شیلی ډیور، او نور پښتو د هندي او ایراني ژبو تر منځ یوه خپلواکه او مستقلة ژبه بولي.

خو ډارمستېر په تفصیل سره پښتو او زند سره پرتله کړې او دې پایلې ته ورسېد چې پښتو د زند سره دومره نږدې تړاو لري لکه نوې فارسي یې چې د زرې فارسی سره لري.

د اریایي ژبو نامتو ژبپوه مارگن سټېرن د ډارمستېر نظر په بشپړه توگه مني خو په همدغه ان کې دی پښتو په ختیځو ایراني ژبو کې د ساکانو لرغونې ژبې ته دومره نږدې بولي او وایي چې پښتو په اصل کې د ساکا یوه لهجه ده. د مارگن سټرن په نظر «پښتو بې لدې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي بل کېدون نه لری.» ۶۱ د نوموړي په اند پښتو په اصل کې د اریایي د هغې شمال ختیځې ژبنۍ ډلې یوه برخه ده، چې د پامیري ژبې او د سرخ کوتل د

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۵۰

ډبرینې لیکنې بخدي ژبې د هغه اوسني تمثیل کوونکي دي. د کاکړ په وینا پښتانه چې د گرنې ډلې په توگه هر وخت له اریایي ټبر نه بېل شوي دي ممکن اول په بخدي کې څرگند شوی وي. په هر حال، له پامیري غرنیو خلکو او له دادیکا سره د دوی په گاونډیتوب کې پوښتنه او شک نه پیدا کیږي. د مخه مو وویل چې په مخزیردې پنځمې پېړۍ کې بخدي د هخامنشیانو د واکمنۍ لاندې و خو پښتو د ژبې په توگه تر هغه د مخه هسکه شوې وه چې تاریخي بېلگې یې دا دي: زرینه او تنی. کاکړ وایي چې «که ساکي ژبه پاتې وای په دې اړه به څرگند حکم شوی وای خو د نالوستو او پوونده ژبه نه ده راپاتې. راپاتې کلیمې یې د گوتو په شمار دي. دوه کلیمې یې زرینه او تنی هغه دي چې اوس هم په پښتو کې هغسې ویل کیږي، چې دوه نیم زره کاله د مخه په ساکاوو کې ویل کېدې. زرینه د ساکا د کومې ځانگې ملکه وه او هغه په خپلو خلکو دومره گرانه وه چې د مړینې وروسته یې وطنوالو د سرو زرو مجسمه ورله جوړه کړه. تنی د ساکاوو په وخت کې د منځنۍ اسیا د اوسني سردریا نوم و او اوس د افغانستان په پکتیا کې د یوه پښتون ټبر نوم دی.» ۶۲ دی دا هم وایي چې د امو نوم هم د ساکا د هاما ورگه لنډه بڼه ده.

پدې ترتیب سره پوهانو د نویو څېړنو له مخې ثابتې کړه چې پښتو د سامي او عبراني ژبو سره تړاو نه لري بلکې یوه لرغونې اریایي ژبه ده چې د هندو- اریایي ژبو په ختیځه څانگه پورې اړه لري.

پښتو د ژبې په توگه

د ډاکټر کبیر ستوري د څېړنې پر بنسټ د هرې ژبې توان د هغې د گړونو یا تورو د شمېر له مخې او د ژبې وده د لغاتو د پانگې له مخې چې یوه ژبه یې لري ټاکل کیږي. په نورو ټکو هر څومره چې د یوې ژبې د گړونو یا غړونو یانې د تورو شمېر زیات وي هغومره د دې ژبې توان هم زیات وي.

یوه لنډه سروې / ۵۱

خو دغه دا مانا نه لري چې یوه ژبه چې توان یې زیات وي هغه د هرو مرو پرمختللي وي. دا پدې پورې اړه لري چې یوې ژبې ته څومره کار شوی دی. پښتو د رغونو له مخې ډېره بډایه ده چې دا یې د توانمندی بنسټیز لامل دی. ځکه پښتو یوه توانمنه ژبه ده چې نه یوازې یې د تورو شمېر ان د نړۍ د ډېرو پرمخ تللو ژبو لکه انگلیسي او جرمني نه زیات دی بلکې د افادې غښتلی توان هم لري. خو څرنگه چې پښتو ژبې ته کار نه دی شوی نو وروسته پاتې او د ویو (لغاتو) پانگه یې لږه ده.

پښتو د نورو اریایي ژبو په څېر یوه اوبتونکې ژبه ده یا په نورو ټکو داړولو او اشتقاق وړتیا لري. په کلیمو پورې مختاړي (پریفکس) او وروستاړي (سوفیکس) نښلي او راز راز نورې کلیمې ورنه جوړیږي. د بېلگې په توگه: د تون او ځی د وروستاړو په مرسته:

درملتون، پوهنتون، وړوکتون، لېونتون او نور

کتښځی، پوهنځی، ښوونځی، پخلنځی او نور

پښتو د خپل گرامري جوړښت له امله ډېره بډایه ده. فعلي سیستم یې د انگلیسي ژبې سره پوره ورته دی، د نوم حالت یې هم پراخ دی

په پښتو ژبه کې دنر او ښځې توپیر د نورو اریایي ژبو په پرتله زیات دی. دلته به بېځایه نه وي چې د روسي الکزاندر هماغایف مرکې ته چې په ۱۹۹۶ کال کې یې د ډاکټر کبیر ستوري سره په جرمني کې کړې وه او نوموړی هغه وخت د ازبکستان د راډیو د پښتو څانگې مشر و، پام واړوم. دی وایي چې: «ما په یوه مجله کې لوستي و چې د پښتون قام د ژبې پښتو د گرامر په مرسته د وید د کتاب الفاظ چې په سانسکرت ژبه لیکل شوی دی مانا کېدای شي. زما له دې ژبې سره مینه پیدا شوه چې دومره پخوانۍ ده او گرامري قاعدو یې پر پخوانیو ژبو اغېزه کړې او اوس اولس پرې غږیږي. نو د ژبو په انستیتوت کې مې زده کړه.» ۶۳ دی زیاتوي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو پرتله زیات دی. ښځې د ځان لپاره الفاظ په

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۵۲

بل ډول کاروي. الکزاندر هماغایف په بشپړه توگه سم وایي او لاندې بېلگې د ده خبرې تاییدوي.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	راغله	راغی
پارسو	امد	امد
روسي	пришла	пришел
انگرېزي	came	came

د ژبې نوم	مونث جمع	مذکر جمع
پښتو	راغلې	راغلل
پارسو	امدند	امدند
روسي	пришли	пришли
انگرېزي	came	came

مور وینو چې په مطلقه تېره زمانه کې په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو او روسي ژبو کیږي او په پارسو او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کیږي او د پارسو، روسي او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کیږي.

اوس به د صفت حالت وگورو.

د ژبې نوم	مونث مفرد	مذکر مفرد
پښتو	ښکلې	ښکلې
پارسو	زیبا	زیبا

یوه لنډه سروې / ۵۳

روسي	красивый	красивая	
انگرېزي	beautiful	beautiful	
د ژبې نوم	مذکر جمع	مونث جمع	
پښتو	ښکلي	ښکلې	
پارسو	زیبا	زیبا	
روسي	красивые	красивые	
انگرېزي	beautiful	beautiful	

موږ وینو چې صفت هم په مفرد حالت کې د ښځې او نر توپیر په پښتو او روسي ژبو کېږي او په پارسو او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کېږي. د جمعې په حالت کې یوازې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر کېږي او د پارسو، روسي او انگرېزي کې د ښځې او نر توپیر نه کېږي. دا یو څو بېلگې ښيي چې همگایف په بشپړه توګه سم وایي چې په پښتو ژبه کې د ښځې او نر توپیر د نورو ژبو په پرتله زیات دی. په پښتو ژبه کې د نورو اریایي ژبو پرتله د لغاتو ولې (ریښه) هم ژوره ده. د بېلگې په توګه:

پښتو	ورور	وراره	ورپره	وریندار
پارسو	برادر	برادرزاده	برادرزاده	ینگا
روسي	брат	племянник	племянниц	снوخа
انگرېزي	brother	neef	nice	sister in law

پورتنۍ بېلگې ښيي چې په پښتو ژبه کې د نورو ژبو پرتله د لغاتو ریښه ژوره ده.

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۵۴

پښتو د خپل طبیعت له مخې یوه سندريزه ژبه ده چې مسته او د جوش نه ډکه موسیقي لري. موسیقي د انسان د نننۍ نړۍ د بیانولو اغېزمنه وسیله ده. موسیقي د روح غذا بلل کېږي. د پښتو مسته او د جوش نه ډکه موسیقي د خوند برسېره اورېدونکو ته ځانګړې انرژي او ځواک ورکوي او پخپل ځان یې ډاډه کوي. پښتو موسیقي د مهاجرت پر مهال او په ځانګړې توګه په وروستیو څورلسو کالو کې د قدر وړ وده او پرمختګ کړی دی. افغان شاعران، کمپوزیټوران، سندرغاړي د مهاجرت پر مهال د نړۍ په ګوټ ګوټ کې د نړۍ د نورو هېوادو د خلکو د موسیقي سره اشنا شول؛ د خپلو دودیزو وطني موسیقي الاتو برسېره د نورو هېوادو د موسیقي الاتو سره هم بلد شول؛ دوی د نورو خلکو د موسیقي، او موسیقي الاتو او سندرو د طرزونو نه هم ګټه پورته کړه؛ خپله موسیقي یې بډای او د سندرو بیل بیل طرزونه یې خپلې ژبې ته راوړل. اوس د پښتو مسته او د جوشه ډکه موسیقي او سندرې نه یوازې په نړۍ کې اورېدونکي لري بلکې بهرني سندرغاړي د پښتو سندرې هم وایي. د موسیقي پوهان وایي چې ښه کمپوز، دښه شعر ټاکل او ښه غږ د ښې سندرې مهم توکي دي خو دا هم باید ووايم چې د افغان ښځینه سندرغاړو د ښکلا پلوشې د پښتو ژبې سندرې لا زیاتې خوندورې کوي او دوی د خپلو ورونيو سره اوږه په اوږه د پښتو سندرې د نړۍ ګوټ ګوټ ته ورسولې. یو بهرني اورېدونکي په انټرنېټ کې د خدای بخښلې ایمن اوداس د (زما د مینې نه توبه ده بیا به نه کړم مینه) د سندرې لاندې په انګیسي ژبه لیکلي و: زه د پښتو ژبې په ټکي نه پوهېږم خو د پښتو موسیقي مې خوښیږي او دې سندرغاړې ته د درناوي سر تیتوم.

پدې توګه پښتو د خپلې توانمندی او د خپل بډای ګرامري جوړښت، غښتلې افادې او د مستانه موسیقي له مخې یوه پیاوړې ژبه ده. د کاکړ په وینا په لرغونو وختو کې پښتانه د نورو قومونو د لیکوالو له خوا یو

یوه لنډه سروې/ ۵۵

ځای بل ځای په نامنظم ډول ثبت شوي او ان د دوی ژبه هم په لرغونو مهالونو کې نه ده څېړل شوې. هغه اثار چې پښتانه او پښتو ژبه په کې په نسبي توګه په منظم ډول بیان شوي دي په اسلامي دورې پورې اړه لري. اوس به د دغو اثارو په رڼا کې پښتنو او پښتو ژبې ته لنډه کتنه وکړم تر څو لوستونکي د پښتنو او پښتو ژبې تاریخ یو لنډ انځور تر لاسه کړي.

د پښتو ژبې اثار د نورو ژبو په څېر د یوې خوا د نیواکګرو د یرغلونو او تاراکونو په پایله کې د منځه تللي او د بلې خوا د ځینو دښمنو ګاونډیو هېوادو په تیره بیا ایران له خوا زموږ د تاریخ او معنوي شتمنیو د منځه وړلو په نیت تباہ شوي دي. برسېره پردې پښتنو علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پارسو او په وروستیو کې د پارسو په څنګ کې په اردو هم لیکلي دي چې په دې توګه یې خپله ژبه کمزورې کړې او د هغې په پایله کې خپله نور هم کمزوري شوي دي. خو بیا هم هغه څه چې تر اوسه لاس ته راغلي دي د هغې نه هم ښکاري چې پښتو یوه لرغونې او توانمنه ژبه ده. او شتمن ادبیات او بډای فولکلور لري او په لنډ ډول به ورته کتنه وشي.

د پښتو ژبې فلکلور ډېر بډای دی چې د یوه پښته بل پښت ته سینه په سینه لېږدول کېږي او د پښتنو د ټولنیز ژوند رشتیني انځور وړاندې کوي. لنډی، چې یوازې د پښتو ژبې نیکات (میراث) دی او د نړۍ په نورو ژبو کې نشته، پښتو یې یوه بې جوړې ژبه ګرځولې ده. په لنډیو کې د پښتني ټولنې د ژوند بېل بېل اړخونه انځور شوي او د پښتنو د احساساتو، خیالونو، تصورونو او فکرونو هینداره ده. د بېلګې په توګه:

زما به خپل وطن یادېږي

که د جنت په منارو ولاړه یمه

تاسو دغه ساده کلیمو ته وګورئ چې د لنډۍ په بڼه پیل شوي او د وطن سره د مینې ژور احساس په داسې قوت سره بیانوي چې د جنت په شان

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۵۶

ایډیال ژوند نشي کولی د وطن نه د بیلتون له کبله د پښتني مېرمنې زړه ورباندې اوبه وچښي او معنوي غوښتنې یې پوره کړي نو ځکه پخپل وطن پسې ځورېږي او کړیږي. غواړم لاندې لنډۍ چې ما لیکلې ده ثبت کړم چې ورکه نه شي.

هالنډ په سرو گلونو پټ دی

زما زړګی په شکي کې بند دی را به شینه

دا لنډۍ ما هغه مهال خپلې کور ودانې ته د خپل لیک په سر وکښله چې د هالنډ د مهاجرینو په کمپ کې مې د سیاسي پناه په هکله مثبت ځواب تر لاسه کړ او دا هیله را ته پیدا شوه چې د خپلې کورنۍ سره به یو ځای شم. زه دا وخت د درونتن د ښار نه کمپ ته راغلم او په لاره کې کرل شوې محکمه د رنگا رنگ گلونو په پتیو پوښلې وه. په هالنډ کې زیات گلان کرل کېږي او د هېواد د صادراتو یو مهم توکی جوړوي. له دې کبله هالنډ د نړۍ گلېن نومېږي. دا لیک مې خپلې کور ودانې ته چې دا مهال د سوویلي وزیرستان د شکي په ښکېلې دره کې د خپلو ماشومانو سره اوسېده لیکلی و. دا لنډۍ ما د هغې لنډۍ په بڼه ولیکله چې په کوچنیوالي کې مې ډېره اورېدلې وه:

ارګون په زیږو ګلو پټ دی

زما جانان په کشمیر بند دی را به شینه

د پښتو ژبې متلونه، کیسې او نور شفاهي ادب دومره بډای دي چې د لیکلي ادب په ساحه کې کمی پوره کوي شاید همدغه کمی د پښتو ژبې د خلکو ژبني ادب د بډایتوب لامل هم وي.

د مخه مې یادونه وکړه چې د پښتو لیکلي اثار لږ دي او پښتنو زیات علمي اثار په نورو ژبو او په ځانګړې توګه په پارسو لیکلي دي. الفښتون وايي چې: «هغه څه چې په پښتو کې لیکل شوي دي، باید د پښتون ملت د علمي سوېې د ښکارندوی په توګه د اعتبار وړ ونه ګڼل شي، ځکه چې دوی تر اوسه هم په دري [فارسي] ژبه لیکنې کوي او نږدې ټول علمي کتابونه په

دغې ژبې ليکل شوي دي.» ۶۴

د پښتو ژبې لرغونې کتاب چې څرک يې تر موږ را رسېدلی دی د «ملينده پښهو» په نوم يادېږي چې اصلي نسخه يې تر اوسه لاس ته نه ده راغلې. پوهاند عبدالحي حبيبي موږ د دغه کتاب نه د خپل کتاب «د ادبياتو تاريخ» په ذريعه د پوهاند سيلوين د ليکنې په حواله چې د «تخاري او کوچه ژبو» په نامه يادېږي خبروي. د عبدالحي حبيبي په وينا د ميلاد په دوهمه پېړۍ کې د باختر يوناني سلطنت پر دوو برخو ووېشل شو چې له هغو څخه مناندر نامتو يوناني سالار د هند ډېرې سيمې ونيولې او د هند په تاريخ کې د مالندا پاچا وبلل شو او بودايي دين يې ومانه. د مليندا پښهو په کتاب کې د يونانيانو پاچا مليندا او د هندي راهب ناگه سينا تر منځ د هغو خبرو اترو جريان ليکل شوی دی چې په ساگاله (ني سيالکوټ) کې د دوی تر منځ شوې وې. دا کتاب د بودايي دين شرحې او بيانونه لري. اکاډيميسين پوهاند عبدالشکور رشاد وايي چې: «دغه مطلب د مليندا پښهو د پالي ترجمې په پيل کې داسې راغلی دی:

Milinda namasoraja sagala yam parruttame upaganchi nagasenam ۶۵.»

د مليندا پښهو دا متن پوهاند سيتارام پنډت د کشمير د نامتو تاريخ په کتاب کې چې «راج ترنگيني» نومېږي او کلهنه په ۵۴۵ هجري قمری کې ليکلی دی په انگرېزي ژباړلی دی. سيتارام انگرېزي ژباړې په لومړۍ ضميمه ۷۴۵ مخ کې د مليندا پښهو کتاب په زړه پښتو بللی دی. د ده خپل عبارت دا دی:

The malinda panho was original written in old pashto of wich no copy is now extand.

ژباړه: د مليندا پښهو اصلي متن په زړه پښتو کښلی چې اوس يې اصلي نسخه نه ده پاتې.» ۶۶

زلمی هېوادممل وايي چې ارواښاد عبدالحليم پخپل اثر (افغاني) کې د پېښور محمد يونس خان (د پښتنو تاريخ) په حواله ليکي چې مليندا پښهو په پښتو ليکل شوې چې اصلي متن يې په لاس کې نشته خو خطي نسخې يې په برما، سيام او سيلون کې ليدل شوې او يوه پخوانۍ نسخه يې د سوويلي هندوستان په پالي ژبه چې په څلورمه ميلادي پېړۍ کې خطاطي شوې ده، د جاپان د يوه بودايي عبادتځای نه په لاس راغلې او اوس د جاپان د ميکادو په کتابتون کې خوندي ده. دا نسخه د پښتو د اصلي کتاب ژباړه ده. شايد د پښتو ژبې نه نورو ژبو ته د ژباړې د تاريخ پيل پاسنۍ ژباړه وي.

همدارنگه د هندوستان د راجستان د ايالت په يوه عبادتځای کې د څو ژبو د شعرونو يوه ټولگه موندل شوې ده چې يو شمېر شعرونه يې په پښتو دي. زلمی هېواد مل وايي چې د دې ټولگې د موندلو نه روشن لال ملهوتره چې د ال انډيا د راډيو د پښتو څانگې مشر دی خبر کړی دی. ملهوتره وايي چې د دې ټولگې هغه شعرونه چې په پښتو دي په دوناگري ليک کښل شويدي. او د لنډيو غونډې جوړښت لري. که څه هم دا شعرونه تر اوسه خپرل شوي نه دي خو هېواد مل وايي چې د ليک ډول يې سړی په دې باوري کوي چې دا شعرونه به د اسلام د مخه ليکل شوي وي.

د عبدالحي حبيبي د څېړنې له مخې لويکان په زابلستان او غزني کې يوه شاهي کورنۍ وه چې د غلجيانو د قبيلې نه وه او ژبه يې پښتو وه چې د لسان خلجي په نوم ياده شوې او لهجه يې د وزيرو، مسيدو او وردگو ته ورته وه. د لويک شاهي کورنۍ د غزنويانو له خوا د واک نه ولوېده.

د دې کتاب او شعرونو چې تېر شو نو د پښتنو او پښتو ژبې د څېړلو لپاره اړ يو چې د هغو اثارو نه چې پښتانه او پښتو ژبه په نسبي توگه په منظم ډول پکې بيان شوي دي گټه واخلو. د دغو ليکنو له مخې د پښتو ژبې لومړی شاعر امير کروړ دی چې د شعر نمونه يې تر لاسه شوې او د غوربانو په دورې پورې اړه لري.

څلورم څپرکی

غوري پښتانه او پښتو ژبه

د اسلام په لومړيو وختونو کې پښتانه په بادغيس، له هراته د غور تر غرونو او همدارنگه په زابلستان، گندهارا او د ختيځې پښتونخوا په غرونو کې ميشته وو. د دوی ژبه پښتو په دغه وخت کې يوه داسې ادبي ژبه وه چې ښه او پاخه اشعار يې درلودل چې وروسته به پرې وغږېږم.

هغه مهال چې د هندوکش د هغې خوا نه د اريايانو د قبيلو مهاجرت د هندوکش سوويل ته پيل شوی ځينې د دوی نه د سوويل لوېديځ لوري ته مهاجر او په غور کې استوگن شول. د الفنسټون په وينا «ټول منابع پدې موافق دي چې په لرغونو زمانو کې د غور اوسېدونکي پښتانه وو.» دی دا هم وايي چې «دا خبره بېخي يقيني ده چې د غور پاچايان پښتانه او د سوري قبيلې غړي وو.» ٦٧ مير غلام محمد غبار هم «شاهان محلي غور افغانستان (منسوب به سلسله سوري های پشانه)» ٦٨ نه يادونه کوي.

د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وينا د غور يا غر کلیمه پښتو ده چې د وخت په تېرېدو غرج او غرش باندې واوونښت او د اسلام په دوره کې په غرجستان، غرچستان او غرشستان باندې ياد شو. غور په تاريخ او افسانه کې د اريايي قبيلو د مهاجرت له وخت نه چې د هندوکش د هغې خوا نه د هند په لوري کېده مشهور شو. د دغه مهاجرت په يون کې د هغوی نه ځينې اول د لوېديځ په لور (باميان او غرجستان) او بيا د سوويل-لوېديځ په لور يانې په غور کې تيت شول. ٦٩

سوريان د غور د پښتنو يو ټبر دی چې لرغوني افسانوي شخصيت ته منسوب دی چې فردوسي ضحاک او پښتنو د «تاريخ سوري» په حواله

سهاک بللی دی. د ضحاک يا سهاک له اولاده دوه وروڼه وو چې مشر-يې سور او کشر يې سام نومېده چې لومړی پاچا او دوهم د لښکر مشر-و. داسې ښکاري چې د اسلام د مخه د زور قبيلې دين د لمر نمانځنه وه. کاکړ وايي «د سيستان ساکا د عربو د يرغل په وخت کې نه زردشتي او نه بودايي وو. دوی په ځانله محلي خدای زون (Zun) معتقد وو.» ٧٠ د اسلام د مخه د دوی کورنۍ په غور پاچاهي کوله. د دوی يو مشر- چې ماهوي سوري نومېده د اسلام په لومړيو کې د مروې مشر-و. ماهوي سوري د ساسانيانو اخرنی پاچا دريم يزدگر دخسرو نومي ژندرگړي په ذريعه چې د عربي سوبمنو نه تښتېده په مروه کې وواژه. ماهوي سوري د حضرت علي (رض) له خوا په کوفه کې د مروې په پاچاهي ومنل شو.

د عبدالحی حبيبي په وينا د غور د سوريانو کورنۍ هغه وخت چې واکمن يې امير پولاد د شنسب زوی او د واکمنۍ پلاز يې مندېش و د عباسي کورنۍ په واکمن کېدو کې يې خپلې ټولې لښکرې د ابو مسلم خراساني په ملاتړ ودرولې. امير پولاد د ابومسلم سره يوځای په هغه مېلمستيا کې گډون درلود چې ابوالعباس سفاح د بين اميه سره د جگړې کولو په مهال جوړه کړې وه. غوريانو د شنسب له وخته بيا تر سلطان محمود غزنوي او سلطان مسعود تر وختو پورې په غور کې د سوري کورنۍ امارت درلود.

کله چې غزنويانو د لويکانو نه غزني ونيو نو دلته يې د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود. سبکتگين د غزنوي واکمنۍ بنسټ ايښودونکی د زابل د پښتنو د يوه مشر د لور سره واده وکړ او د همدې خپلوی پر بنسټ يې د دغو پښتنو ملاتړ تر لاسه کړ او خپلې واکمنۍ په ټينگتيا کې يې کار ورنه واخېست. د امير سوري د واکمنۍ په مهال يې په غور بريد وکړ خو سوري کورنۍ خپله واکمني وساتله بيا کله چې سلطان محمود غزنوي چې مور يې همدغه پښتنه وه، په غزني کې پاچا شو او د دغو پښتنو په مرسته يې په غور بريد وکړ او امير محمد سوري يې د اهنگران په کلا کې کلابند کړ او د

بېساري مقاومت وروسته يې ونيوه. نوموړي بيا په لاره کې زهر وخورل او د پردو په لاس بنديتوب نه يې مرگ ښه وباله. پدې ترتيب غزنويانو د زابلي پښتنو د خپلوی نه په گټې اخېستنې سره د غور پښتانه وځپل او د پښتو په زيان يې پارسو چې د سامانيانو د لنډ مهاله واکمنۍ او وروسته د غزنويانو له خوا د بهر نه د پوځي يرغلونو په پايله کې راغلې ده، ورباندې وټپله او د غور په دربار کې د پښتو په څنگ کې پارسو هم د دربار ژبه شوه. سلطان محمود غزنوي په ختيځ کې د ملتان د لودي پښتنو واکمني هم وپرزوله او د لوديانو په ځپلو سره يې پښتو ژبه هم وځپله چې وروسته به د لوديانو په څپرکي کې رڼا ورباندې واچوم. په دې ترتيب د سامانيانو او بيا د غزنويانو په واکمنيو کې فارسي ژبې د بهر نه په زابليانو او د پښتنو په نورو سيمو وټپله شوه، وده يې وکړه او د غزنويانو د اغېز په پايله کې د غور د سوريانو په دربار کې د پښتو په څنگ کې پارسو هم ځای ونيو.

وروسته کله چې علاءالدين حسېن په فيروز کوه کې پر تخت کېناست نو خپلې لښکرې يې راټولې کړې او په غزني باندې د يرغل په موخه په هغه لوري وخوځېد. د غزني پاچا سلطان بهرام شاه هم د غزني او هندوستان د لښکرو سره د علاءالدين مخې ته ورووت. پدې جگړه کې د بهرام شاه لښکرې ماته وکړه او د غور واکمن غزنی ونيو او ويې سوځاوه او په تاريخ کې د جهانسوز په نوم ياد شو.

علاءالدين لومړی پښتون سلطان و چې د افغانستان هېواد يې د يوې ادارې لاندې راووست او د فيروز کوه په پلازمينه پورې وټاړه. تر هغه وروسته سلطان غياث الدين غوري د غور د لويو پاچاهانو نه دی چې بيا يې هېواد ته مرکزيت ورکړ چې منځنۍ اسيا د مروې نه نيولې تر هندوستانه او عراقه پورې سيمه يې د غور د فيروزکوه د بيرغ لاندې راوسته. دغه مهال نوموړی د افغانستان ستر او يواځينی امپراتور گڼل کېده. د عبدالحي حبيبي په وينا د ده په وخت کې د بغداد د خليفه سفير پيروزکوه ته راغی او د غور سفير

بغداد ته لاړ شو او ډيپلوماټيکې اړيکې د دواړو هېوادو تر منځ ټينگې شوې. سلطان غياث الدين د ٦٣ کالو په منگ د هرات په ښار کې مړ او د هرات په جامع جومات کې، چې پخپله يې جوړ کړی و، خاورو ته وسپارل شو.

د سلطان غياث الدين وروسته سلطان مغزالدين غوري چې په سلطان شهاب الدين باندې مشهور دی، پاچا شو دی يو مدبر شخصيت و او د خپل ورور شاهنشاهي يې وساتله په دې ترتيب وروسته له دې چې د غور پاچاهان پر غزنوي کورنۍ بری وموند د دوی کورنۍ د سلطان شهاب الدين تر واکمنۍ پورې واکمنه وه د سلطان مغزالدين د مړينې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولايتونه، غور او هرات خوارزم شاهيانو ونيول، سيستان د سيمه يزو ملکانو لاسته ورغی او د غزني ولايت، کابل او ختيځې سيمې تر سينده پورې د غوريانو د دربار خدمتگار (تاج الدين يلدوز) چې وروسته به د ترکي غلامانو تر سرليک لاندې لنډه کتنه ورته وکړم، ونيولې. په پای کې د مغولو ټاراکونو د غوريانو واکمني پای ته ورسوله. د هرات جامع جومات، د غور د جام څلی او د دهلي قطب منار د دوی تلپاتې يادگارونه دي.

د سوريانو ژبه پښتو وه او لکه چې اوس هم ځينې سوري خلک په بادغيس کې پښتو وايي. پښتو ژبه د سوريانو په کورنۍ کې وپالل شوه. پښتو د شعر او ادب ژبه وگرځېده. د سوريانو په دربار کې پښتو درباري ژبه وه. د پښتو ژبې لومړی شعر چې تر اوسه تر لاسه شوی دی د امير کروړ غوري شعر دی چې د محمد بستي د «تاريخ سوري» په حواله پټې خزاني خوندي کړی دی. امير کروړ چې يو غښتلی پهلوان و د خپل پلار امير پولاد سوري د مړينې وروسته د غور په منديش کې واکمن شو. دامير کروړ د شعر نمونه:

زه يم زمري په دې نړۍ له ما اتل نشته
 په هند و سيند و پر تخار او پر کابل نشبه
 بل په زابل نشته له ما اتل نشته ٧١

شيخ اسعد سوري د پښتو ژبې نامتو شاعر چې د غور د امير محمد سوري په وخت کې د ده په دربار کې اوسېده د خپل پاچا امير محمد سوري په مړينه قصيده ويلې ده چې ځينې بيتونه يې دا دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموږ لوي هر گل چې خاندې په بهار
هر غټول چې په بيديا غوړېده وکا
رېژوي يې پانې کاندي نار په نار
چې يې ملاوې نه کړيږي په غښتليو
دا فلک پرې وکا څه کاري گذار
کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کښېنوي په خاورو کې بادار
په سوريو باندي وير پرېووت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار
د محمود د ژوبلورو په لاس کښېووت
چې غزنه ته يې باتلی په تلوار
ننگيالو لره قيد مړينه ده ځکه:
سه يې والوتله هسک ته په دې لار
په دې وير د غور وگړي تورنمري سول
په دې وير، رڼا تياره سوله د ښار
گوره څاڅي رڼې اوبښې له دې غرونو
دا کړونگي ساندي لى په شورهار
نه هغه زرغا د غرونو، د بيديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کتههار

نه غټول بي زرغونېږي په لانبونو
نه بامي بيا مسېده کا په کوهسار
نه له غرجه بيا راځي کاروان د مشکو
نه رادرومي غور ته بيا جوپې د شار
د پسرلي اوره تودې اوبښې تويينه
مرغلرې به نيسان نکړي نثار
دا په څه چه «محمد» ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوگوار
نه ښکاريږي هغه سور د سور په لتو
نه ځليږي هغه لمر پر دې ديار
چه به نجليو په نخا پکې خندله
چه به پېغلو کا اتن قطار قطار
لاس دې مات سه اي فلکه چه دې وکا
محمد غندي زمري د مړينې ښکار
شين زرگي فلکه! ولې لا ولاړ يې؟
اي د غور غرونو په څه نسوي غبار؟
چه زمري غندي واکمن ځي له جهانه
چې څوک نکړي په نړۍ باندي قرار
سخ په تا اي «محمد» د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته پر ننگه وې ولاړ په ننگ کې مړ سوې
هم پر ننگه دې په ننگه کا ځان جار
که سوري دې په تگ وير کاندي ويرمن سول
هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار

يوه لنډه سروې / ٦٥

په جنت کې وه تون زمور واکمنه
هم په تادي وي ډپر لور د غفار ٧٢

ښکارندوی هم د غوریانو د سلطنتي کورنۍ پیاوړی شاعر او اديب دی چې د سلطان شهاب الدین غوري په زمانه کې یې ژوند کاوه. ښکارندوی پخپله قصیده کې چې تر مور رارسېدلې ده په هند کې د سلطان شهاب الدین د تورې ستاینه او د هغه پوځي بریاوې، مېرانه چې د اسلام د خپرېدو په موخه یې کړې وه بیانوي. د ده د شعر بېلگه دا ده:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینگارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مخکه شنه، لاینونه شنې، لمنې شنې شوې
طېلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دي
مرغلرو باندي و ښکلل بڼونه
د غټولو جندي خاندي و رېدي ته
زرغونه بڼو کې ناڅي زلمي، جونه
لکه ناوې چې سور ټیک په تندي وکا
هسې وگازل غټولو سره پسولونه ٧٣

د شیخ اسعد سوري او ښکارندوی قصیدې د زلمي هېواد مل په وینا «د پښتو ادب په تاج کې دوه داسې ښکلي غمي دي چې ښکلا او ځلا به یې تر پېړیو پېړیو پورې تته نشي.» ٧٤

د سلطان شهاب الدین غوري په لښکرو کې هند ته د پښتنو د ستانې قبیلې یو تن چې د ښکارندوی هم مهاله و او ملکيار غرشین نومېده هم ملگری و چې سلیمان ماکو په خپله تذکره کې ورڅخه یادونه کړې ده. ملکيار د پښتنو

پښتو د تاريخ په بهير کې / ٦٦

جنگياليو د جنگي روحي د لوړولو په موخه حماسي اشعار ويل چې د سليمان ماکو «تذكرة الاوليا» کې يې نمونه خوندي او د شعر نمونه يې دا ده:

څښتن مو مل دی اوس مو يرغل دی
هېواد د بل دی غازیانو گورئ
څښتن مو مل دی ٧٥

بل د غوریانو د دورې بل شاعر تمین کاکړ و چې د علاوالدين سام په زمانه کې ژوند کاوه او د ده يوه سندره په پته خزانه کې خوندي ده:

گهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما په کور د وير ناره سوه
د بيلتون ورځ توره تياره سوه
رغ شو ناڅاپه چې بيلتون راغی ٧٦

قطب الدين بختيار کاکي هم د پښتنو د مبلغينو نه و چې لاندې سندره يې د يادونې وړ ده: دا سندره د سلېمان ماکو تذكرة الاوليا کې خوندي ده.

وير مې زړه سوری سوری کړ
راته وگوره ملوکې
په بيلتون کې دې وباسم
له خوږمنه زړگي کوکې
راته وگوره ملوکې
راته وگوره ملوکې ٧٧

د تمین کاکړ او د قطب الدین بختيار په دغو سندرو کې پښتني سپېڅلې مينه بيان شوې ده.

د غوریانو د ادب غوره ارزښتونه د وطن د ساتنې او پر دښمنانو د بریو

ویارونه، د خپل وطن، قوم او کورنۍ سره مینه او اسلامي ارزښتونه دي، په دې توگه د غوريانو په دوره کې د پښتنو شاعرانو د روزنې او پالنې ځانگو د شاهانو دربارونه وو. د محمد دوست شینواري په وینا په دغو دربارونو کې د پښتو پرته خلک په نورو ژبو نه پوهېدل. شینواری دا هم وایې چې د بارتولد او بهیقي په وینا امیر مسعود د غوريانو سره د ژباړونکي په ذریعه خبرې کولې.

ترکي غلامان

د مخه مو یادونه وکړه چې د سلطان مغزالدین د مړینې وروسته د غور شاهنشاهي ټوټې ټوټې شوه د هېواد شمالي ولایتونه، غور او هرات خوارزم شاهیانو ونيول، سیستان د سیمه یزو ملکاتو لاسته ورغی او د غزني ولایت، کابل او ختیځې سیمې تر سینده پورې د غوريانو د دربار خدمتگار (تاج الدین یلدوز) ونيولې. تاج الدین یلدوز د ترکي غلامانو نه و.

د ترکي غلامانو د اخیستلو او ټاکلو دود د عباسیانو د واکمنۍ په مهال پیل شو. د ابن خلدون په وینا عباسي مشرانو ځکه په ترکانو ډډه ولگوله چې د یوې خوا د خپلې قبیلې ملاتړ ورسره نه و او د بلې خوا په دربار کې د ایرانیانو سیاسي ځواک زیات شو او عرب څنډې ته شول. برسېره پردې د امپراتورۍ پراختیا، د امپراتورۍ په جوړښت کې د بیلو بیلو توکمونو راغونډېدل او ځینې نور لاملونه هم وو. د پورتنیو لاملونو له مخې عباسي واکمن اړ وو چې داسې پوځي ډله چې پوره باور ورباندې وشي د خپل واک د ساتلو لپاره په واک کې ولري. ترکو غلامانو دا غوښتنه پوره کوله او د خلافت د ساتونکو په توگه قدرمن او د عزت خاوندان شول. خو کله چې خلافت مخ په ځوړ شو نو دوی د گډوډۍ او انارشۍ عاملان شول او دغه شي بدنامه کړل.

دا تجربه د اسلامي نړۍ د نویو او تازه جوړېدونکو واکمنیو مشرانو ته یوه نمونه شوه. هغوی ترک غلامان د شخصي-بادېگارډانو په توگه وگمارل او اداري مقامونه یې ورکړل. یعقوب بن لیث صفاري نږدې دوه زره غلامان

لرل، د هغه ورور عمر لیث هم ځوان غلامان رانیول او بیا یې بیلو بیلو مهارتونو او هنرونو د زده کولو وروسته په خپل لښکر کې د قوماندانانو په توگه ټاکل چې ده ته جاسوسي وکړي.

دا دود سامانیانو او غوريانو هم خپل کړ او د خپل ځواک د ټینګولو لپاره یې ور څخه گټه پورته کړه. ترک غلامان نامتو پوځیان او اداره چیان شول. دوی په وفا او اخلاص کې بې جوړې وو او سوکه سوکه د جنرالانو پورې-ته پورته او ځینې د پاچا شخصي-خدمتگاران شول. خو د غلامۍ د دغې ټولنیزې موسسې په هکله ډاکټر مبارک علي وایې چې: «د غلامۍ ټولنیزه موسسې د سلطنتي لړیو لپاره گټوره ثابته شوه. د غلامۍ په برکت پاچایانو لایق او وفادار مریونه لرل چې دوی یې له داخلي او خارجي غلیمانو ساتل. خو دې موسسې منفي نقش هم درلود. کله چې ټول سیاسي قدرت د دې طبقې گوتو ته ورغی نو قدرت یې د خپلو شخصي-مقصدونو لپاره وکاراوه او د سلطنتي کورنۍ یا نظام گټې یې له پامه وغورځولې. دوی به تر هغه وفادار وو چې پاچا به زورور و. خو کله چې کمزوري پاچایان د واک په گدی-کېناستل، نو غلامانو ټول واک په لاس کې واخیست او پاچایان یې مجبور کړل چې د دوی له خوښې سره سم وچلېږي.» «٧٨

شهاب الدین غوري ترکي غلامان هند ته راوستل او د ده سره یې د هندوستان په نیولو کې مرسته وکړه. خو کله چې دی مړ شو نو دغو ترکي غلامانو په هند کې د غلامانو د سلطنت بنیاد کېښود. التمش د څلوېښتو امیرانو اداره جوړه کړه چې دی د خپلو مخالفانو نه وساتي. دوی ټول التمش ته وفادار وو. خو د ده د مړینې وروسته سرکښه شول. کله چې بلبن په تخت کېښناست نو پدې کار یې سم سر خلاص شوی و. بلبن غوښتل چې د دې بلا نه ځان وژغوري نو دوی یې ان د خپل د تره زوی په شمول چې د دغو څلوېښتو امیرانو نه و ووژل. پدې ترتیب د دغو څلوېښتو امیرانو په وژلو سره په هندوستان کې د ترکو غلامانو واک پای ته ورسېد.

پېنځم څپرکی

د سلیمان د غرونو په لمنو او نورو سیمو کې

پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه د لرغونو زمانو راهیسې تر ننه د کسې- غره یا د سلېمان د غرو په لمنو کې ژوند کوي. دوی د دغو غرو په لمنو کې د خپل بېساري شفاهي فرهنگ د جوړولو په څنگ کې لیکلي ادبیات جوړې کړي دي چې د سلېمان ماکو «تذکرة اولیا» او پټه خزانه کې یې ځینې نمونې خوندي دي. د دوی اشعار په دریمې او څلورمې هجري پېړۍ پورې اړه لري. شیخ بېټنی د دې سیمې لومړی شاعر دی چې د ده د شعر یوه نمونه د سلېمان ماکو په یادې شوې تذکرې کې خوندي ده.

لویه خدایه لویه خدایه
ستا په مینه په هر ځایه
غر ولاړ دی درناوي کې
ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدی. دي پکې پلنې
دا وگړي ډېر کې خدایه
لویه خدایه، لویه خدایه ٧٩

بل شاعر شیخ اسماعیل دی چې د هغه د شعر نمونې د سلېمان ماکو په تذکره او پټه خزانه کې خوندي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندي
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندي
له خپلوانو نه بیلېږم په سرو سترگو
دواړه سترگې مې په وینو دې ژړاندي ٨٠

د دې سیمې بل ویناوال خرشبون دی چې نمونه یې پټې خزاني خوندي کړي ده:

که یون دی یون دی
مخ کې بيلتون دی
له کسي غره څخه ځي
خرشبون دی
د خدای د پاره
خرشبون یاره
زړه مې رپيږي
یار مې بېليږي
بيلتون یې اور دی
ځان په سوځيږي ٨١

د دریمې هجري پېړۍ په جریان کې د بست د سروان د سیمې یو پښتون چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني نومېده چې لومړنۍ زده کړې یې پخپله سیمه کې او نورې زده کړې یې په عراق کې پای ته ورسولې، خپلې ژبې ته د خپل استاد ابن خلاد یو عربي شعر په پښتو نظم ژباړلی چې په «لرغوني پښتانه» کې راغلی دی او محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي

يوه لنډه سروې / ۷۱

کړې دی. د زلمي هېواد مل په وينا پښتو ژبې ته د نورو ژبو نه د ژباړې تاريخ د دې شعر د ژباړې نه پيل کيږي.

په پټه خزانه کې د ده د يوه ليکلي کتاب نه چې «د سالو وږمه» نومېږي يادونه شوې ده چې د عربي ژبې د اشعارو فصاحت او بلاغت يې بيان کړی و. دا کتاب لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی. که دا کتاب تر لاسه شي نو بيا به دا کتاب د پښتو نثر لومړی نمونه وبلل شي خو دا کتاب لا تر اوسه نه دی موندل شوی نو اوس د نثر لومړی نمونه د سليمان ماکو د تذکرة اوليا کتاب دی چې د اوومې هجري پېړۍ په پيل کې ليکل شوی دی.

سليمان ماکو د بارک خان سايزي ماکو زوی دی چې د ۶۰۰ هجري په شاوخوا کې د کندهار په ارغستان کې ژوند کاوه. ده د پښتنو اولياوو احوال او ويناوې راغونډې کړې دي او بيا يې پخپل کتاب تذکرة اوليا کې خوندي کړې دي. د دې کتاب څو پاڼې خدای بخښلي استاد پوهاند عبدالحی حبيبي د هلمند په چاپېر کې موندلې دي. په دغو پاڼو کې لکه چې د مخه مې يادونه کړې ده د شيخ بېټني، شيخ اسماعيل، ملکيار غرشين او قطب الدين بختيار کاکي ډېر پخواني شعرونه خوندي شوي دي.

د اوومې پېړۍ په دريمه لسيزه کې يو بل پښتون شخصيت شيخ متي خليلي و چې د ده احوال په محزن افغاني، مرآة الافغانه، تذکرة الابرار واللشرار، پټه خزانه او نور اثارو کې خوندي دي. ده «د خدای مينه» په نامه کتاب درلود چې د مغولو تر تارا کونو پورې موجود و او د ده په قبر به پروت و. دغه کتاب د شيخ متي د عرفاني افکارو د بيان هينداره وه چې د مغولي تراکونو وروسته تری تم شو او څو مناجات يې پټې خزانه خوندي کړي دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

په لويو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۷۲

په غاړه رغ او په شپيلکو کې
يا د ویرژلو په شپيلو کې
ټول ستا د ياد، نارې سورې دي
دا ستا د مينې نندارې دي! ۸۲

د هېوادمل په وينا خدای بخښلي ډاکټر عبدالحکيم طيبي د عرفاني افکارو لومړی ځلاوې د شيخ بېټني په مناجات کې ويني، ځينې يې د شيخ تمين کاکړ د مينې په بدله او استاد رښتين يې د قطب الدين د مينې په سندره کې ويني، خو زلمی هېوادمل وايي چې د شيخ متي په مناجاتو کې عرفاني اند په سيستماتيک ډول په خورا هنرمندي بيان شوی دی. ۸۳

د اوومې پېړۍ په دوهمې لسيزې کې د چنگېز وحشيانه او ځپونکي يرغلونه په افغانستان پيل شوي او د دې پېړۍ په اوږدو کې زموږ د هېواد په بيلو بيلو سيمو واکمن شوي وو. دوی په ډېره بې رحمۍ د بېوزله ولس سرونه رېبل او د تمدن او کلتور نمونې يې په بشپړې بې رحمۍ له منځه وړې. په دغه مهال د دې سيمې خلک په بې ساري توگه د يرغلگرو په وړاندې جنگېدل. دوی خپل زړور خلک د وطن د ساتلو په لار کې سربښندنې ته رابلل. د بابا هوتک سندره يې ښه بېلگه ده:

په سور غر راته نن اور دی
وگرږه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندې مغول راغی
هم په غزني هم په کابل راغی ۸۴

بل سړی د هوتک بابا زوی شيخ ملکيار هوتک دی چې د مغولو په وړاندې يې جگړې کړې او دی د پښتو ژبې شاعر و چې پټې خزانه يې يوه ښکلې سندره خوندي کړې ده.

ترنک بهېږي
ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړگی خو
خپل لالی غواړي ۸۵

د اتمې هجري پېړۍ د دوهمې نيمايي پر مهال د زمينداور په سيمه کې يو پښتون شاعر اکبر اوسېده چې د شعر ديوان يې درلود چې پوهاند عبدالحي حبيبي د ده د ديوان يو څو پاڼې د هلمند په سيمه کې موندلې دي. د ده د شعر نمونه دا ده:

زه چې په مينه معشوقو د بنگړو شرنګ لره ځم
زه د هجران د بيلتانېه د تورو جنګ لره ځم
بيلتون په خوله راکړې ځاپېرې زه لا عار نه لرم
وام د معشوق په سينه پروت زه تور لونګ لره ځم ۸۶

د اتمې پېړۍ په پای او د نهمې هجري پېړۍ په دوران کې يو بل پښتون شاعر زرغون خان نورزی دی چې د کندهار په سيمه کې اوسېده او د شعر ديوان يې درلود او يوه ساقي نامه يې پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه يې دا ده:

ساقی پاڅه پيالہ راکړه
مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تويې په لمبو کړه
اور مې مړ په دې اوبه کړه
پسرلی سو غنچه گل کا
زلفې تاوې د سنبل کا

بلبلان شور و فغان کا
کړيدن په گلستان کا ۸۷

زرغونه کاکړه د پښتو ژبې شاعره ده چې په نهمه پېړۍ کې يې شاعري کړې او د کندهار په پنجوايي کې اوسېده. نوموړې په پښتو ژبه بوستان ژباړلی او د هېواد مل په وينا د پارسو نه پښتو ژبې ته د اثارو د ژباړې تاريخ د زرغونې کاکړ د بوستان د ژباړې نه پيل کيږي. نوموړې يوه ښه خطاطه هم وه. د کاکړې د بوستان د ژباړې نمونه:

اوربــــدلې مې قصه ده
چې د شاتو هم خواږه ۸۸

بله شاعره د بابر د زمانې رابعه شاعره ده چې په کندهار کې اوسېده او د شعر ديوان يې درلود او يوه رباعي يې پټې خزانې خوندي کړې ده:
ادم يې زمــــکې وته را ستون کا
په اور د غم يې سوی لړمون کا ۸۹

بله پښتانه شاعره نېکبخته ده چې د اشنغر اوسېدونکې وه. نېکبختې په لسمه هجري پېړۍ کې د «ارشادالفقرا» په نوم کتاب ليکلې و چې درې ټوټې يې په پټه خزانه کې خوندي دي:

په زړه ښاد شې اې مومنه
په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه
په زړه ټينګ شه له يقينه
شکر صبر په هر حال کړه
خودنمای مه شه خودبينه ۹۰

بل سړی چې کيسې يې په نظم ليکلې او «غرغښت نامه» نومېږي دوست محمد کاکړ دی او د ده د کتاب نه يوه کيسه پټې خزانې خوندي کړې ده چې نمونه يې دا ده:

لــه نېکانو روايت دی

هسې توگه حکايت دی ۹۱

شپږم څپرکی

لودي پښتانه او پښتو ژبه

پښتانه په دوهمه هجري پېړۍ کې د کسي- غره له لمنې نه د اباسين لوېديځ لوري ته ورو ورو ننوتل. همدغو پښتنو د خپل جنګي وړتيا او زړورتوب له کبله د واکمنو هندي راجاگانو سره د تفاهم له مخې د څلورمې هجري پېړۍ په دوران کې د هندوستان په يوه څنډه کې لومړی پښتني حکومت د شيخ حميد لودي په مشرۍ جوړ کړ چې د ملتان نه نيولې تر لغمانه پورې سيمې يې تر واک لاندې وې دا واکمنه کورنۍ د ملتان لوديان وو.

کله چې د سبکتگين ځواک په زياتېدو شو نو د ملتان او سېند د نيولو خيال ورسره پيدا شو. پدې مهال شيخ حميد لودي د ملتان نه تر لغمانه واکمن و. شيخ حميد د سبکتگين سره د سولې تړون وکړ خو وروسته سلطان محمود غزنوي پدې پلمه چې گواکې د ملتان لودي واکمن د قرمطيانو نظريات تبليغوي په ملتان يرغل وکړ. دغه وخت د شيخ حميد وراره داود د ملتان باچا و. داود د سلطان محمود د لښکرو په وړاندې ماته وکړه او داود بندي او څه وخت وروسته يې په بنديتون کې ساه ورکړه.

د ملتان د لودي کورنۍ د دوو غړو شيخ رضی لودي او نصر- لودي چې لومړی د شيخ حميد وراره او دوهم يې زوی و د شعر نمونې په پټه خزانه کې خوندي دي چې د دوی تر منځ د شعري مناقشې بڼه لري. دا مناقشه د هغې پلمې په هکله ده چې سلطان محمود غزنوي په هند کې د پښتنو

موږ وینو چې پښتنو کله چې د خپل قبيلوي نظام لاندې د سليمان د غرونو او بيدياوو کې سوله یز ژوند کاوه يا يې د يرغلګرو نه د وطن ساتنې په لار کې ساتنه کوله د خپل فلکلور په څنگ کې هم يو شمېر اثار ايجاد کړي دي چې د پښتو ژبې په وده کې خپل ځای لري.

يوه لنډه سروې / ۷۷

واکمني زغملی نه شوه نو یې دا تور لگاوه چې گواکې لودي واکمن د قرمطیانو پلوي دي. خو دا یوه بهانه وه او د شیخ رضی او نصر- شعري مناقشه دا تور په کلکه ردوي:

د شیخ رضی شعري پارکي چې پتې خزاني خوندي کړی دا دی:

د الحاد په لور د ترپلل
گروه دې زموږ وکوراوه
موږ روڼلي په زیارنه
تا په تورو توراوه
لرغون ولې گروهبډلې
چې دې گونښي اړاوه
هغه گرو دې اوس اړه کړ
چې پلرو دې رڼاوه
لودي ستا په نامه سپک سو
که هر څو مو درناوه
نصره! نه مو یې له کهاله
لودي نه یې په کاوه
زموږ رغا ده ستاله گروهه
دورې ځلوي په رغاوه ۹۲

د نصر لودي ځواب:

د الحاد په نوم تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دښنه هسې تو را کړ
که ملحد یم د دښنه یم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله یم

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۷۸

گره مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه یم
د اسلام پر هسک به ځلم
و تورانو ته تیاره یم
د لودي زوی سنتي یم
د حمید له لوړ کهاله یم ۹۳

د ملتان د لودیانو د راغورځېدو څلور پېړۍ وروسته په هند کې لودي پښتانه د نهمې پېړۍ په دوهمه نیمايي کې بیا دومره ځواکمن شول چې د بهلول لودي په مشرۍ یې په ۸۵۰ هجري کال کې په هند کې حکومت تشکیل کړ. سلطان بهلول لودي د ډیلي د سلطنت پر تخت کښېناست او یوه پراخه امپراتوري یې چې د پنجاب نه د بهار ایالت تر پولې غزېدلې وه جوړه کړه. بهلول د خپلو متو د ټینګولو په موخه خپل استازي روه ته ولېږل او د یوه شاهي فرمان په ترڅ کې یې د دې سیمې پښتنو قبیلو ته هند ته د راتلو بلنه ورکړه. دی لیکي: «ما ته خدای پاک د هندوستان حکومت را کړی دی. ولې په هندوستان هغه سړی حکومت کولی شي چې هغه د قام او قبیلې خاوند وي. پدې بنا ټولو پښتنو ته په کار دي چې هند ته راشي. فوځي ملازمت اختیار کړي او یو طرف ته جاگیر حاصل کړي او دارام او هوسایي ژوند تېر کړي او بل طرف ته د خپل قامي حکومت د حفاظت په لړ کې د مضبوطو دښمنانو دپاره یو مضبوط دېوال اوگرزي.» ۹۴ د دې فرمان پر بنسټ لودي، لوهاني، نیازي، مروت، بېټني، سربني او کرلاني قبیلې هند ته روانې شوې. پدې ترتیب ډېر پښتانه هند ته شپوه شول او هلته بهلول لودي د ده له خوا نیول شوي ایالتونه د دوی تر منځ ووېشل او هر یو مشر-ته یې د امیر نوم ورکړ.

د بهلول لودي د مړینې وروسته سکندر لودي واک ته ورسېد. سکندر لودي

يوه لنډه سروې / ۷۹

يو غښتلی او مقتدر شخصیت او د ډېر تدبير خښتن و. د ده د سلطنت په مهال په هند کې ښېرازي او پرېماني وه

د سکندر لودي د مړينې وروسته ابراهيم لودي د واک په گدی کېناست. هغه لومړی د خلکو او خپلو اميرانو سره ښه رويه وکړه خو کله يې چې پشې ټينگې شوې نو پخپلو اميرانو پسې يې راواخېسته. د ابراهيم لودي دا ناوړه رويه د دې لامل شوه چې د پاچا او پښتنو اميرانو تر منځ بې باوري زياته او بې اتفاقي منځ ته راشي. د دغې بې باوري پايله دا شوه چې د پاچا په ژوند کې د بهار ايالت دريا خان لوهاني زوی چې د بهار حاکم و پاڅون وکړ او د ډيلي نه بيل شو. د ابراهيم لودي او پښتنو اميرانو مخالفت تر دې پولې ورسېد چې ځينو اميرانو د پاچا د منځه وړلو لپاره ان غدارۍ ته لاس واچاوه. د بېلگې په توگه دولت خان لودي چې د ابراهيم لودي په وخت کې د پنجاب د ولايت والي او يو نوميالی سپاسالار و او ابراهيم لودي د هغه د منځه وړلو پسې متې رانغښتې وې غدارۍ ته لاس واچوه. دولت خان لودي د ابراهيم لودي د تره علاءالدين عالم خان سره چې دا مهال په گجرات کې د ابراهيم لودي د لاسه پناه اخېستې وه اړيکه ټينگه کړه او پنجاب ته يې راوباله. دولت خان لودي د ابراهيم لودي تره کابل ته واستولو تر څو بابر مغول د ابراهيم لودي پر ضد وهڅوي چې په هندوستان بريد وکړي.

بابر په ۱۵۲۶ کال کې ابراهيم لودي ته د پاني پت په جگړه کې ماتې ورکړه. په دغه جگړه کې ابراهيم لودي د يوه پښتون په لاس ووژل شو. پدې توگه بابر د هند د مغولي واکمنۍ بنسټ کېښود. خو د بابر د مړينې وروسته پښتنو د خپل هوښيار او مدبر مشر فرید خان تر لارښوونې لاندې د بابر زوی همايون ته ماتې ورکړه او د شيرشاه سوري په نوم ياد شو او د نوموړي په مشرۍ په هند کې د پښتون واکمني بيا راژوندی شوه.

لودي واکمنو خپلې مورنۍ ژبې پښتو سره مينه درلوده او د دوی په دربار

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۸۰

کې يې خپل ځای درلود. د بهلول په پاچاهي کې يو شمېر پښتانه د دربار او درباري دودونو سره بلد شول. په دربار کې د عالمانو او شاعرانو د پالنې دود هم په دوی اغېز شيندلی و. په دغه دوره کې خليل نيازي چې د دربار شاعر و لاندې رباعي د پاچا په وړاندې ويلې چې په پټه خزانه کې خوندي ده.

خړې اوربڅې ژاړې له پاسه
کويله رخ کا بيلتون له لاسه
په هغه لوني گوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه ۹۵

د نيازي د شعر په ځواب کې سلطان بهلول لودي چې پخپله شاعر هم و سمدلاسه داسې ځواب ورکوي:

ملک به زرغون کرم په ورکړه راسه
گوره اوربڅې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زيب مومي زما له لاسه ۹۶

زلمی هېواد مل دا د پښتو ژبې درباري ادبياتو لومړنی نمونې بولي. همدرنگه د عیسی مشواني او شیخ علي سروري لودي غزلې هم د يادونې وړ دي.

د شیخ بوستان بربڅ صوفي شاعر بدله هم د يادونې وړ ده. مور ته د شیخ عیسی په دريو ژبو رساله او د شیخ بوستان بربڅ بستان الاوليا کتاب تر اوسه لاسته ندي راغلي. پدې دوره کې د نهو تنو پښتو شاعرانو نهه بيل بيل شعرونه لاسته راغلي خو کتابونه يې لا تر اوسه ندي موندل شوي.

د لودي پښتنو واکمني بابر مغولي پاچا د پښتنو په مستقیمه مرسته د پاني

پت په جگړه کې نسکوره کړه.

د بابر د واکمنۍ وروسته يې زوی همایون د هند واکمن شو خو د سوري پښتنو وتلی شخصیت فرید خان له لاسه يې ماته وکړه او فارس ته وتښتېد او په هند کې د فرید خان په مشرۍ پښتانه بیا واکمن شول او فرید خان د شیرشاه سوري لقب غوره کړ. شیرشاه سوري د پراخ نظر خاوند و او پښتنو ته يې د يوه قوم په سترگه کتل او ده به ويل: «ټول پښتون يو قوم دی زما په دربار کې د قبیلو ذکر مه کوئ». ۹۷ د لودیانو وروسته د شیرشاه سوري په دربار کې هم پښتو ويل کېده

تاریخ داوودي وايي چې «چون جدم شیخ بايزيد در مجلس شیرخان درامد چون نظر شیرخان بر شیخ بايزيد افتاد، برخاست و چند قدم بیشتر آمد جدم خواست که دست بدهد. شیرخان با زبان افغاني فرمود: (شیخه تر غاړې به وځو)» ۹۸

همدا راز په دې تاریخ کې راغلي دي چې شیرخان د افغانانو غوښتل چې په روانه ژبه ځواب ووايي او ويل به يې چې افغاني ژبه پر ما گرانه ده. په هند کې د پښتو پالونکو پاچاهانو نه يو سلطان فیروز شاه دی چې د ده د پښتو پالنې په هکله خورشید جهان داسې وايي «جز وسیله ای پشتو و پشتو گوئی در دربار فیروز شاهي احدی را پیش قدمی مقدر نبود و طایفه افغانه را فیروز شاه از تمام شرفا عزیز تر میداشت...» ۹۹ د دې سره سره زیاتو پښتنو په هند کې خپله مورنۍ ژبه د لاسه ورکړه.

اووم څپرکی

روښانيان او پښتو ژبه

په هند کې د لودي او سوري دولتو د نسکورېدو وروسته افغانانو په پښتونخوا کې د هند د مغولي واکمنو، چې د هېواد ختیځه برخه يې لاندې کړې وه، پر وړاندې خپل ملي ازادي بڅښوونکی غورځنگ د روښان پير په مشرۍ پيل کړ چې په تاریخ کې د روښاني نهضت په نوم يادېږي.

بايزيد چې وروسته په روښان پير وپېژندل شو د شیخ عبدالله زوی و. شیخ عبدالله د سوېلي وزیرستان د کاني گرم اوسېدونکی او اورمړ افغان و. بايزيد روښان په يوه علمي کورنۍ کې د پنجاب په جالندر کې زیږېدلی دی. نوموړی لا د اوو کالو ماشوم و چې د لودیانو واکمني د مغولي بابر په لاس نسکوره شوه. دغه مهال د شیخ عبدالله کورنۍ خپل پلرني ټاټوبي کانیگرم ته راستانه شوه.

بايزيد لومړنۍ زده کړې چې هغه مهال دود وې د خپل پلار او ملا پاینده نه تر سره کړې او بیا يې څو کاله ریاضت وگاله تر څو د پيرۍ او د خلکو د روحاني لارښوونې درجې ته ورسېد. د ده د پيرۍ، ښه سړیتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې تر ملکونو خورې شوې.

روښان پير توران او هندوستان ته سفرونه وکړل او راز راز دینونه يې مطالعه کړل او سوداگري يې هم کوله. په هند کې د شیرشاه سوري سره آشنا او په هند کې يې د شیرشاه سوري د مهال شان او جلال لیدلی و.

روښان پير چې په کندهار کې په کندهاريانو د مغولو د انسانيت نه وتلي زور زياتي راپارولی و، د هند دمغولي واکمنو په ضد د مبارزې بيرغ پورته کړ لکه چې وروسته ميروېس خان هوتکي هم په کندهاريانو باندې د گورگين ظلمونو راپارولی و. روښان پير د وزيرستان په کاني گرم کې د عرفان او تصوف له لارې يو فکري نهضت پيل کړ او خپل مريدان يې راټول کړل. ده د مغولو د ظلم په وړاندې خلکو ته دا تبليغ کاوه چې مذهب افغانانو ته دا اجازه ورکوي چې د دغو ظالمانو د ظلم نه ځان ازاد او وژغوري لکه چې وروسته ميروېس نيکه د گورگين د ظلمونو په وړاندې د مکې معظمې د ديني عالمانو نه فتوه واخېسته چې دغې فتوې د پرديو د ظلم په وړاندې د ازادۍ په لاره کې د افغانانو مبارزه روا وگڼله. روښان پير د خپلو پلويانو په زياتېدو سره د يوې خوا خپل مذهبي اغېز ته دوام ورکاوه او د بلې خوا يې سياسي اغېز غښتلی کېده.

جان ليدن وايي چې د روښان پير د پلويانو په زياتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنگ سياسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زياتوي چې «روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ايښودونکي د ستر نبوغ او استعداد نه برخورداره په دوو اساسي ستونو يانې ملي او ديني اصولو ولاړ و نږدې يوه پېړۍ د مغلو د امپراتورۍ تر ټولو نه ښېرازه او اباده دوره کې د نفوذ نيلۍ وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پيل نه د شاه جهان تر وخته پورې يې د خپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقيدې خپلې ودې او پرمختگ ته دوام ورکړ.» ۱۰۰

روښان پير د پښتنو د خپلواک دولت د جوړېدو اړتيا ته پام شو. ده نه يوازې دا اړتيا په گوته کړه بلکې د هغه د پلي کولو لپاره يې عملي گامونه واخېستل. ده او د ده کورنۍ پدې لاره کې دومره سترې سرښندنې ورکړې چې د پوهاند ډاکټر کاکړ په وينا «په شپاړسمه پېړۍ کې د ميا روښان کورنۍ يانې ده پخپله، زامنو او لمسيانو يې د خپلواکۍ په لار کې دومره

سرښندنې کړې چې شايد په نړۍ کې د خپلواکۍ په لار کې بلې کورنۍ دومره سرښندنه نه وي کړې.» ۱۰۱

روښان پير د دې سترې موخې د تر سره کولو لپاره د افغانانو په منځ کې يو ساده خو د قبيلو د کچې نه لوړ سازمان جوړ کړ او عشر يې د خراج په نامه پخپلو پلويانو وضع کړ او د جگړې د غنيمتونو پنځمه برخه يې هم اخېسته. پدې توگه يې يو بيت المال منځ ته راوړ چې د هغه په مرسته خپل پوځي ټولگي تمويل کړي او هم د بې وزلو او غازيانو سره مرسته وکړي. بايزيد روښان همدارنگه د څو زرو سوارو او پليو اردو جوړ کړ او اعلان يې وکړ چې «هند به فتح کړم هر څوک چې اس لری راځي دې د اکبر پاچاهي زموږ ده.» ۱۰۲

روښان پير د خپلو فکرونو د خپروي په موخه د خپل ټاټوبي نه تيراه ته ولاړ او هلته ډېر اږيډي، اورکزي، بنگش او تيراهي د ده د لارې مله شول. بيا پېښور ته ولاړ او هلته يې ډېر خلک مريدان شول. روښان پير په جلال اباد باندې د جگړې پر مهال چې پوځي ډلې يې ماته وکړه جل وواهه او مړ شو. خو د روښان پير د مړينې وروسته د ده په لاس د ايښودل شوي ملي ازادې بڅښوونکي غورځنگ بله شوې ډېوه د ده زامنو او لمسيو روښانه وساتله.

د روښان پير د مړينې وروسته «د ده زامنو چې هر يوه يې ځان پاچا اعلان کړی و د پاڅون بيرغ رپانده وساته. جلال الدين روښان، وروسته له دې چې ټول مشر وروڼه يې په مبارزه کې له لاسه ورکړي وو، په څوارلس کلنۍ کې د پلار په ځای کښېناست. جلال الدين روښان د نړۍ د ډېرو فعالو مشرانو په ډله کې راځي. پيروان يې له کابل نه تر پېښور پورې فعال وو، يواځې يوسفزي ۲۳ ځله د مغولو پر ضد ولاړل شول. روښانيانو په مختلفو وختونو کې پېښور محاصره کړ او له کابل او غزني څخه يې حاکمان وشړل، خو په پای کې ټول ناکام شول.» ۱۰۳

د روښان پير او د هغه روښاني غورځنگ پر ضد د مغلو پاچاهانو د غښتلي

یوه لنډه سروې/ ۸۵

منظم پوځ جگړه ییز عملیات، د اخوند دروېزه او سید علي ترمیزی په مشرۍ د پیرانو او عالمانو پراخ تبلیغ او هم هغه کسان چې خپل مالونه یې د لاسه ورکړي او د روښاني غورځنگ د نه ملاتړ له امله د مغولو سره همکاري کوله مبارزه کوله چې په پای کې د روښاني غورځنگ د ماتې لاملونه شول.

روښان پیر خپل اثار لکه صراط التوحید، مقصود المومنین، فخر الطالبین، حالنامه، خیرالبیان، تذکره، فرحت المجتبی او نور په پښتو، پارسو، هندي او نورو ژبو ولیکل. ده او د ده مریدانو پښتو ژبې ته هم خدمتونه وکړل. د هندوستان نه مودود ترین او ارزاني خیشکي راغلل او د روښان پیر مریدان شول. خلیفه مودود ترین «مقصود الطالبین» او ارزاني خیشکي «مراته المحققین» ولیکل. ارزاني په پښتو ژبه د شعر دیوان هم لري. مور ته نه یوازې د ارزاني د شعر دیوان بلکې د هغه کلیات هم را رسېدلي دي چې خطي نسخې یې په کابل، پېښور، برېتانيا او هندوستان کې خوندي دي. د هېوادمل په وینا د هند د پښتنو په پښتو شاعري کې قصیده د لومړي ځل لپاره د ارزاني په شاعري کې د یوه شعري ژانر په توگه ځان څرگندوي. دا رنگه دی لومړی سړی دی چې الفنامه یې ویلې ده. برسېره پردې په هند کې دی لومړی سړی دی چې د پښتو نثر یې لیکلی دی. «پښتو وایي، پښتو لولۍ، پښتو لیکۍ» ۱۰۴ د تحریک لومړنی محرک ارزاني خیشکي دی.

هغه روښانیان چې وروسته هندوستان ته لاړل هلته یې د پښتو ژبې اثار ولیکل. د هغوی له جملې نه لوی شاعر میرزا روښاني، ابابکر کندهاری، د ابابکر زوی علي محمد مخلص، دولت لوانی، خواجه محمد، قادر داد او نور دي.

میرزا لومړی شاعر دی چې د پښتو په شعر کې یې په هند کې د مخمس ژانر جوړ کړی دی.

ابابکر کندهاری د پښتو ژبې شاعر دی چې د «مرات المعرفین» په نوم د

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۸۶

شعر دیوان لري چې د هېوادمل په وینا ډېرې بې نظیره قصیدې او څلوریزې پکې ویل شوې دي.

د مخلص د شعر دیوان په برېتیش موزیم کې خوندي دی ۱۱۹ غزلې او ۱۱۷ څلوریزې لري. مخلص د شعر د دیوان برسېره په پښتو یوه رساله په نثر کښلې ده چې نسخه یې هېواد مل د کلکتې بنگال ایشیا ټک سوسایټي کې موندلې ده. مخلص د روښان پیر حالنامه هم په هند کې بشپړه کړې ده. د دولت لورانی د پښتو دیوان خطي نسخې په هندوستان، برېتانيا او کابل کې شته. د کلام نمونه یې دا ده:

شیرین یار چې ما د زړه په سترگو تل کوت
هر ساعت به مې د مینې د ده گل کوت
د دیدن شراب یې راکړه هسې مست شوم
چې هر جز مې د معنی په قوت کل کوت ۱۰۵

کریم داد هم د روښان پیر پلوي شاعر دی چې لاندې بیت یې د شعر د نمونې په توگه وړاندې کوم.

د لاله پياله د سرو شرابو پر شوه
نرگس سترگې کړې ور پورته له خماره ۱۰۶

پدې ترتیب په هند کې جوړ شوي روښاني اثار د لسمې هجري پېړۍ د دوهمې نیمایي د ورستیو لسیزو نه د روښاني ارزاني له خوا پیل کېږي او د دولسمې پېړۍ تر د لومړۍ نیمایي د دوهمې لسیزو پورې اوږدېږي.

خو د روښان پیر تر څنگه د روښان پیر مخالفین چې د مغولي پاچاهانو په دستور یې د روښاني غورځنگ پر ضد مبارزه کوله تر څو مغولو نیواک ټینګ کړي هم په پښتو لیکنې کړې دي. مغولو د روښاني نهضت پر ضد ترمذي او د ده مریدان چې تر ټولو نامتو یې اخوند دروېزه وه وهڅول چې د دین تر

اتم خپرکی

اولسمه مخزېږدې پېړۍ او پښتو ژبه

اولسمه ميلادي پېړۍ د پښتو ژبې په وده کې داسې دور دی چې ساری يې تر اوسه نه دی ليدل شوی. پدې پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران لکه خوشال بابا، رحمان بابا، حميد بابا، عبدالقادر خان خټک، اشرف خان خټک، علي خان خټک، کاظم خان شيدا او نور منځ ته راغلل چې د پښتو ژبه يې د نورو سيمه یزو ژبو سياله کړه چې په لنډه توگه به ورته کتنه وکړم.

۱- خوشال بابا او پښتو ژبه

په ۱۵۸۶ کال کې د اکبر مغولي پاچا له لوري د خټکو د قبيلې ملک اکوړي ته د اټک او پېښور تر منځ د لارې د ساتنې دنده ور په غاړه شوه لکه چې ملک سدو ابدالي ته د شاه عباس اعظم له خوا د هرات او کندهار د سپرک د يوې برخې د ساتنې دمه واري ورسپارل شوې وه. د اکوړي د ټبر د شهباز خان په کور کې يو ماشوم نړۍ ته سترگې وغړولې او خوشال خان يې ونوموه. ده هغه علوم چې هغه وخت دود وو ولوستل. ده د علومو د زده کړې تر څنگ د ښکار سره هم مينه درلوده د شهبازخان د مړينې وروسته د خپل پلار پر ځای د خټکو د قبيلې خان وټاکل شو. ده خپله دنده په امانت دارۍ سره تر سره کوله خو خوشال خان د کابل صوبه دار له خوا د يوې دسيسې په ترڅ کې ونيول شو لومړی په ډيلي کې بندي و او د هغه ځايه د رنتبهور بنديتون ته يووړل شو او دوه نيم کاله د رنتبهور په بنديتون کې ډېر کړاوونه وگالل. دی بيا د رنتبهور د بنديتون نه

پر دې لاندې روښاني نهضت وټکوي. خدای بخښلی حبيبي وايي چې پير بابا د هند مغولي کورنۍ سره د وينې او نسب پيوند درلود. ترمذي خپلو موخو ته د رسېدو لپاره د دولت زيو د يوه مشر چې د يوسف زو په څانگه پورې اړه لري د لور سره واده وکړ. ۱۰۷ ظفر کاکاخيل وايي چې «ملک دولت خان مليزي خپله خور مريم بي بي هغه له په نکاح ورکړه.» ۱۰۸

دوی هم په پښتو ژبه د روښانيانو پر ضد ليکنې وکړې چې که د يوې خوا يې د روښاني نهضت د ټکولو لپاره وکارولې خو د بلې خوا يې د پښتو ژبې په وده کې گټور رول ولوباوه چې د روښاني اثارو په څنگ کې د دوی يادونه هم اړينه ده.

د اخوند دروېزه پښتو اثار او په ځانگړې توگه «محزن اسلام»، د هغه د زوی کریمداد پښتو اثار او په هند کې د دوی د پلويانو نه عبدالله قصوري خيشکي، محمدخان ځمند، عبدالغني کاسي او نورو اثار يادولی شو. عبدالله قصوري خيشکي د کریمداد په الفنامې جامع عرفاني شرح وکښله او په «مخارج الولايت» کې يې د اخوند دروېزه او کریمداد دواړو احوالوته ځای ورکړ. ځمند هم د پښتو ژبې ليکوال دی چې «انوارالکتاب» يې په پښتو کښلی دی. د دې کتاب څلور قلمي نسخې ليدل شوې چې يوه يې د کابل په ملي ارشيف کې خوندي ده. عبدالغني کاسي د اخوند دروېزه د مخزن او نورو ځينې ليکوالو قلمي نسخې خطي کړې او خوندي کړې دي. د دې خدمت برسېره د پښتو ناظم هم و.

د روښان پير او د هغه د پلويانو او د اخوند دروېزه او د هغه د پلويانو تر منځ مشاجرو او بحثونو پايله دا شوه چې «د اسلام د چوکاټ د ننه نوي نظريات منځ ته راغلل او دغه مشاجرې چې په پښتو ژبه کېدې د هغې د ودې سبب شوې.» ۱۰۹

يوه لنډه سروې / ۸۹

وايستل شو او اگرې ته يووړل شو او هلته له بنده ايله شو او په ډيلي کې نظر بند وساتل شو او وروسته پښتونخوا ته راستون شو او د مغلي واکمنۍ پر ضد يې مبارزه پيل کړه لکه چې وايي:

پس له بنده دی دا عزم
د خوشال د خاطر جزم
يا نيولی مخ مکې ته
يا مغولو سره رزم

خوشال بابا د مغولو پر ضد د خلکو د پارولو، د لښکرو د ټولولو لپاره د پښتنو بېلو سيمو ته ډېرې دورې وکړې او ټول پښتانه يې د ملت په توگه د مغولو پر ضد مبارزې ته رابلل.

د افغان په ننگ مې وتړله ———
ننگيالی د زمانې خوشال خټک يم

اکادميسين کانديد نوميالی پخپل څېړنيز اثر «د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي» کې سم وايي چې بايد « خوشال د پښتني ناسيوناليزم پلار وبلل سي» ۱۱۰

پدې ترتيب د بابر او بابري واکمنو پر ضد د مبارزې په اوږدو کې د پښتونخوا د پښتنو د مقاومت وروستۍ مرحله د ستر شاعر او مبارز خوشال خان خټک په مشرۍ پيل شوه. د ده سره په دغه مبارزه کې ايمل خان مومند او دريا خان اپريدي ملگري وو.

خوشال بابا نه يوازې د مغلو پر ضد د وسلې کار واخېست بلکې د قلم ځواک يې په مېرانه سره پدې لړ کې وکاروه. خوشال پښتو ژبه پخپلو ليکنو دومره غني کړه چې د ستر احمدشاه بر دراني د دې جوگه شول چې په اوسني پښتونخوا ايالت کې نور اوسېدونکي قومونه هم پښتو زده او بيا يې

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۹۰

خپله کړي.

ده په هند کې د بنديتوب په مهال فراقنامه وليکله چې خطي نسخه يې د پېښور په موزيم کې خوندي ده. په دغه اثر کې گڼ شمېر موضوعات انځور شوي دي. بل يې د رامپور په بنديتون کې ترکيب بند ذوالقافيتين ليکلی دی. دا د پښتو شعر يو نوی ژانر دی.

ده په هند کې دستار نامه هم ليکلې ده. دا کتاب په نثر کښل شوی دی. دا کتاب ډېر ارزښت لري. د هېواد مل په وينا پدې کتاب کې «د خوشال د جهاندارۍ نظريه او د ښوونې او روزنې اصول او نور ډېر مهم اجتماعي، فلسفي ارزښت لرونکي مسایل په کې بيان شوي دي.» ۱۱۱

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشأ کړ
پخوا ندى انشأ کړی پښتانه

د خوشال خان مهم اثر د ده کليات دي چې د ده په وينا شمېر يې تر څلوېښتو زرو بيتو اوږي. د ده په کلياتو کې دا شعري ژانرونه لکه قصيدې، غزلې، رباعي، قطعې، مخمس، مسدس، معشر، ترکيب بند، ترجيع بند، مثنوي، ترکيب بند ذوالقافيتين او نور موندلی شو. د ده نور اثار بازنامه، فالنامه، فضل نامه، طب نامه، بياض، ځنځيري، سواتنامه، اخلاق نامه او نور دي.

خوشال بابا پخپلو اثارو کې دا ښودلې چې دی يو ستر شاعر، د وطن د ازادۍ د لارې يو نامتو جنگيالی او پښتنو د ملي ازادې بڅبونکي نهضت ملي او سياسي لارښود و. ده پخپلو اثارو کې پښتنو ته د پوهنې اړتيا په گوته کړه او د ښځو پوهنې ته يې زياته پاملرنه واپروله. ده دا مهم نظر هم وړاندې کړو چې د ماشومانو د زده کړې لپاره د دوی تشويق کولو ته اړتيا ده يا په نورو ټکو د ماشومانو په روزنه کې مکافات له مجازاتو نه زيات اغېز لري. ده پخپلو اثارو کې بيل بيل موضوعات رانغړلي دي لکه د روغتيا،

جغرافيه، ښوونه او روزنه، ټولنيز او کلتوري سمون او نور.

خوشال خان خټک پښتو ژبې ته د شعر او نثر په برخه ډېر څه ورکړل. مورگرن سټرن خوشال د پښتو ژبې پلار بولي. زه چې د مسکو په دولتي پوهنتون کې زده کړيال وم نو يوه ورځ د روسي ادبياتو د تاريخ په لکچر کې استاد شاعر پوشکين د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ايښودونکی وباله. ما سره دا فکر پيدا شو چې د ده د مخه هم د روسي ژبې شاعران او ليکوالان وو نو ولې پوشکين د اوسنۍ روسي ژبې بنسټ ايښودونکی بولي. خو وروسته راته ښکاره شوه هغه څه چې پوشکين روسي ژبه ته ورکړي دي نورو نه دي ورکړي. بيا ماته هغه وخت دا فکر پيدا شو چې پښتانه بايد خوشال بابا د اوسنۍ (معاصرې) پښتو ژبې بنسټ ايښودونکی وبولي. زه اوس دا زړه کوم چې ووايم خوشال بابا هغه څه چې پښتو ژبې ته ورکړي دي د دې وړ دی چې د اوسنۍ پښتو ژبې بنسټ ايښودونکی وبلل شي.

خوشال پېژندنه نن نړيواله شوې او د هغه د هر اړخيز شخصيت په بيلو بيلو اړخونو څېړنې شوې او کيږي. هيله مند يم چې پښتانه به د ده په لوړو افکارو ځان پوه او خپلو موخو ته د رسېدو لپاره به پوره گټه ورڅخه پورته کړي. اوس به د ده د غزل څو بيتونه چې د شلمې پېړۍ په اويايمو کلو کې د پېښور د راډيو ځوانې سندر غاړې ناوېتا په ځانگړي او زړه وړونکي غږ کې ويل شوي دي لوستونکو ته وړاندې کړم:

چې مې اوليدې دا تورې سترگې ستا
زه به نه کړم نورې هېرې سترگې ستا
لکه پت پورې د جنگ نېزه پر غاړه
دا اوږده بانډه پرې پورې که د ستا
زه به نکړم نورې هېرې سترگې ستا
چې مې اوليدې دا تورې سترگې ستا
لکه نور په ميو مست شي هسې مست شم

زه چې ووينم مې خورې سترگې ستا
زه به نه کړم نورې هېرې سترگې ستا
چې مې اوليدې دا تورې سترگې ستا
چې د وکوه ديدن دی ورته گوره
څه خوشاله نه دي تورې سترگې ستا
زه به نه کړم نورې هېرې سترگې ستا
چې مې اوليدې دا تورې سترگې ستا

د خوشال خان خټک په کورنۍ کې (عبدالقادر خان، هجري، شيدا او نور) او هم نور ډېر پښتانه شاعران پيدا شول چې د ده سبک او لاره يې ونيوله او پښتو ژبې ته يې ستر خدمتونه وکړل. د دکن قلندر، اشرف خان هجري، سکندر خان خټک او نور په هند کې د خوشال د سبک پيروان وو.

موږ دوه قلندره لرو چې يو يې د سوات اکوزي يوسفزی دی چې د شعر ديوان لري او په کابل کې پښتو ټولني چاپ کړی دی. دوهم قلندر مومند دی چې په دکن کې اوسېده چې په قوم مومند دی او ديوان يې تر اوسه نه دی موندل شوی خو بېلې بېلې غزلې يې شته چې يوه يې د هجري په ديوان کې خوندي ده او څو بيتو ته يې دا دي:

چې نيولی يې د مينې په تاوان يم
ټينگ ټرلی يې د زلفو په ربسمان يم
نوی طرز مې په پښتو ژبه کې وکړ
د افغان په شاعرانو کې سلطان يم
په پښتو کې چې څوک دم وهي د شعر
خوشه چين مې دي د څېرمې زه دهقان يم

و پښتو ژبې مې اب ورکه په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم
ما د عجز سبق هسې دی ضبط کړی
چې انځور د مهوشانو د کمان یم
تر خپل خوی پورې ناچار یم قلندر یم
عاشقي توره بلا زه یې خواهان یم ۱۱۲

پدې ترتیب دا قلندر مومند شاید لومړی پښتون وي چې د پارسو او پښتو
ژبې سیالۍ ته یې پام شو. د پښتو او پارسو ژبې موضوع یوه سیاسي مسله
ده او د پارسو ژبې نفوذ چې په اصل کې د پارس نه افغانستان ته راغلې د
ایران د فرهنګي نفوذ د پراختیا لپاره چوپړ کوي نو ځکه دی په شعوري توګه
وايي:

و پښتو ژبې مې اب ورکړ په شعر
د فارسي شعر چې نه وایم افغان یم

دا قلندر مومند دی چې پښتنو ته څرګند پیغام ورکوي چې پخپله مورنۍ
ژبه لیکنې وکړي خپله ژبه بډای کړي او د پردیو د فرهنګي ښکېلاک مخه
ډب کړي.

بل شاعر اشرف خلیل دی چې تر اوسه یې دیوان په لاس ندی راغلی خو د
ښه مرغه د ده دیوان منتخبات په «چمن بې نظیر»، «چمن بې عدیل و
گلشن بې تمثیل»، د ملا شایسته خان جونګ او نورو لیکنو کې راغلي دي.
تر هر چا د مخه د ده دوې غزلې پادري هیوز انګرېز په «کلید افغاني» کې
چاپ کړې دي. د ده د غزلو او رباعیاتو سر بهره یو خوندوره الفنامه هم
خوندي ده.

په هندوستان کې د خوشال او د ده د سبک د پیروانو آثار د اولسمې

مخزېردي پېړۍ د دوهمې نیمایي نه پیل او تر اتلسمې هجري پېړۍ پورې
دوام کوي. د دې پړاو په جوړو شوو اثارو کې په ځانګړې توګه د خوشال
بابا او هجري په اثارو کې تنقید وجود لري. دوی دواړه پښتو قصیدې
جوړوي چې د هېواد مل په وینا دغوري دورې د قصیدو سره پرتله کېدای
شي. په دې دور کې د نثر په لور هڅې لیدل کیږي. چې د خوشال
دستارنامه یې نمونه ده.

۲-رحمان بابا او پښتو ژبه

د مخه مې یادونه وکړه چې په اولسمه پېړۍ کې پښتو ژبې د خوشال او د
هغه د کورنۍ او نورو پیروانو د لیکنو له امله ډېر پرمختګ وکړ. په دغه
پېړۍ کې د پښتو ژبې ستر شاعران منځ ته راغلل چې په خپلو اثارو یې
پښتو ژبه او ادب د دې جوګه کړل چې د سیمو پرمخ تللو ژبو سره سیالي
وکړي. د دغې پېړۍ د نامتو شاعرانو د ډلې نه یو عبدالرحمن مومند دی
چې پښتانه ورته رحمان بابا وايي. روهي وايي چې د رحمان بابا د پیغام
«اصلي جوهر مینه او محبت دی.» ۱۱۳ رحمان بابا د شعر دیوان لري چې
گرد پښتانه یې ډېر درناوی کوي او زیات یې لولي او فالونه ورباندې گوري
ځکه د ده دیوان ډېر زیات چاپ شوی دی. د رحمان بابا شعر روان او خلکو
ته د پوهاوي وړ دی. د ده شعر ډېر ښکلی او ژور انساني مفاهیم لري او د
ښکلا هنري ښېګڼو له مخې ډېر لوړ دی.

د رحمان بابا تصوف د خدای او د خدای د مخلوق سره د ناپایې مینې بیان
دی. رحمان بابا په بهرنیو ادبي کړیو کې هم شهرت لري ځکه چې د ده په
شعر کې زموږ د خلکو سپېڅلې مینه انځور شوې ده. د رحمان بابا د شعر
نمونه:

زړه مې هسې رنگ بیمار دی ستا له درده
چې د مرګ په انتظار دی ستا له درده

بلبلانو د گل حسن بهانه کړې
 په چمن کې يې چغار دی ستاله درده
 دا سرود چې نرم نرم ويل کاندي
 فريادي ځنې هر تار دی ستاله درده
 دا مجلس (چې) د سرود په اواز مست شه
 اورېدلی يې گفتار دی ستاله درده
 زه چې آه کړم شين لوگي مې له خولې خپرې
 په گوگل کې مې انگار دی ستاله درده
 د رحمان نارې به څوک اوري دلبره
 هغه څوک دی چې وزگار دی ستاله درده ۱۱۴

د ده د سبک نه وروستيو ډبرو پښتنو شاعرانو پيروي وکړه چې يو يې يونس خيبري دی. د زلمي هېواد مل په وينا «د ده شعر د هنر او ښکلا په ټولو ښېگڼو سنبال دی.» ۱۱۵ يونس د پښتو شعر ښکلی ديوان لري چې زياتې يې غزلې دي.

په پښتو شعر يې هسې نامه يوه چې خبر يې په اشعار ايران، توران شه پر لذته شعر به څوک کاندي يونسه چې په مرگ باندې خاموش عبدالرحمان شه ۱۱۶

بل شاعر چې د رحمان بابا د شعر په پله گام ايښی دی مهين خليل دی. دی د شعر ديوان لري چې تر اوسه چاپ نه دی. د مهين د ديوان خطي نسخې په هندوستان کې شته. ده يو بل کتاب «تذکره الابرار» نومېږي چې د ختيځ فرهنگ ځينې کيسې او حکايتونه لکه د رابعې بلخي د مينې

داستان په نظم کړی دی چې تر اوسه چاپ نه دی او خطي نسخې يې په کابل، پېښور او هند کې موندل کيږي. ده دوې الفنا مې هم ويلې دي چې يوه يې د قصيدې په بڼه او بله يې د څلوريزې په بڼه ده. د هېوادمل په وينا «د مهين په اشعارو کې غزل، قصيده، مثنوي، رباعي او نور ليدل کيږي. د ده په اثارو کې په حکايتو برسېره عشقي ديني او اجتماعي مسايل ځان ښکاروي او عرفان هم د ده په شعر خپل وزر غوړولي دي.» ۱۱۷
 د رحمان بابا بل پيرو شاعر معزالله خان مومند دی چې په پښتو ژبه د اشعارو ديوان لري.

که د شعر کرامت له چانه غواړې
 مغز الله د رحمان شعر کرامت دی ۱۱۸

په هند کې د رحمن بابا د شعر پيروان عبدالرسول، ملا لئار شلماني، تنها، رحمت داوي قاسم علي خان اږيدی، منصور، گلмир، ظاهرالدين او نور دي.

۳- حميد ماشو خپل او پښتو ژبه

د حميد ماشو خپل او د ده د لارې ملگرو د شعر نمونې رانښيي چې په هند کې پښتو شاعرانو د هندي سبک ځانگړتياوې خپلې کړې. حميد ماشوخپل، کاظم خان شيدا، بياض گډون، مير عبدالله، امام، نورمحمد افغان او نور د هندي سبک شاعرۍ ته لومړی د عبدالحميد مومند پام شو. حميد د شعر لوړه وړتيا، جوړوونکی فکر او د نوي مضمون د موندلو توان درلود. د ده شعر ډېر ښکلی او په بدیعي ښکلاوو سنبال و چې د موشگاف په نوم ياد شو. ده پښتو ژبه د هنري ښکلا په گانه دومره ښکلې کړه چې دا په ځای دعوا يې وکړه:

يوه لنډه سروې / ۹۷

فارسيوانو د حيرت گوتې په غاښ كړې
چې حميد سخن سازي كا په پښتو كې

كله چې انگرېزانو د هند په نيمه وچه كې د دې سيمې ژبې، ادبيات، تاريخ او دودونه خپرل نو جورج راورټي د حميد پاسني بيت د خپل كتاب «د پښتو گرامر» په لومړۍ پاڼه چاپ كړ. د دې مانا دا وه چې د پښتو شعر په لوړ مقام او د حميد په نظر يې د تايد تاپه ولگوله. راورټي د خپل كتاب «د پښتو قاموس» په اوله پاڼه د عبدالقادرخان خټك لاندې شعر چاپ كړ:
تا خواږه كړه تر فارسي عبدالقادره
كه هر خو وه ترخه ژبه د پښتو

عبدالحميد د شعر يو رنگين ديوان لري چې زياته برخه يې غزلې دي. د ده د شعر هنريت او ښكلا ډېر لوړ دي چې لاندې دوه بيتونه يې ښه نمونه كېداي شي

دا زما د غمه شين زړه په كې خيال د يار د شونډو
هسې رنگ زيب و زينت كا لکه می په شنه پيال كې

يا

هسې سحر و جادو كا په نظر د شهلا سترگو
نه يې سيال په هند كې شته دی نه ثاني په بنگاله كې

حميد مومند د مولانا غنيمت كنجاهي نيرنگ عشق په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلې چې خورا غښتلی ادبي قوت لري. د ده د ژباړې نمونه:
هر اندام د گل اندام په ناخېده
لكه موم د اور له تاوه ناخېده

پښتو د تاريخ په بهير كې / ۹۸

كنېښناستو يې كښېنول سل افتونه
پاخېدو يې پاڅول سل قيامتونه ۱۱۹

حميد مومند د هلالې چغتايې د شاه و گدا كيسه هم په خواږه او روانه پښتو مثنوي ژباړلې ده چې په پېښور او ډيلي كې چاپ شوې ده.
حميد بابا ډېر پيروان لري چې يو يې كاظم خان شيدا دی چې هندي سبک يې په پښتو كې پخپلو اشعارو سره لوړې څوكې ته ورساوه. د كاظم خان شيدا د شعر نمونه:

په كې نه شته سپاه مست د هغو سترگو
گرزېدلې په درست هند په بنگاله يم ۱۲۰

نهم خپرکی

په هند کې د پښتو اثار

په هندوستان کې د دیني ښوونې او روزنې او ځینو نورو دودیزو زده کړو په موخه ځینې اثار جوړ یا وژباړل شول. د دې اثارو نه یو یې د غلام محمد گیگیاڼي معراجنامه ده چې د ۱۱۱۵ ه کال کې یې د پارسو نه په پښتو ژباړلې ده او ۷۹۴ بیتونه لري چې زموږ د پېغمبر د معراج پېښه پکې بیان شوې ده. د ده نور اثار «جنگنامه حسنین»، «سیف الملوک بدری جماله»، «تفسیر والضحی» او د عزراییل کیسه ښودل شوي دي. تر ده وروسته میا فقیرالله جلال ابادي خپل اثار، «فوائد فقیرالله»، «اسماً الحسنی» او «کیمیای سعادت» په پښتو لیکلي دي. د ده اثر په نظم لیکل شوي خو څو منثورې ټوټې هم لري چې هېواد مل یې په هندوستان کې د پښتو نثر پنځم اثر گڼي.

د دې لړۍ بل سړی عبدالرحمن دی، چې په ابن الفقیه په نوم شهرت لري، د ښوونې او روزنې په موخه یې په پښتو د ترتیل رساله کښلې چې د قران شریف د لوست د ادابو د ښوونې لپاره لیکل شوې ده. همدارنگه د امیرشاه شمایلنامه او د میا عبدالحلیم کا کاخېل خټک د چهل حدیث پښتو منظومه ترجمه دي.

رحمت داوي د احمد شاه بابا په وخت کې کشمیر ته تللی او هلته یې شاعري کړې ده. د ده د شعر نمونه:

چې پر داد د مظلومانو نه رسېږي

د تیمور بادشاه عجبه سلطاني ده ۱۲۱۵

بل ځای وايي:

د احمد فرزندان څه دي
 ډېر عالم یې کړ طوفان
 رب د عدل انصاف ورکړه
 دا دعا کړم هر زمان
 په راستي سره گویا دی
 د رحمت داوي زبان ۱۲۲

په هند کې د پښتنو ریاستونه او پښتو ژبه

د اتلسمې مخزېږدي پېړۍ په دوران کې د هندوستان په بېلو بېلو سیمو کې د ځینو پښتنو له خوا سیمه یز ریاستونه جوړې شوي دي. د دغو ریاستونو له مشرانو نه ځینې یې د قلم خاوندان هم وو چې په خپله مورنۍ ژبه پښتو یې اثار منځ ته راوړي او یا یې د نورو ژبو نه په پښتو ژبه اثار ژباړلي دي. برسېره پر دې دوی د پښتو اثارو د خطي نسخو په ټولولو، زیاتولو او لیکلو کې د ستاینې او مننې وړ کارونه تر سره کړي دي. په دې کسانو کې د روهیلکنډ نواب علي محمد خان شاعر و چې د هېوادمل د څېړنې پر بنسټ په ۱۱۱۹ هجري کال کې زیږېدلی دی، د ده یوه اوږده منظومه د عبدالقادر خان خټک د یوې خطي نسخې په پای کې راغلې ده. په نوموړي نسخه کې د روهیلکنډ نورو پښتنو شاعرانو: محمودخان د شعر دوه پارکي، د مسکین د شعر یو پارکی شته. د روهیلکنډ د نواب سعدالله خان نواب ستایونکی شاعر سید عبدالصمد پیرزاده دی چې یو مخمس پارکی لاسته راغلی دی.

بل نواب حافظ الملک رحمت خان شاعر دی چې د نواب سعدالله خان د مړینې وروسته د روهیلکنډ نواب شو. د ده نه ځینې پښتو منظومې تر مور را رسېدلې دي. برسېره پردې د ده یو مخمس او یو بل پارکی د عبدالقادر

يوه لنډه سروې/ ۱۰۱

خان د ديوان د يوې خطي نسخې په پاى كې د نورو پښتنو شاعرانو د شعرونو سره يو ځاى خوندي دي.

بل نواب محبت خان د نواب رحمت خان زوى دى چې پښتو ژبې او ادب ته يې خدمتونه كړي دي. د ده ادبي او ژبني اثار دادى:

پښتو ديوان چې د برېتانيا د بودليان نومي كتابتون كې خوندي دى.

د شعر نمونه يې دا ده:

نه پوهېږم چې له عقله بېرون چا كړم
چې مې هوش له سره يووړ مجنون چا كړم
په غمزو په كړشمو په مكيزونو
په خپل ځان باندي شيدا و مفتون چا كړم
هم په دا حيرت مې شپه و ورځ تېرېږي
چې ازاد وم بنديوان په افسون چا كړم
په ازار د محبت (محبت خانه)
خبر نه يم چې خسته او زبون چا كړم ۱۲۳

د ده بل اثر «اسرار محبت» نومېږي چې ده د «سيسى او پنون» كيسه نظم كړې ده چې خطي نسخه يې د رامپور په رضا كتابتون كې خوندي ده. بل اثر يې «رياض المحبت» نومېږي چې د دې كتاب خطي نسخې په هندوستان، برېتانيا او پتروگراد كې ليدل شوې دي چې په لومړۍ برخه كې پښتو گرامر په پارسو او دوهمه برخه يې پښتو لغتونه په پارسو مانا شوي دي.

بل سړى نواب الله يارخان هم د نواب حيات خان زوى دى چې د «عجايب اللغات» كتاب يې ليكلى چې په پيلامه كې يې د خپلې كورنۍ احوال راغلى د پښتو لنډ گرامري اصول، خاص غږونه او نورو باندي خبرې كيږي او بيا قاموس پيل كيږي. د دې كتاب دوې خطي نسخې په برېتېش موزيم اوبوه

پښتو د تاريخ په بهير كې/ ۱۰۲

يې د رامپور په رضا كتابتون كې خوندي دي.

د حافظ رحمت خان كورنۍ نه يوازې پخپله په پښتو ژبه اثار ليكلي دي بلكې نور عالمان، شاعران او ليكوال يې نازولي، پاللي او ستايلي دي او د دوى په غوښتنه يې پښتو اثار ليكلي دي. د «تواريخ افغانه» لنډون مسوده چې د رحمت خان په امر شيخ ميرداد خيل سر ته رسولې ده. بله مسوده د رحمت خان په غوښتنه پير معظم شاه برابره كړې ده. بل اثر مفخر افغان دى چې گلستان رحمت ژباړلى دى.

بله پښتنه كورنۍ چې په هند كې يې پښتو ژبې ته خدمت كړى د نواب نجيب الدوله عمرخېل كورنۍ ده چې پخپل نوم يې د نجيب اباد ښارگوټى ودان كړ. په دغه ښار كې د احمدشاه دراني په نامه سكه وهل شوې ده. احمدشاه بابا نوموړى دډيلي امير الامراً وټاكه او كله چې وفات شو په نجيب اباد كې خاورو ته وسپارل شو. ده د دارانگر مدرسه جوړه كړې او پدې كورنۍ كې پښتو ژبه پالل شوې ده. د ارتضا خان عمرخېل «فرهنگ ارتضايي» اثر دى چې ۱۶۶ فصله، يوه سريزه او يو پايليك لري د يادولو وړ دى. د دې فرهنگ په لومړيو درويشتو فصلونو كې پښتو لغات د نومونو په ترتيب سره راوړل شوي دي. پدې فرهنگ كې لومړى پښتو لغات راغلي دي بيا يې پارسو او هندي ماناوې كړې دي. بل د «پدماوت كيسې» ژباړه هم يادوي چې ابراهيم نومي په پښتو ژباړلې ده. افضل خان عمرخېل قران شريف په پښتو ژباړلى دى.

چې تفسير يې په پښتو كړ له پارسي نه
محبت د افضل خان په قام افغان يم

يا

پښتانه ته چې و سخت پارسى زبان
هم په دا تفسير پښتو كړ افضل خان ۱۲۴

بل كتاب «نسب افغانه» نومېږي چې د قاضي محمد عبدالسلام عمرخېل

يوه لنډه سروې/ ۱۰۳

تأليف دى. د ده په عقیده د پښتو ژبې د تشکل دوره له اسلام نه د مخه په غور کې شوې ده.

په رامپور کې «آمدنامه افغاني»، چې يوه خطي نسخه يې په لندن کې د اينديا افس کتابتون کې خوندي ده ليکلې ده. د همدې نسخې په پای کې د گلپير او منصور پښتو غزلې خوندي دي. دا کتاب د پښتو لغت او گرامر يو اثر دى چې په هند کې ليکل شوى دى.

په رامپور کې اشرف خټک هم اوسېده چې يو غزل بول شاعر و، د کلام نمونه:

موده وشوه چې سلام د يار رانغی
خبر نه يم چې په څه ريبار رانغی
اې فلکه غم شادي ستا په وار وار ده
چېرې ما باندي د وصل وار رانغی
څو به زه د بېلتانه ستايم ناسازې
په بوستان مې د خاطر بهار رانغی
ما ونه لیده هېڅوک داسې په عشق کې
چې په ده د بېلتانه گوډار رانغی
په شادي پسې غمونه وي اشرفه
کوم يو گل دى ورسره چې خار رانغی ۱۲۵

په بهو پال کې د اورکزيو پښتنو نوابي وه چې بنسټ يې دوست محمد خان سردار ايښى و. دلته هم د قران پاک يوه پښتو ژباړه شته چې د پښتو ژباړې لاندې د اردو ژباړه کښل شوې ده. د ژباړې برسېره يې فوايد په پښتو او حاشيې په پاړسو ليکل شوې دي.

په ټونک کې هم د پښتنو رياست بنسټ ايښودونکی نواب امير خان سالارزى دى. د ټونک پښتنو پښتو کتابونه راټول کړي، ځينې پښتو اثار يې

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۰۴

خطاطي کړي او ساتلي دي. د دوى په راټولو کړو پښتو کتابونو کې ځينې داسې نايابې نسخې شته چې تر اوسه بل ځاى نه دي ليدل سوې لکه د حبيب الله ديوان، د صديق ديوان، د ميهن ديوان او ځينې نور

د ټونک د پښتنو د ځينو کسانو نومونه دا دي: مولوي دوست محمد خان د ملا امير کابلي زوى د «ضابطه افغاني» ليکوال او هم د پښتو د ښکلي تعليمي نثر ليکونکی دى. ده آمدنامه هم د هغو اردو ژبو لپاره ليکلې ده چې پښتو ژبه يې زده کوله. همدارنگه سيد اضغر علي آبرو هم يوه رساله ليکلې چې هفت زبان نومېږي چې يو بحث يې لغات زبان پښتو نومېږي. چې پښتو لغات په اردو ژباړل شويدي.

د ميسور رياست د پښتانه حيدر علي او د هغه د نامتو زوى ټيپو سلطان د نومونو سره نه شلېدونکې اړيکه لري. د ميسور د شرقي علومو انستيتوت کې يو خطي پښتو کتاب شته چې «ثبات العاجزين» نومېږي چې ليکوال يې مالوم نه دى. د دې کتاب بله نسخه بل ځاى نده ليدل شوې نو شايد دلته په ميسور کې ليکل شوى وي.

د کشمير سره د پخوا نه د پښتنو اړيکې وې خو هغه مهال چې ستر احمدشاه بابا په واکمنۍ کې کشمير د افغان امپراتورۍ برخه شوه دغو اړيکو ډېره پراختيا ومونده. همدې سيمې ته د پښتنو تگ زيات او يو شمېر شاعران هلته لاړل او په پښتو يې اثر جوړ کړل. په کشمير کې «نصاب شش لغات» رساله د يسفي له خوا ليکل شوى چې اوس د علي گر ملم پوهنتون د مولانا ابوالکلام په کتابتون کې خوندي ده چې د د شپږو ژبو د يوې مانا لرونکې لغات پکې راټول کړي دي. د دې برسېره د پښتو ډېرې مذهبي او مصورې نسخې په کشمير کې خطاطي شوې او د تذهيب او طلاکارۍ چارې يې همدې سيمه کې سر ته رسېدلې دي. د نومونې په توگه د مسعود ب عبدالله ادم خان درخانۍ ده چې د عبدالعزيز له خوا د جان محمد يوسفزي لپاره ليکل شوې ده ۱۲۶

لسم څپرکی

هوټکيان او پښتو ژبه

د مخه تر دې چې د هوټکيانو او د هوټکيانو د واکمنۍ پر مهال د پښتو ژبې په هکله وغږېږم اړينه گڼم چې د ټکي ته د لوستونکو پام واړوم چې د مغل چنگېز خان تارا کونو زموږ هېواد د ستر ناورين سره مخامخ کړ چې نه يوازې يې د وطن نږدې ټوله مادي او معنوي شتمني د خاورو سره برابره کړه، بلکې د سر سخت زيان يې ورورساوه. پدې ترتيب له ديارلسمې پېړۍ نه تر اتلسمې پېړۍ پورې د افغانستان تاريخ د پرديو تاريخ شو. د دې پنځو پېړيو په وروستيو دوه نيمې پېړۍ کې د هېواد لوېديځه برخه تر کندهار پورې د صفوي واکمنو، ختيځه برخه له اباسينه تر کابله او کلاته پورې د مغلو واکمنو او شمالي برخه يې د شيباني خانانو تر لاس لاندې وې.

د مغلو او صفويانو د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د ابداليانو ټول خېلونه، د غلزيانو څه خېلونه، د دوی په څنگ کې تاجکان، ملتانيان او نور او د ښار د باندې پارسيان پراته وو.

په عمومي توگه د غلزيو خېلونه له کلاته تر کابله پورې د مغلو د کابل د واکمن او ابداليان د کندهار د صفوي واکمن تر لاس لاندې وو. «خو دواړه قومونه پخپلو کورنيو چارو کې خپلواک وو او چارې يې خپلو مشرانو ور تنظيمولې. دغه مشران په اصل کې وروسته له هغه د زيات واک څښتنان شول چې ولسونه يې ميشته شول او کلي او ښارونه يې ودان کړل.» ۱۲۷ د

دغو مشرانو له نومياليو نه يو د سدو خان، چې د سدوزو قبيله ورته منسوبه ده، لمسی او د حضر خان زوی سلطان خودکي (پوپلزی) او بل سلطان ملخي (توخي) وو او دوی په ۱۶۲۴ کال کې سره جوړه وکړه چې د هغې له مخې گرم اب د دوی تر منځ ټاک (پوله) وټاکل شو. د دې ټاک لوېديځه خوا به د ابداليانو او ختيځه خوا به د غلزيانو وي. پدې ډول د دغو دوو قومونو تر منځ د شخړو مخه ونيول شوه. د سلطان خودکي سروالي د صفوي حکومت اود سلطان توخي سروالي د هند مغولي حکومت منلې وه.

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وينا ددواړو قومونو مشران نه يوازې په ولسي چارو کې بلکې په نړيوال سياست کې او په ځانگړې توگه د کندهار په سر د دواړو امپراتوريو په سياليو او جنگونو کې د تجربې خاوندان شول.

د گورگين د راتگ وروسته په کندهار کې سترې پېښې يو پر بل پسې وشوې. دغه مهال د صفوي واکمنو رسمي سياست دا و چې شيعه گان وهڅوي او سنيان وځپي. د دغه سياست پر بنسټ گورگين د کندهار سنيان تر فشار لاندې ونيول او د ياغيانو په څېر يې چلند ورسره کاوه. دوی غوښتل چې د ابداليانو او غلزيانو دوديزې خپلواکۍ ته د پای ټکی کيږدي. برسېره پردې يې غوښتل چې د مغولو په وړاندې ټينگ مورچل جوړ کړي چې کندهار د دوی لاس ته ونه لويږي.

گورگين د دې پلان د پلي کولو لپاره لومړی د ابدالي مشرانو پر ضد دسيسې وکړې. لومړی يې د دولت خان د سدوزو ځواکمن مشر- دمنځه وړلو په پلان کې بريالی نه شو بيا يې د پښتنو د هغه کمزوري ټکي نه گټه پورته کړه چې هغه د دوی ځان غوښتنه ده. د گورگين لښکر يوه شپه د عزت خان سدوزي او اتل خان سدوزي په مرسته او لارښوونه په ښار صفا کې ناڅاپه د دولت خان ابدالي په کلا بريد وکړ او دولت خان يې د خپل زوی نظر محمد او فقير نومي نوکر سره ووژل. د دولت خان د مړينې وروسته د ده زوی رستم خان د قوم مشر شو. بيا يې رستم خان بندي او

يوه لنډه سروې / ۱۰۷

وواژه. او د ده د مړينې وروسته يې د ده غښتلې ډله وځپله او بيا يې د هغه مخالفه ډله د عزت خان سدوزي او اتل سدوزي په مشرۍ اړه کړه چې ارغستان پرېږدي او د کندهار په ختيځه خوا کې ميشته شي. لږ مهال وروسته يې ناڅاپه پرې ودانگل، ډېر يې ترېنه ووژل، ډېر لويان يې کرمان ته ورڅخه وشړل او پاتې ابداليان د شوراوک چاپېر دشتو او غرو ته وکوچېدل. د ابداليانو د ځپلو وروسته په کندهار کې غلجيان د يوه ستر قوم په توگه پاتې شول چې مشر يې ميروېس خان هوتک و. ميروېس خان د بنالم خان هوتک زوی او د خپلې مور نازو انا له خوا د سلطان ملخي توخي لمسی او د خپلې ماندينې له لوري د سدوزو زوم و. د ده مېرمن خانزاده د جعفرخان سدوزي لور وه چې د سدوزو د کامران خپلو په څانگه يې اړه درلوده. کامران خان د سدو زوی و چې د خپلو وروڼو په منځ کې يو پوه او عالم سړی و او د «کلید کامراني» په نوم د اثر لیکوال دی چې په پښتو ژبه يې ليکلی دی.

ميروېس نيکه

د ابداليانو د ځپلو وروسته گورگين د هوتکو د ځپلو نيت وکړ. پدې منظور گورگين د هوتکو مشر ميروېس خان هوتک ته مراجعه وکړه چې د دوستی په پلمه د ده قوم هم وځپي. خو ميروېس د تېرو پېښو نه عبرت اخېستی و او دې ته يې پوره پام و چې گورگين يې تېر نه باسي. ده د خپلواکۍ غورځنگ د همکارۍ په جامه کې په پټه پيل کړ او د کندهار د ښار د کلانترۍ منصب يې ومانه.

خو کله چې گورگين د ميروېس خان د نفوذ د زياتېدو نه په وېره کې شو نو هغه يې اصفهان ته وشړه. ميروېس خان د خپلې پوهې او ځيرکۍ له کبله د دربار څواکمن کسان د ځان پلويان کړل او د حج د ادا کولو نه وروسته يې چې د عربستان د عالمانو نه يې د خپلې خوښې سره سم اخېستې فتوا

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۰۸

ورسره وه د صدراعظم اعتماد دوله له لارې اجازه تر لاسه کړه چې په کندهار کې د گورگين د مشاور په توگه کار وکړي. د دوسرو فرانسوي په وينا ميروېس خان د پارس د دربار «د ټولو وزيرانو نه په يوازې توگه ډېر هوشيار و.» ۱۲۸

ميروېس خان د پخوا غوندې د گورگين سره همکاري پيل کړه خو گورگين پرې ډاډه نه و نو ده د خپل زوی لپاره د ميروېس خان لور په نکاح وغوښتله. ميروېس خان د دې موضوع لپاره د کوکران جرگه راوغوښته. جرگې پرېکړه وکړه چې د گورگين د غافلولو لپاره د ميروېس خپله وينځه د لور په نامه په نکاح ورکړي او همداسې وشول. لکن د ميروېس په وړاندې اصلي مسله د خپلواکۍ وه. خو د کاکړ په وينا د دې موخې د سر ته رسولو لپاره نه تنظيم و، نه وسله او نه پوځ او نه د وسله والې مقابله توان. خو گورگين نه يوازې شل زريز پوځ درلود بلکې شاته يې يوه لويه امپراتوري ولاړه وه.

ميروېس خان د خپل پلان د عملي کولو لپاره د مانجې تاريخي جرگه راوغوښته چې قومي مشران او روحانيون پکې شامل وو. د دې جرگې د غړو يادونه د پښتو ژبې په لومړۍ شاهنامه (محمودنامه) کې ريډي خان مومند کړې ده او دغه کسان پکې شامل وو: سيدال خان ناصر، بابوجان بابي، بهادرخان اندر، ملا پيرمحمد مياجي، عزيزخان نورزی، يوسف خان هوتک، گل خان بابر، نورخان بربخ، نورخان الکوزی، يحيی خان هوتک، حاجي نور محمد هوتک، چې په حاجي انگو مشهور دی، يونس کاکړ او نور. ده د دې جرگې له لارې وکړای شول چې د کندهار ولسونه د گډ عمل لپاره چمتو کړي.

جرگې د ميروېس خان پلان تاييد کړ او پرېکړه يې وکړه چې د بلوڅو، کاکړو او ترينو خانان به خپل ولسونه و هڅوي چې د ماليې د ورکولو نه سر وغړوي تر څو گورگين اړ شي چې د خپلو پوځونو يوه برخه هلته واستوي.

یوه لنډه سروې / ۱۰۹

گورگین چې خبر شو نو د کاکړ په وینا ده شپږ نیم زره سرتېري د میرزا سندل په قوماندنۍ او پخپله د زرو تنو جنگیالیو سره ور روان شو. ده د میروېس نه هم وغوښتل چې د خپلو ایله جاریو سره د ارغسان په ده شیخ کې ور سره یو ځای شي. پدې توگه د میروېس د پلان لومړۍ برخه پلې شوه هغه دا چې د گورگین پوځ په څو برخو وویشي. په ده شیخ کې اوه سوه ناصرو او هوتکو د میروېس په قوماندنۍ د گورگین په زر کسيز پوځ د شپې په ترورمي کې ناڅاپه برید وکړ او له منځه یې یووړ. پدې گام سره د میروېس د پلان دوهمه برخه پلې شوه هغه دا چې د یوې برخې نه وسله واخلي او د نورو برخو د ځپلو لپاره یې وکاروي. میروېس خان د مخه درې نیم زره قومي ځوانان په وړو ټولپو کې منظم کړي او دنده ورکړ شوې وه چې د ښار اړیکه د بهر سره وڅاري تر څو پارسیان د پېښې نه خبر نه شي. پخپله میروېس او د هغه ملگري چې د گورگین او د هغه د پوځیانو جامې یې اغوستې وې او د هغوی په وسلې یې ځانونه سمبال کړي وو د شپې په تیاره کې ښار ته ننوتل او په بې ساري چټکۍ سره یې پارسیان تباہ کړل. وروسته یې د هغو دوه نیم زره پوځیانو نه چې د بلوچستان نه کندهار ته راستانه شول څه یې له منځه یووړل او نور یې په منډه د تباہۍ خبر اصفهان ته ورسوه.

میروېس خان د ایران د دولت د غافلولو لپاره یو لیک د پارس د پاچا په نامه اصفهان ته ولېږه او بل لیک یې د هند مغولي پاچا ته ولېږه. په وروستي لیک کې ویل شوي و چې د کندهار خلکو د صفوي دولت پر ضد بریالی پاڅون کړی او خپلواکي یې گټلې ده. که چېرې د پارس پاچا د کندهار د خلکو پر ضد پوځ راواستوي او موږ اړ شو چې له تاسو مرسته وغواړو نو تاسو به مرسته وکړی که نه؟ د هند پاچا په ظاهري توگه د کندهار خپلواکي په رسمیت وپېژانده خو په پټه یې صفوي دولت ته پیغام ولېږه چې د دې پېښې مخه زر ونیسي تر څو د دې پاڅون لمبې د هند لمنې ته پراخې نه

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۱۰

شي چې بیا د پښتنو تېر برم یاني د غوریانو، غلجیانو، سوریانو او لودیانو خاطرې را ژوندۍ نه شي.

میروېس خان دا اټکل هم وکړ چې پارسیان به د دې پېښې د غچ اخېستلو لپاره اړین گامونه پورته کړي نو سمدلاسه یې د کورنیو سمونونو په څنگ کې په دفاعي تدبیرونو لاس پورې کړ. میروېس خان په لنډ وخت کې پوځ منظم او د پارسیانو نه یې په نیولو وسلو سمبال کړ او یو منظم توپچي قوه یې هم جوړه کړه. ده د کورنیو سمونونو په څنگ کې د نوي هېواد بهرنی سیاست ته پوره پام وکړ.

صفویانو لومړی محمد جامي نومي سړی د تهدید لپاره راوولېږه چې د میروېس په امر بندي شو. بیا یې د هرات حاکم محمدخان چې د حج په سفر کې د میروېس ملگری و، راواستوه چې د میروېس په امر د یوه درانه مېلمه په توگه په کندهار کې وساتل شو. کله چې صفوي واکمنان خبر شول نو په کندهار باندې یې د پوځي يرغل ترتیبات ونیول. صفوي دولت په هرات کې میشته پوځ ته امر وکړ چې په کندهار یرغل وکړي. میروېس هم د پنځه زریز ازادي غوښتونکي پوځ سره ورووت او سخته ماته یې ورکړه.

بیا د پارسیانو منظم پوځ د اتلسو میاشتو په جریان کې څلور ځله یرغلونه وکړل او ماتې یې وکړه. د دې وروسته صفوي واکمنو د خسرو خان په قوماندانۍ یوډېرش زره پوځ کندهار ته واستوه چې دې پوځ کندهار څو میاشتو محاصره کړ خو وروسته د میروېس خان د زړورو جنگیالیو له خوا محاصره ماته او د خسرو پوځ د خسرو خان په شمول تباہ شول. دوه کاله وروسته د رستم خان په مشرۍ پارسیانو پر کندهار یو بل یرغل وکړ چې هغه هم ناکام شو.

میروېس خان چې له دې تهدیدونو نه هېواد وژغوره نو د خپلو نورو پلانونو د پلي کولو ته یې خپل پام واړاوه. خو د بده مرغه هغه څه چې دښمن د جگړې له لارې ونشو کړای چې میروېس خان د خپلې لارې ایسته کړي نو

يوه لنډه سروې / ۱۱۱

دا کار يې بيا زموږ افغانانو د هغې کمزورۍ له لارې تر سره کړ چې هغه د پښتنو ځان غوښتنه ده. د دې کار د پلي کولو لپاره يې د ميروېس ورور عبدالعزيز ولمساوه چې پخپله پاچا او پاچاهي يې په کورنۍ کې نيکاتې شي. عبدالعزيز خپل مدير، هوشيار او ځيرک ورور ملي مشر ميروېس خان ته د پارس د دربار په لمسون زهر ورکړل او د ۴۱ کالو په منگ د دې نړۍ نه سترگې پټې کړې اروا دې ښاده وي. د عبدالعزيز له خوا ميروېس خان ته د زهر وړولو پېښه د محمد معصوم هوتک په وينا عبدالغفار هوتک پخپل تاريخ کې چې هوتکنامه نومېږي او لطيف جان بابي په سپارښت او لگښت حبيب الله رفيع چاپ کړې دی بيان شوی دی. د دې پېښې تفصيل د هوتکنامې د ۱۳۶ بيت نه تر ۲۲۸ بيت پورې راغلی دی. عبدالغفار هوتک وايي:

په زهر وې شهيد حاجي مير خان که
حکومت يې برادر بيا عزيز خان که ۱۲۹

د ده د مړينې وروسته د ميروېس ورور عبدالعزيز د جرگې له خوا د ميروېس پرځای وټاکل شو.

عبدالعزيز چې د ولس په مشورې د ميروېس نيکه پر ځای وټاکل شو د خپل ورور په شان نه تورزن، نه پوه، نه مدبر او نه د درايت خاوند و. ده په لومړي سر کې د قوم مشران راوبلل او دوی ته يې د پارس د دولت پياوړتيا او ځواکمنتوب او د ځان د ناتوانۍ په هکله خبرې وکړې خو د ولس د مشرانو د سخت غبرگون سره مخامخ شو او ده ته يې گواښ وکړ چې دا خبرې بايد گرد سره په خوله رانه وږي که نه بل چا ته به ځای پرېږدي. خو مير عبدالعزيز چې خپل ورور يې د پارسيانو سره د پټ جوړجاړي په پايله کې په زهر وژلی و د قوم مشرانو د مشورې پرته خپل وړانديزونه د پارس حکومت ته وړاندې کړل. دا وړانديزونه دادې:

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۱۲

«له افغانانو دې باج نه اخېستل کېږي؛
کندهار ته صفوي عسکر نه راځي؛

د افغانانو پاچاهي دې د عبدالعزيز په کورنۍ کې ميراثي ومنل سي.» ۱۳۰
د عبدالعزيز دغه دريځ ته د ولس مشرانو په کرکه وکتل او د ولس په مشوره عبدالعزيز د ميروېس د مشر زوی محمود له خوا ووژل شو او ټول پدې سلا شول او په يوه خوله او يوه اواز يې د شاه محمود هوتکي پاچاهي ومنله

د شاه محمود هوتک واکمني

شاه محمود هوتک په خلکو گران او يو زړه ور او مېړنی جنرال و خو څنگه چې يو تنکی ځوان و دومره سياسي پوهه او تجربه يې نه درلوده چې د سياست په ډگر کې يو بريالی مشر وي. نوموړی د مخه تر دې چې د خپل هېواد يووالی را منځ ته کړي د پارس د نيولو په فکر کې شو. د هغه وخت د تاريخ ليکوالان دا وايي چې د اصفهان نيول يې د پلار وصيت و. دا سمه ده چې پلار يې د ځنکدن په مهال د اصفهان د نيولو خبره کړې ده خو پلار يې ولې د خپلو اتو کالو په واکمنۍ کې دې کار ته اقدام نه کاوه؟ فکر کوم چې دې کار د پلي کېدو لپاره شرايط چمتو نه و. هغه دا چې دې کار لپاره تر ټولو د مخه د پښتنو هېواد د امو نه تر اباسينه پورې بايد يو موټی شوی وی او د دې لپاره د ټولو پښتنو قبيلو او په تېره بيا د غلزيانو او ابداليانو د قبيلو يووالی اړين و.

په هر صورت شاه محمود هوتک د اصفهان د نيولو نه د مخه د کرمان د خلکو په غوښتنه هغې خواته روان شو. د شاه محمود هوتک لښکر ته د سيستان په ريگستان کې د خوارکي موادو، غلې او وښو د نشتوالي له امله د سر او مال زيات زيان ورسېد. خو د دې سره سره هغه کرمان ته ورسېد او د کرمان خلک په خپله خوښه ده ته تسليم شول. خو په دغه مهال په کندهار

یوه لنډه سروې/ ۱۱۳

کې بیجن سلطان لکزي د ملک جعفر خان په ملتیا چې بندي و، د کندهار د نورو پارسیانو په مرسته پاڅون وکړ تر څو کندهار بیا د پردیو تر ولکې لاندې راولي. شاه محمود د کندهار د اړدوړ د خپلو لپاره کندهار ته راستون شو. خو د ده تر رسېدو د مخه اړدوړ کوونکي د ده د کشر- وروړ میر حسین هوتک له خوا خپل شوي او زندی شوي وو.

خو په هر حال وروسته زلمي مشر د یوه باکفایته جنرال په توگه د گلناباد د تاریخي جگړې په پایله کې اصفهان ونيو او د پښتنو په وړاندې د ظلمونو غچ یې د پارسیانو نه واخېست. خو د سیاسي مشر په توگه د دې هېواد د ادارې په سمبالولو کې پاتې راغی. د دې دورې څېړونکي نږدې ټول یوه خوله دي چې ځینې پېښې د دې سبب شوې چې د ده دماغی توازن د منځه ولاړ شي او په پایله کې ووژل شو. خو ماته دا فکر هم پیدا شو چې د دې پېښو د منفي اغېز تر څنگ شاید د داسې زهر په ذریعه دی مسموم شوی وي چې سوکه سوکه اغېز شیندي. دا گومان ما ته له دې نه پیدا شو چې یو د ده او د ده د صدراعظم امان الله مېرمنې سره خويندې او د شاه حسین صفوي لونه وې او د دوی تر منځ د نفاق تخم هم د دغو خونديو د فعالیت محصول دی او دغې موضوع ته اعظم سیستانې د کرونسکي د لیکنې په حواله داسې اشاره کوي. امان الله د شاه محمود هوتک نه د خفه کېدو نه وروسته په ظاهر کې «د خپلو قواوو سره د اصفهان نه د کندهار په نیت ووتو. امان الله هم د سلطان حسین د یوې لور سره واده کړی و او لدې اړخه هم د شاه محمود د ډېرو نږدې کسانو نه شمېرل کېده. کرونسکي د امان الله دا گام د شاهزادګۍ، د امان الله د مېرمنې د لمسون پر بنسټ بولي چې د خپل مېړه او شاه محمود تر منځ د مخالفت نه خبره وه.» ۱۳۱ برسېره پردې دا چې ده به کله خپل ځان ته خوله اچوله دا هم شاید د زهر و اغېز وي. دا چې پارسیانو د دې توان درلود چې میروپس خان پخپل کور کې د خپل وروړ په ذریعه په زهر و د منځه یوسي نو په اصفهان کې به دا کار

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۱۴

دومره گران نه و چې د شاه حسین لونه یې د پلار غچ وانخلي. په هر صورت شامحمود د اشرف له خوا ووژل شو او د ده د مړینې وروسته د میروپس وراره او د عبدالعزیز زوی اشرف د شاه محمود په ځای په اصفهان کې پاچا شو.

د شاه اشرف هوتک واکمني

د معصوم هوتک په وینا شاه اشرف د عبدالعزیز زوی چې د یوې خوا د محمود نه د خپل پلار د وژلو له امله مانېجن و او د بلې خوا د خپل پلار د ملي ضد دریځ پلوي نه و څه خوابدی و. لدې امله د هوتکو مشران د اشرف په کور کې سره راټول شول چې د شاهي کورنۍ خپل منځي خوابدي لیرې کړي. دواړو خواو جرگې ته واک ورکړ چې دا ستونزه د پښتني دود سره سم هواره کړي. جرگې د دوی تر منځ زړه بدګۍ پای ته ورساوه او اشرف یې د پوځ د یوې برخې قوماندان وټاکه. اشرف چې د یوې خوا زړه ورو قوماندان و او د بلې خوا د خپل تره میروپس بابا پوهه، ځیرکي او دیپلوماسي هم پکې راټوله شوې وه، د کورنیو تریبوری او ان د پښتنو د قبیلوي تفکر نه یې د فکر کچه ډېره لوړه وه. ده د شاه محمود سره یو ځای د اصفهان په نیولو کې تورې ووهلې.

شاه اشرف د شاه محمود د وژلو وروسته د ۱۷۲۷ کال د اپرېل د میاشتې په ۲۶ نېټه د شپږویشو کالو په منگ د اصفهان پر تخت کښېناست. شاه اشرف تر پاچا کېدو وروسته ډېر زیار وکیښ چې د شاه محمود د وروستیو وختو د کړو وړو نه ځورېدلي خلک دلاسا او پخلا کړي او پدې برخه کې پوره بریالی شو. خو دی د یوې خوا د روسانو او ترکانو د سیخ یرغل او د بلې خوا د پارس د کورنیو مخالفینو لکه شاه زوی طهماسب میرزا او نادر افشار سره مخامخ شو. برسېره پردې د شاه محمود وژل په کندهار کې د شاه حسین هوتک له خوا د عبدالعزیز د غچ اخیستلو په بڼه وگڼل شو او د

کندهار نه هم ورسره مرسته ونه شوه. پدغو شرايطو کې هم ده وکولی شول چې د خپل جنګي مهارت او پخې ديپلوماسۍ له مخې د پارس د خاورې د ساتنې په منظور روسيه او ترکيه دواړه پخپل ځای کېښوي. افغانانو ترکانو ته د ماتې ورکولو په پايله کې د ۱۷۲۷ کال په همدان کې د دواړو لورو ترمنځ د سولې تړون لاسليک شو د دغه تړون له مخې ترکانو اشرف هوتک د پارس قانوني پاچا په توګه وپېژندلو او شاه اشرف په پارس کې د ترکانو سوبې په رسميت وپېژندلې او عثماني سلطان يې د خليفه واقعي ځای ناستی او د مسلمانو د مشر په توګه ومانه. همدارنګه شاه اشرف روسانو ته هم ماتې ورکړه چې د هغې په پايله کې روسان اړ شول چې د دواړو لورو تر منځ د سولې تړون لاسليک کړي. دلته لازمه ګڼم چې د شاه اشرف د پخې ديپلوماسۍ د روښانولو لپاره د روسيې د حکومت او د پښتون شاه اشرف د نماينده ګانو تر منځ د سولې تړون چې د گيلان د رشت په ښار کې د ۱۷۲۸ کال د فبروري د مياشتې په ديارلسمه نېټه لاسليک شو لوستونکو ته وړاندې کړم چې متن يې د لينينګراد د ارشيف د روسي متن نه محمد ولي ځلمي تهيه کړی دی.

«د لوی او بخښونکي خدای په نامه دا لاندې موافقتنامه اعلانېږي:-

د اعليحضرت دوهم پيتر چې د ټولې روسيې امپراتور او د خزر د سمندر په غاړه ايلاتو مالک دی له خپل مقابل لوري اعليحضرت شاه اشرف چې د ايران [پارس] پاچا او د ډېرو مخکو خاوند دی د سولې دا تړون کېږي. څنګه چې موږ ګاونډيان يو او غواړو چې د نظامي شخړو د حل د پاره د وسلې پر ځای له خبرو څخه کار واخلو. د خبرو د اعليحضرت دوهم پيتر د ټولې روسيې له خوا علي جناب ستر جنرال واسيلي ليوپوف د سنت الګزاندرد نښان درلودونکی او د خزر سمندر ساحلي ولاياتو لکه گيلان، مازندران او استر اباد د ټولو روسي قواوو قوماندان او د اعليحضرت شاه اشرف د ايران [پارس] ستر پاچا او د ډېرو مخکو خاوند له خوا د افغاني اردو ستر سپاسالار

او ډېر محترم سيدال خان بيگلر بيګي او ډېر درانه عالی جنابان مستوفي عالی خاصه ميرزا محمد، اسمعيل عمر سلطان او حاجي محمد ابراهيم وټاکل سول، چې د دې سترو دولتو او د هغو د اتباعو له خوا يې په اتفاق سره سوله د دواړه خواوو تر منځ ګټوره بللې ده او دايمي او حقيقي يووالی لازم بولي، د دوستی دايمي تړون يې منلی دی.

۱-ټولې هغه مخکې او ښارونه له ټولو متعلقاتو سره يې چې په ايران [پارس] کې له طرفينو سره ضميمه دي، هغه ځايونه چې پخوا يې سرحد ټاکل شوی، څه هغه ځايونه چې اوس يې سرحد ټاکل شوی، د دريمي مادې سره سم تر ابده پورې له طرفينو سره تړلي دي.

۲-اعليحضرت د ټولې روسيې امپراتورد خپل دولت له خوا اراده کړې ده چې د استر اباد، گيلان او مازندران ولايتونه چې ساحلي ولايتونه دي، د هغې زړې دوستی له کبله چې امپراتور يې له ايران [پارس] سره لري، ايران [پارس] ته ورپرېږدي پدې شرط چې دا ولايات به په هېڅ ډول بل دولت ته نه پرېښودل کېږي. او که له دې شرط سره بې اعتنايي وشوه نو ياد شوي ولايتونه به سره له ټولو متعلقاتو يې د دوهم ځل له پاره روسيه تصرف کوي، او تر ابده پورې به د روسيې نه بېلېدونکې برخې وګرځي او دا تړون به لغوه کېږي.

۳-د دواړو خواو سرحدونه به پدې ډول وي (چې په تفصيل ذکر سوي او مورخني تېرېږو).

۴-له معمول سره سم سفيران او مختار وزيران او هغه کسان چې د طرفينو له خوا لېږل کېږي تر هر څه د مخه به نظامي قوماندانانو ته خبر ورکول کېږي چې له معمولو تشریفاتو سره د دوی درناوی او ساتنه وکړي او د ورسپارل سوو وظيفو تر پایه به يې حفاظت کوي.

۵-په هغو دوستانه ليکنو کې چې طرفين معظمين يې يو بل ته لېږي دغه موجود القاب او عناوين معتبر دي، که دا ملکين معظمين له دواړو خواوو

یوه لنډه سروې/ ۱۱۷

څخه په خپلو القابو کې د څه زیاتوالي اراده وکړي، باید باوري اساس ولري هېڅ یو اړخ حق نه لري، هغه مخکې چې وېش یې سوی دی په خپلو القابو کې راوړي او یا نوې سکه ووهي.

۶- هغه دعوې او شخړې چې د سرحدي علاقه او د سرحدي اوسېدونکو تر منځ پېښېږي باید سرحدي قوماندانان یې په ښه توګه حل او فصل کړي، زموږ سوی اتحاد له هر ډول اختلافونو څخه خوندي پاتې سي، پدې کار کې طرفین بشپړ واک لري.

۷- که د طرفینو له سیمو څخه له یوې خوا څخه بلې ته وروتنېتي تښتېدلی سړی باید د خپلې دارايې سره بېر ته خپلې خوا ته وسپارل سي، هېڅ خوا حق نه لري چې تښتېدلي خلک تر خپلې حمایې لاندې ونيسي.

۸- د دواړو خواوو د سوداګرو د ګټې په غرض هر ډول مالونه په ازاده توګه یو د بل علاقه ته په وچه او څه په سمندر وړل او راوړل کېږي او له پخواني معمول سره سم به محصول ځنې اخېستل کېږي د دواړو هېوادو اتباع حق لري یو د بل وطن کې د خپلو مالونو د خوندي کولو له پاره کاروان سرايونه جوړ کړي، یو د بل ملک کې چې وغواړي ازاد سفر وکړي او هم یو د بل له ملکه په ازاده توګه دریم هېواد ته مالونه تېر کړي، او هم یو د بل رعایه، یو د بل ملکو کې استوګنه غوره کړي.

۹- که چېرې د طرفینو په هېوادو کې د یو بل سوداګر مړ سي، مال او دارايي یې پاته سي باید مال او دارايي یې خوندي وساتل سي، تر څو چې قانوني وارث یې یا دربار ور معرفي کړي یا یو د بل مملکت قانوني سند ورکړي، بیا یې دې قانوني وارث ته بې زیانه وسپاري.

۱۰- دا غوره تړون چې خدای تعالی په هغه خوښ دی او ښه اتحاد یې راوستی دی، د دې د پاره چې تر ابده خوندي پاته سي، د دواړو خواوو په مهر و نوښکلی کړای سي او دوی نسخې به په یو ډول کښلې کېږي او یو و بل ته سپارل کېږي، د دې ټاکلو واکمنو استاڅو له خوا چې بشپړ اختیارات

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۱۸

لري مهر او لاس لیک تصدیق کېږي او یو بل ته سپارل کېږي.

گیلان-درشت ښار ۱۸۲۷ د فبروري ۱۳«۱۳۲

محمد ولي ځلمی پخپل کتاب کې چې «د افغانستان او روسیې د سیاسي روابطو تاریخچه نومېږي» دغه تړون د افغانستان او روسیې تر منځ د دیپلوماتیکو اړیکو پیل ګڼي.

شاه اشرف د روسیې او ترکیې سره په جګړو کې زیات افغانان د لاسه ورکړل او په پوځ کې پردې خلک زیات وو نو په پای کې یې ماتې وخوړه او دابراهیم بلوچ له خوا د دېرشو کالو په منگ ووژل شو او په پارس کې د پښتنو واک پای ته ورسېد.

د شاه حسین هوتک واکمني

شاه محمود هوتک کله چې په ۱۱۳۸ کې د پارس د نیولو په موخه د کندهار نه روان شو نو د کندهار تخت یې خپل کشر- ورور شاه حسین هوتک ته وسپاره. دغه مېرني، پوهنپال، او ادبپال پاچا له غزني نه تر سیستان او هراته د ژوب، گومل او دېره جاتو پورې په عدل او انصاف واک وچلوه. د ده مېرنتوب د نادر د نیواک ګرو پوځونو سره د کندهار په ساتنه کې چې د یوه کال نه یې زیات وخت ونیو په ډاګه شو او تلپاتې نوم یې وگاڼه. دی چې د ملا یارمحمد نه زده کړې وې د پوهنې، شعر او ادب سره یې ډېره مینه درلوده. ده د خپلې پاچاهۍ په دوران کې د نارنج په مانی کې د پوهانو، شاعرانو او ادیبانو غونډې رابللې او یو کتابتون جوړ کړی و. د کندهار د نسکورېدو سره شاه حسین هوتک چې د یوه کال مقاومت نه وروسته نادر افشار ته تسلیم شو. د نادر افشار له خوا دی او د هوتکیانو نور نامتو کسان پارس ته ولېږل شول او هلته د نادر افشار په امر په زهرو ووژل شو. روح د ښاد وي. پدې توګه د هوتکیانو دېرش کلنه واکمني پای ته ورسېده.

د هوتکیانو په دوره کې پښتو ژبه

اوس به وگورو چې هوتکیانو د خپلې دېرش کلنې واکمنۍ پر مهال پښتو ژبې ته څه کړي دي.

د روښان پير او خوشال بابا وسله والو او فرهنگي مبارزو د هوتکیانو په وسله والې او فرهنگي مبارزې خپل ژور اغېز اچولی و. د هوتکو په دوران کې د خوشال او د ده د کورنۍ او پيروانو اثار، د پښتونخوا په گوټ گوټ کې د رحمان بابا د شاعرۍ انگازې او د حميد بابا او د هغه پيروانو او په ځانگړې توگه کاظم خان شيدا چې په خپله شاعرۍ کې هندي سبک ته پراختيا ورکوله ارزښتمن اثار موجود وو. هوتکیانو هم فرهنگي چارو او په ځانگړې توگه پښتو ژبې او ادب ته د قدر وړ خدمتونه وکړل.

د مخه مو د هوتک بابا او د هغه زوی ملکيار د شعرونو يادونه وکړه. د هوتکو په تېر کې د پښتو ژبې نامتو شاعره او پوهه ښځه د ميروېس خان مور د سلطان ملخي توخي لور نازو انا وه. ميروېس خان د دې پوهې او زړورې ښځې زوی و. د پلار د مړينې وروسته، د دې مېرمنې پر غاړه د خپلې کورنۍ د چارو اداره او خپل ولس مشرتوب ولويد. نازو انا يو د شعر ديوان درلود چې دوه زره بيتونه لري او لاندې رباعي يې په پټه خزانه کې خوندي ده:

سحرگه وه، د نرگس ليمه لاندې
څاڅکي څاڅکي يې له سترگو څڅېده
ما ويل څه دي، کښلی گلې ولې ژاړې
ده ويل ژوند مې دئ يوه خوله خندېده ۱۳۳

ميروېس نيکه، شاه محمود هوتک، شاه حسين هوتک او شاه اشرف هوتک د پښتو ژبې او پښتو ادب ودې ته پام اړولی وو. د دې دورې لوړو شخصيتونو لکه لوی جنرال سيدال ناصر، بابوجان بابي، ملا زعفران، بهادرخان، ملا

پيرمحمد مياجي، داودخان هوتک، مېرمن زينبه او نورو په پښتو ژبه ليکنې او شاعري کوله.

د مخه مو يادونه وکړه چې هوتکیانو د نورو پښتنو سره په گډه د صفوي يرغلونو په وړاندې د خپل وطن د ساتنې تر څنگه فرهنگي چارو ته پاملرنه وکړه. شاه محمود هوتک د اصفهان د بري وروسته په ۱۷۲۲ کال کې يو فرمان په شپږو مادو کې خپور کړ چې په دريمه ماده کې راغلي دي: «شيعه گان دې شيعه وي او سنيان دې سنيان وي. موږ نه پوهېږو چې خدای (ج) به د چا راضي وي» ۱۳۴ د فرمان دا ماده ښيي چې ده څومره پراخ نظر درلود. د هوتکیانو په دوره کې په لسگونو پښتانه پوهان، شاعران او مولفين منځ ته راغلل چې اوس به په لنډ ډول د دې دورې ليکوال د پټې خزانې، د عبدالروف بېنوا د کتاب «هوتکيان»، د معصوم هوتک د کتاب «سل پگړۍ

او يو پرونی» او نورو نه دگټې اخېستنې له مخې دروپېژنم پوهه پالونکی پاچا شاه حسين هوتک، چې پخپله يو عالم او اديب شخص و، د کندهار نارنج شاهي ماني کې په اونۍ کې يو ځل ادبي غونډې رابللې. د ده په لارښونه د پټې خزانې ارزښتناک کتاب او نور اثار وليکل شول. د ده په امر پېښور ته کاتبان ولېږل شول چې د رحمان بابا له ديوان نه څو نسخې تيارې او کندهار ته يې راوړي. دی پخپله شاعر و او يو مرتب او بشپړ ديوان يې درلود. چې د شعر نمونه يې دا ده:

بېلتانه دې د غمو په چپاو چور کړم
په تيارو کې د هجران يې له تا دور کړم
بېلتانه دې هسې اوښکې راخپړې کړې
ستا د فکر په گرداب کې تل عبور کړم
د فراق پری مې کښېوت و مری ته
په جهان کې يې رسوا لکه منصور کړم

يوه لنډه سروې / ۱۲۱

په وصال دې هم نائيناد يمه دلبرې!
د بيلتون فکر په زړه کې ناصبور کړم
د بانيو غشی مې وخوړ په ځگر کې
غمزانو په غمزو غمزو مهجور کړم
خلق ياد زما، د عشق په لېونو کې
زه «حسين» محبت هسې مشهور کړم ۱۳۵

محمد هوتک د شاه حسين د دربار ادبي ليکوال و چې د شاه حسين په امر
او لارښوونه يې د پتې خزانې نامتو کتاب وليکه. نوموړي د پتې خزانې
برسېره درې کتابونه (خلاصه فصاحت)، (خلاصه الطب) او د شعر ديوان
ليکلي دي. د ده د شعر بېلگه دا ده:

ساقی پاڅه د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه نارام یم آرام را
بېله میو د بهار نندارې څه کړم؟
پسرلی سو د خوشی شه پیغام را
نه نشاط سته، نه مستي سته، نه رندي سته
«محمد» ته د اور ډک یو هسې جام را ۱۳۶

ريدي خان مومند د هوتکو د دورې له لويو اديبانو او پوهانو نه و. دی د
ميرويس خان نږدې ملگری و. ده په پښتو ژبه کې لومړی شاهنامه
(محمودنامه) وليکله چې څلور زره بيتونه يې درلودل چې شاه حسين يو زر
طلاوې د انعام په توگه ورکړې او بيا ورکه شوه. خو د هغې ځينې برخې په
پټه خزانه کې خوندي دي. ريدي خان مومند د محمودنامې برسېره د
غزلو، مثنوي او رباعياتو يو بشپړ ديوان هم درلود. د شعر بېلگه يې دا ده:

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۲۲

چې ميرخان تلل اصفهان ته و نه
مخ يې مکې د پاک سبحان ته و نه
پاچا تې عرض کړ ټول اقوال د پښتون
د گورگين ظلم بد احوال د پښتون ۱۳۷

با بو جان بابي نه يوازې د تورې سرې و بلکې د پښتو ژبې شاعر هم و. ده په
۱۱۲۹ کال کې د (شها او گلان) نامتو کيسه د «قصص العاشقين» په نامه په
پښتو نظم کړه د ده د شعر بېلگه:

عشق یو هسې توريالی دی
چې پر هر ځای يې بری دی
د عشق اور هسې سوزان دی
چې سوځلی يې جهان دی
زړه بې عشقه کله زړه دی
چه بې عشقه زړه د مړه دی ۱۳۸

پيرمحمد مياجي د هوتکي دورې نامتو پوه او روحاني شخصيت و او د
ميرويس خان له خوا د لومړي جوړې شوې ملي جرگې غړی هم و او د
ميرويس خان په ټولو هڅو کې گډ و. دی په اصفهان کې د شاه محمود
هوتک او بيا د شاه اشرف هوتک مرشد او مشاور و. دی شاعر او ليکوال هم
و چې د (افضل الطريق) او (الفرايض في رد الروافض) کتابونه په پښتو
کښلي او بل کتاب يې نظم دی. د شعر بېلگه يې دا ده:

شيخ متي چې خليلي و
دی له آره لوی والي و ۱۳۹

بي بي زينب د ميرويس خان پوهه او اديبه لور وه. نوموړې له خپل کورني
ښوونکي ملا نورمحمد نه زده کړې وکړې او بيا يې پخپله د کورنۍ د خلکو

يوه لنډه سروې / ۱۲۳

د ښوونکې دنده په غاړه واخېسته. دې د خپل پلار د مړينې وروسته د هېواد په چارو کې د خپلو وروڼو سره په گډه لويه ونډه واخېسته. دې به د خپل پوهې خوښوونکي او ادبپال ورور شاه حسين سره تل د هېواد د ستونزو په هوارولو کې خپل رایه ورکوله. د نادر افشار له خوا د کندهار د محاصرې په مهال د خپل ورور سره اوږه پر اوږه د ښار ساتنه کوله. د کندهار د محاصرې د پای ته رسېدو وروسته مېرمن زينب د يو شمېر مشرانو سره يو ځای د د نادر افشار سره د سولې په خبرو اترو کې برخه واخېسته. برسېره پردې د پښتو ژبې شاعره هم وه. د شعر بېلگه يې دا ده:

ږغ سو چې ورور تېر له دنيا سونا
قندهار واړه په ژړا سونا
زړه مې په وير کې مبتلا سونا
چې شاه محمود له ما جلا سونا
دا روڼ جهان راته تورتېم دی نا
زړه د بيلتون په تيغ کړم دی نا
هوټک غمجن په ډېر ماتم دی نا
د پاچاهۍ تاج مو برهم دی نا
چې شاه محمود تېر له دنيا سو نا
کندهار واړه په ژاړه سو نا ۱۴۰

ملا زعفران تره کي د هوتکيانو د دورې يو ستر پوه و چې د شاه حسين د دربار سياسي مشاور او هم د شاه حسين د زوی محمد استاد و. نوموړي په طب او حکمت کې يې د (گلدسته زعفران) په نوم کتاب ليکلی دی. دی د شاه حسين د سفیر په توگه نادر افشار ته لېږل شوی و چې د دواړو خواوو بنديان سره تبادله کړي. بدې ترتيب ملا زعفران يو سياسي شخصيت هم و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و چې بېلگه يې دا ده:

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۲۴

د حسين بادشاه د بخت ننداره گورۍ
چې يې فتح په لښکرو ژوب او شال کا
چې دا زيری يې راوړی دی حضور ته
نو زعفران انعام پر سر زعفراني شال کا ۱۴۱

د هوتکيانو د دورې نامتو سپاسالار سيدال خان ناصر و چې د هوتکو د دورې د ازادۍ بخوښونکي نهضت د پيل نه د هوتکيانو د شاهنشاهۍ او واکمنۍ تر نسکورېدو پورې يې د تېري کوونکو سره په زړورتيا جگړې کړې دي. ده د کندهار د کلبندي په مهال د شاه حسين د زوی محمد سره يو ځای د کلات د کلا د ساتلو دنده په غاړه درلوده چې په پای کې د نادر افشار له خوا دواړه ونيول شول او سيدال خان ناصر يې د دواړو سترگو د ليدو د خواړو نه بې برخې کړ. په دې ترتيب د سترگو د ږندولو دود د پارس نه موږ ته راغی لکه چې د مخه د مغولو نه راغلی و. دی برسېره پردې د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلگه يې دا ده:

يار ماله هسې گران سو
را تېر تر ټول جهان سو
نور نه وينم په سترگو
جهان ټول راته جانان سو ۱۴۲

محمد صديق پوپلزی د هوتکو د دورې د ځوانو شاعرانو نه و چې د مينې شاعري يې کړې او د شعر بېلگه يې دا ده:

لکه بلبل چې بې له گلې بل ارمان نه لري
هسې بې ياره بله هيله عاشقان نه لري ۱۴۳

بهادرخان د شاه حسين هوتک د ځواکونو سالار و چې د شال او ژوب بری د ده د نوم سره تړاو لري او د ميروېس خان له خوا د جوړې شوې ملي جرگې

يوه لنډه سروې/ ۱۲۵

غړی و. ده د پوهانو او اديبانو سره مينه درلوده او پخپله شاعر و. د شعر بېلگه يې دا ده:

بيلتون دې زور دی تر ليمو مې سهار نم څاڅي
لکه شبنم څاڅي

دا سره ياقوت مې په لمن کې ستا په غم څاڅي
په غم الم څاڅي

گوره لیلی باران د اوشو ستا په چم څاڅي
څنگه پر چم څاڅي ۱۴۴

داود خان هوتک د محمد هوتک پلار او د ميروپس نيکه د جنگي سالارانو نه و. دی د پښتو ژبې شاعر هم و. د شعر بېلگه يې دا ده:

چې د چا په زړه کې اور د مينې بل سي
په اوربل يې لمبې گډې حال يې بل سي
اور د مينې که مري د زړه له مينې
د اوربل مينه که تل د زړه په تل سي ۱۴۵

الله يار اوريدی د هوتکيانو د دورې يو شاعر دی چې د شعر ديوان يې درلود او د شعر بېلگه يې دا ده:

چې ستا په غم کې بنديوان يم را بهر به نه شم
د بيلتون اوشې تويومه بې پرهر به نه شم ۱۴۶

باز توخي د نامتو محمد هوتک ملگری او د دې دورې د پوهانو او شاعرانو نه دی چې د شعر بېلگه يې دا ده:

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۲۶

راسه پر څنگ، راسه لیلی ولسې له ما کړې بيلتون
دا ستا له غمه مې زړگی دی په سرو وینو گلگون ۱۴۷

محمد اياز هم د هوتکيانو د دورې شاعر و چې د شعر ديوان يې درلود او د شعر بېلگه يې دا ده:

زړه هغه دی چې لري د عرفان برخه
دغه ښه ده په دنيا د انسان برخه
هغه زړه چې نه يې مهر، نه عرفان وي
وړي په ژوند کې د ناخيزه انسان برخه ۱۴۸

نصرالله خان اندر د هوتکو د دورې د شاعرانو نه و. ده د شعر ديوان درلود او د نصر په تخلص يې خپل شعرونه ويل.

د مينانو وصال عين لوی اختر دی نا
يو خو خوار «نصر» له خپل بخته مرور دی نا
د بيلتون اور دی چه په سوی درست ځيگر دی نا
هېڅ نه جوړيږي د بيلتون کاري پرهر دی نا ۱۴۹

د پښتو ژبې دوهمه شاهنامه چې «جگړه د محمود افغان، نيول د اصفهان» په نامه يادېږي محمد امين سرپرېکړي چې هغه وخت د شپږ دېرشو کالو و، په پښتو نثر ليکلې چې د پېښې بيان په پښتو ږغونو او نارو بدرگه کيږي. محمد امين په ۱۱۳۵ کال کې د شاه محمود هوتک سره د اصفهان د نيولو په جگړه کې مل و. دی د حبيب الله رفيع د څېړنې له مخې مراڼی او په ناصرو کې مېشت و او د ارسلخان ناصر تر بيرغ لاندې اصفهان ته تللی و. د ده د کتاب په هکله د ده زوی حافظ نورمحمد ليکلي دي: «ده مبارک چې حال د دې جگړې پخپله ليدلی و، نو وړوکی کتاب په ژبه خواره د

یوه لنډه سروې / ۱۲۷

پښتو کې په حال د دې جگړې لیکلې و او نوم د دې کتاب (جگړه د محمود افغان، نیول د اصفهان) دی. حق دا دی چې ډېر رښتینی بیان دی او دا کتاب په زنیو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی او نر و ښخې او کم او لوی یې خواهشتي دي» ۱۵۰. د هېواد مل په وینا د محمدامین سرپرېکړي شعرونه استاد رشاد پیدا کړي دي.

برسېره پردې محمد حافظ واعظ بارکزی د هوتکو د دورې د پوهانو او واعظانو نه و. ده په پښتو ژبه شعر وایه او یو کتاب یې د (تخفه واعظ) په نامه په پښتو ژبه لیکلی دی.

همدارنگه عبدالطیف اخکزی د شاه حسین د مهال وتلی پوه او شاعر و چې د «سوی او اوبښ» کیسه یې په شعر لیکلې او په پټې خزانې کې خوندي ده. نورمحمد توخي د ملا یار محمد خان زوی هم د هوتکیانو د دورې د نامتو پوهانو او ښوونکو نه و. پنځه کاله په هوتکي شاهي کورنۍ کې خصوصي ښوونکی و. د شاهي کورنۍ ښځو، زامنو او نجونو ته سبق وایه. یو کتاب یې د (نافع المسلمین) په نامه لیکلی او د پښتو ژبې شاعر هم و. محمد طاهر جمریانی هم د هوتکو د دورې پښتون شاعر و. همدارنگه محمد عادل برېڅ د هوتکو د دورې د پوهانو نه و چې د (محاسن الصلوات) په نوم یې کتاب لیکلی و. دی برسېره پردې شاعر هم و. بل سړی محمد فاضل برېڅ د هوتکیانو د دورې له پوهانو څخه و چې د «روضه رباني» په نامه کتاب لري. محمد نور برېڅ هم د هوتکو د دورې له پوهانو څخه و او محمد هوتک وایي چې د پښتو ژبې شاعر هم و. همدارنگه محمدیونس توخي د کندهار د جامع جومات ملا امام او د (جامع الفرایض) په نامه کتاب لري چې په پښتو ژبه یې لیکلی دی. یارمحمد هوتک د هوتکیانو د دورې له پوهانو او ښوونکو نه و. د شاه حسین هوتک استاد و شاه حسین هوتک به ده ته خپل شعرونه ورکول چې نیمگړتیاوې یې په گوته او سمې کړي. بل کتاب چې د هوتکیانو په دوران پورې اړه لري د حافظ نورمحمد

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۲۸

عشقي کیسه ده چې (قصه د برېښنا یا خدی) نومېږي، چې د خپل پلار په پله رهي شوی، په ۱۲۰۴ ه ق کې لیکلې ده. چې خطي نسخه یې حبيب الله رفيع سره خوندي ده. پدې توگه د هوتکو واکمنو په پښتو ویناوې او لیکنې کولې او د هوتکو دولت د پښتو ودې او پراختیا ته د قدر وړ چوپړ کړی دی. پښتو د هوتکو په دوره کې د رسمي او دفتری ژبې حثیت درلود او د دربار ژبه وه.

يوولسم څپرکی

سدوزيان او پښتو ژبه

احمدشاه بابا

درانيانو هغه مهال، چې په کندهار کې د ميروپس خان هوتک په مشرۍ د لومړي افغان دولت بنسټ کېښودل شو، په هرات کې ابدالي دولت جوړ کړو چې وروسته دواړه دولتونه د نادر افشار له خوا ړنگ شول او ټول افغانستان يې تر خپلې واکمنۍ لاندې راوست. خو کله چې نادر افشار د پارس په خېوشان کې ووژل شو نو احمد خان، چې د نادر افشار د گارد افسر او د هغه د کورنۍ د ساتنې دنده ور په غاړه وه او د نادر افشار د باور وړ او د افغانانو د پوځي ټولگي د قوماندان مرستيال و د نادر افشار د کورنۍ عزت يې د پارسيانو د تېري نه وژغوره. د نادر افشار مېرمنې د احمد خان د دې کارنامې د قدرداني په خاطر د «کوه نور» په نامه د نړۍ تر ټولو نامتو الماس ده ته ورکړ. محمد اعظم سيستاني د انجنر کهکدای د ليکنې پر بنسټ وايي چې دغه د کوه نور الماس مغولي بابر د ابراهيم لودي د مېرمنې او مور نه په زور اخېستی و. ۱۵۱ او بيا نادر افشار د مغول واکمن محمدشاه گورگاني نه واخېست. او لکه چې د مخه مې يادونه وکړه د نادر افشار مېرمنې احمد خان ابدالي ته وبخښه چې وروسته د شاه شجاع نه رنجيت سنگ او د رنجيت سنگ نه انگرېزانو لاسته راوړ چې اوس د انگلستان ملکې تاج پرې ښکلی شوی دی.

د نادرشاه افشار د وژلو وروسته احمدخان بېرته د خپلو ملگرو سره کندهار

ته راوگرزېد. دلته پښتنو مشرانو چې د نادر افشار په واکمنۍ کې يې پوره سياسي تجربه تر لاسه کړې وه پرېکړه وکړه چې خپل هېواد خپلواک کړي. دوی په ۱۷۴۷ کال کې د کندهار په شير سرخ کې سره جرگه شول او د نهو ورځو نه وروسته د صابر شا پير په وړانديز احمد خان د افغانستان د پاچا په توگه وټاکل شو. پدې ترتيب د نوي افغانستان بنسټ کېښودل شو.

د احمد شاه لومړی موخه دا وه چې د امو نه تر اباسينه خپلواک افغانستان جوړ کړي. د دې موخې د لاسته راوړلو لپاره غښتلي پوځ جوړولو ته اړتيا وه چې زيات لگښت پرته يې د جوړېدو شونتيا نه وه. هغه مهال د بې وزلې پښتنو نه دومره پيسې نه وې چې دا د اړتيا وړ ماليه ور څخه راټوله کړي. خو د ښه مرغه هغه خزانه چې د هند نه پارس ته روانه وه احمدشاه خپله کړه او ده ته يې د دې توان ورکړ چې يو غښتلی پوځ تنظيم کړي. احمد شاه د دغه پوځ په مرسته په لنډه موده کې وکړای شول چې د امو او اباسين تر منځ د هېواد خاوره د پارس د صفويانو، د هند د مغلو او ازبکانو له منگلو خلاصه او خپلواک افغانستان جوړ کړي. بيا يې د خپلو نورو لښکرکشيو په پايله کې په کشمير، پنجاب، سند، بلوچستان او پارسي خراسان يا پخوانۍ پارټيه کې د واک په خپرولو سره امپراتوري تاسيس کړه.

احمد شاه دراني د ننه په هېواد کې خپلواک دولت تنظيم چې په سر کې يې دی پخپله د پاچا په توگه ودرېد. ايالتي اداره يې ولسي خانانو او مشرانو ته پرېښوده او دوی په کورنيو چارو کې ازاد وو. ځکه د ده د واکمنۍ په مهال د افغانستان په هېڅ سيمه کې د ده په وړاندې خلک پورته نه شول خو بيا هم ځينو جنرالانو غوښتل چې د ده په نشتوالي کې گډوډی رامنځ ته کړي چې ځينې يې وځپل شول او ځينې پخلا کړای شول. د نور محمد خان عليزي، کدوخان او محبت خان پوپلزي دسيسه، د عبدالغني خان چې د احمدشاه بابا ماما و او د هغه د ملگرو دسيسه، په کندهار کې د سلطنت نايب لقمان خان د احمدشاه بابا وراره دسيسه، د هرات د والي دروېش خان

یوه لنډه سروې/ ۱۳۱

هزاره دسیسه او د نصیر خان بلوچ سرغړونه یې نمونې دي.

پدې ترتیب دی د پورته یادو شوو سترو کارونو په پایله کې د خپلو خلکو له خوا د بابا په نوم یادېږي او تلپاتې درناوی یې وگاټه.

خو لکه څنگه چې هره پدیده مثبت او منفي اړخونه لري نو د ده د سترو میراثونو په څنگ کې چې موږ ته یې پرې ایښي دي ځینې تېروتنې هم وکړې چې د ده له خوا جوړې شوې امپراتورۍ او هم پخپله افغانستان ته یې ناوړه پایلې هم درلودې.

زما په فکر لومړۍ تېروتنه دا وه چې ده د پارس نه سیاسي ازادې وگټله خو کلتوري ازادې یې ونه گټله. ده پارسي دفتري ژبه کړه او پارسيوان یې دفتري مامورین کړل. کله چې په ۱۱۶۷ کې احمدشاه بابا مشهد ته ننووت د محمد تقی شیرازي نه غوښتي و چې د میرزا مهدي استرآبادي غوندې یو تکړه تاریخ لیکونکی او د غونډې گذارش لیکونکی ورته ومومي. نوموړي احمدشاه بابا ته محمود حسيني جامي ور وپېژاند. محمود حسيني جامي چې د لوېدیځ خراسان د جام نه دی د نادر افشار په دودمان کې د منشی توب دنده درلوده او د شاه رخ میرزا نږدې کسانو نه و. همدارنگه میرزا هادي خان قزلباش یې د دارالانشا مشر میرزا علي خان رضاخان قزلباش د اعلی دیوان مستوفي او د ټولې خزاني مشر- یې هندو التفات خان وټاکل. پدې توگه پارسو په افغانستان کې د دربار او هم د اقتصاد د ژبې په توگه پاتې شوه .

بله تېروتنه یې دا وه چې ده منظم پوځ د غیر پښتنو او په ځانگړې توگه د پارس د قزلباشانو نه جوړ کړ چې زما په اند د پارس پلوه شاه زوی تیمور په واک راوستلو کې یې شاید ټاکونکی رول لوبولی وي. قزلباش د ایران د فرهنګي ښکېلاک یوه اغېزمنه وسیله شوه چې تر ننه دوام لري.

احمدشاه بابا لکه چې د مخه مې یادونه وکړه خپل ساتونکی گارډ چې غلام خانه نومېده د نادر افشار په دود چې خپل ساتونکی گارډ یې د غیر پارسي

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۳۲

قبیلو لکه افغانانو، بلوچو، ترکمنو او ازبکانو نه جوړ و، د غیر پښتنو او په ځانگړې توگه د ایران د قزلباشانو چې د افغانستان په مهمو ښارو کې د نادر افشار له خوا ځای په ځای شوي وو، جوړ کړ. د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په وینا احمدشاه بابا «د حکومت چارې غیر دراني قومونو ته وسپارلې. منظم پوځ یې له غیر دراني قومونو یانې قزلباشانو نه جوړ و، دري یې د دفتر ژبه کړه او دري ویونکي افغانان یې دفتري ماموران شول.» ۱۵۲ همدارنگه محمداعظم سيستاني لیکي چې «همچنانکه پادشاه افشار برای دسته جات گارد محافظ خود از قبایل غیر ایرانی مثل افغان، بلوچ، و ازبک استفاده مېکرد. احمدشاه بابا نیز دسته غلامخانه را از عنصر- غیر پشتون تشکیل داد و سپاهیان تعلیم یافته و جنگ دیده قزلباش را که نادر افشار در کابل و پنجاب گذاشته بود، در ان داخل نمود.» ۱۵۳ که نادر افشار خپل ساتونکی گارډ د غیر پارسي قبایلو نه جوړ و نو لامل یې دا و چې نادر افشار ترکمن و او ترکمنو په پارس کې د خلکو لږه کی جوړولو او د پارسیانو د وېرې نه یې دا کار کړی و. خو احمد شاه بابا پښتون او پښتانه په افغانستان کې د خلکو ډېره کی جوړولو او خپل ساتونکی گارډ یې باید په زیاته اندازه د پښتنو او نورو افغانانو نه جوړ کړی وای.

احمدشاه بابا او پښتو ژبه

احمد شاه بابا داسې مهال واک ته ورسېد چې عمر یې پنځه ویشته کاله و. ده په پنځویشته کلنه واکمني کې لکه چې د مخه مې یادونه وکړه داسې ستر کارونه وکړل چې نه یوازې افغانان بلکې نړیوال هم ورته گوته په غاښ دي. دغو سترو کارونو وخت غوښته. احمد شاه بابا د هېواد ابادۍ او د کلتوري پخو بنسټونو جوړولو ته پوره وخت ونه موند پدې ترتیب احمدشاه بابا که څه هم پارسو رسمي ژبه کړه خو بیا هم خپلې مورنۍ ژبې پښتو ته یې توپیره نه و.

يوه لنډه سروې / ۱۳۳

نوموړي شاعر و او د خپل نيکه کامران خان غونډې چې کلید کامراني کتاب يې په پښتو ليکلی و خپل شعر په پښتو ژبه ووايه او نن يې خپلو پښتنو ته د شعر ديوان په نيکات پرې ايښی دی. د شعر نمونه يې دا ده:

د پېزوان له پټه تابه يم بې هوش
د سرو شونډو له شرابه يم بې هوش
چې په خوب کې د خپل يار صورت ووينم
چې راوينښ شم بيا له خوابه يم بې هوش
چې دې بوی د کاکل راغی تر دماغه
ځکه هسې مست خرابه يم بې هوش
ستا د حسن په گلزار کې مخمور ناست يم
زه بلبل د دې گلابه يم بې هوش
چې نسيم په سهار بوی د زلفو راوړي
عندليب غونډې بې تابه يم بې هوش
د بورا په څېر پر بوی د گلو راغلم
د خزان له پېچ و تابه يم بې هوش
«احمدشاه» چې مې ځان وليده حيران سوم
په خپل ځان کې له دې بابه يم بې هوش ۱۵۴

بل د شير سرخ د جرگې د پرېکړې له مخې چې د قضايي چارو د تنظيم په منظور دې شرعي قانون جوړ شي د کتاب په بڼه چې «فتواى احمدشاهي» نومېږي په پښتو ژبه وليکل شو او اوس هم شته. همدارنگه قاضي محمدغوث، چې د خان علوم لقب ورکړل شوی و، په پښتو ژبه پر تصوف رسالې وکښلې.

برسېره پردې احمد شاه بابا د پښتو ژبې شاعران په ځان راټول او د شعر ويلو مجلسونه به جوړېدل او په دربار کې پښتو ژبه ويل کېده. ده هند ته د

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۳۴

خپلو لښکر کشيو په مهال د پښتو ژبې شاعر حافظ گل محمد مرغزي ته دنده سپارلې وه چې د پښتو ژبې دريمه شاهنامه ياني احمد شاهي شاهنامه وليکي.

چې فرمان د شهريار وه
چې زېبا ښکلې گفتار وه
چې حافظ د شاهنامه کړه
په جهان دې دا نامه کړه
د بادشاه مې حال بيان که
دا چې سير يې د جهان که
بهادر دی شير افگن
تيغ يې تېر شه تر دکن ۱۵۵

حافظ گل محمد مرغزی چې د احمدشاه بابا په لښکرو کې شامل و، احمدشاهي شاهنامه وليکله چې يو ځل په جنگ کې د منځه لاړه او بيا يې د سره وليکله چې يوازینی مالومه خطي نسخه يې اوس په برېتېش موزيم کې خوندي ده.

په زبـان دراني
ښه بيان دی افغاني
د احمدشاه در دران
پکې حال مې کړه بيان
چې کتاب مې شه تيار
په تحرير زمانگار
په لښکر کې د سردار
په تاراج شه د کفار
په څو ورځو وم خاموش
بيا مې شعر راغی په جوش

يوه لنده سروې / ۱۳۵

مثنې مې شاهنامه شوه
بيا تازه مې دا خامه شوه ۱۵۶

بل سړی چې په دې مهال يې اثار ايجاد کړي دي ميا شرف الکوزی ننگرهاری دی. ميا شرف د پاني پت په جگره کې حاضر و. د ده ديوان ورک دی يوازې يې يوه قصيده او څو غزلې لاسته راغلې دي. برسېره پردې د ده يو بل منظوم اثر د «برده قصيدې» پښتو منظومه ژباړه شته. دی يو بل منشور کتاب لري چې «پښتو عروض» نومېږي او خطي نسخه يې ارواښاد مولانا ابوالوفا صاحب افغاني له حيدر اباد دکن نه پښتو ټولنې ته را استولې دی. د کلام نمونه يې دا ده:

سور گل چې سحر وخت په جمال ستا کړ نسيم خور
ښايست د دې گل بل کړ د بلبل په لــــمن اور ۱۵۷

بل سړی علي اکبر اورکزی دی چې د ديوان يوازینی خطي نسخه يې د ارمنستان د پلازمينې ايريوان په ماتينا داران کې خوندي ده چې معتمد شينواري او عبدالله بختاني هلته موندلې ده. احمد شاه بابا ملا پيرمحمد کاکړ پخپله د پاچاهي کورنۍ د غړو د ښوونې او روزنې په دنده گمارلی و. ملا پيرمحمد کاکړ د پښتو ژبې د زده کړې (درسي) لومړنی کتاب چې «معرفته الافغاني» نومېږي ليکلی دی. ملا پيرمحمد کاکړ دا کتاب خپل شاگرد شهزاده سلېمان ته د لنډې دوه مياشتنۍ واکمنۍ (۱۱۸۶) په دوره کې وړاندې کړی و.

د اکادميسين کاندید محمد صديق روهي په وينا «د دې لپاره دا کتاب د پاچا حضور ته وړاندې شوی دی، چې د يوه داسې کتاب په توگه يې پر هغو حاکمانو، مامورانو او درباريانو ولولي چې پښتو يې مورنۍ ژبه نه ده، .. او مجبور دي چې د ورځينيو اړتياوو درفع کولو لپاره پښتو زده کړي.» ۱۵۸

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۳۶

ښاغلی حبيب الله رفيع هم وايي چې «دا اثر د دې لپاره ليکل شوی و، چې درباريان، منشيان او ميرزايان د پښتو جملو جوړول او ليکل زده کړي او بيا د همدې اثر په مرسته د دفتر او دربار ټولې چارې په پښتو راواړوي څو پښتو د دفتر او ديوان ژبه شي او لکه د نورو ژبو غوندې د دربار په ملاتړ او حمايت پراختيا او پرمختگ وکړي.» ۱۵۹

پوهاند عبدالحي حبيبي وايي چې پدې عصر کې دا فکر پيدا شو چې د بېلو بېلو علومو نه دې کتابونه په پښتو وژباړل شي. ۱۶۰

تيمور شاه او پښتو ژبه

تيمور په ۱۷۴۷ کال د جنوري په مياشت کې د خراسان د مازنداران ولايت کې زيږېدلی دی. تيمور د ستر احمدشاه دوهم زوی دی او مور يې د سامانيانو نه ده الفنسټون وايي چې «دوی [سامانيان]. لږ تر لږه له هغه وخت نه وروسته هلته [په افغانستان کې] استوگن شوي وي، چې د سامانيانو يوې عربي کورنۍ په بخارا باندې حکمراني کوله.» ۱۶۱ د الفنسټون په وينا «د سامانيانو شمېر په افغانستان کې کېدای شي دوه زره کورنۍ وي چې ځينو يې د کابل د بالاحصار د چاونۍ يوه برخه تشکيلوله او پاتې يې د کابل او پېښور تر منځ په جلال اباد کې اوسېدل. دغه وروستۍ يې ځانله د يوه بيل مشر- تر ادارې لاندې ده او دوی دومره د عزت خاوند دي، چې د ده تېرو پلرونو لور د احمدشاه ښځه د تيمورشاه مور ده.» ۱۶۲

د الفنسټون پورتنۍ تېروتنه چې سامانيان يې عرب بللي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ سمه کړې او سامانيان عرب نه بلکې اريايان دي.

احمدشاه بابا اته زامن درلودل چې د بيلو بيلو ميندو نه وو. مشر- يې سلیمان او دوهم زوی يې تيمور نومېده او نور يې سکندر، پروېز، شهاب، سنجر او داراب. تاريخ ثبت کړي دي. تيمور چې مور يې د سامانيانو د يوې

یوه لنډه سروې / ۱۳۷

بانفوذ کورنۍ نه وه خپل زوی یې د احمدشاه بابا د پاچاهۍ ځای ناستی ګاڼه او دې مېرمنې په خپل مېړه باندې هم زیات نفوذ درلود او هغه هم دې ټکي ته تیار و چې د دې زوی د خپل ځای ناستي په توګه ومني. د دې تر شا شاید نورو غښتلو لاسونو هم کار کاوه. داسې ښکاري چې د تیمور مور یوه غښتلې مېرمن وه چې د عزیزالدین وکیلې پولېزي په وینا «والده تیمورشاه شهر هرات را مجدداً مرکز بزرگ نظامي و سیاسي افغانستان قرار داد و پسر یکنیم ساله خود تیمورشاه را بادشاه ان مملکت موروث اعلان نمود. و خود زمام امور سلطنت و حکومت را در دست گرفت... مسکوکات نقره یی علیشاه افشار را از نو گذاخته بنام پسر- خود تیمورشاه مسکوک نمود.» ۱۶۳

په هر صورت تاریخ پوهان پدې باور دي چې احمد شاه بابا تیمور خپل ځای ناستي په توګه ټاکلی و. خو په دربار کې د احمد شاه بابا د مشر- زوی سلیمان په پلوی ډېر کسان د صدراعظم شاه ولي خان په مشرۍ، چې د سلیمان خسر هم و، ولاړ وو. شاه ولي خان د ستر احمدشاه ښی لاس و چې په ۱۷۴۹ کې د ده په قوماندنۍ د شمال ټول ولایتونه بې له جګړې احمدشاهي مرکز ته تابع شول او خرغه شریفه یې هم د ځان سره راوړه.

د ابراهیم عطایي په وینا تیمور عیاش، سرزوری او بې پروا سپری و خو په زیاترو چارو کې تدبیر او زړورتیا ښودله. که څه هم د استحقاق له مخې دا مقام د سلیمان حق و خو احمدشاه بابا د تیمور لیاقت ته ترجیح ورکړه او په ۱۷۷۳ م کې یې د دولت د لویو مشرانو په غونډه کې خپل ځای ناستی وټاکه.

په ۱۷۷۲ کال کې تیمور وروستی ځل د احمدشاه سره وکتل او بیا هرات ته ستون شو. عزیز الدین وکیلې وایي چې په دغه مهال احمدشاه وصیت لیک وکښ او په هغه کې یې د تیمور د وراثت حق ښکاره کړ. خو وکیلې دغه سند چې په وینا یې د برخوردارخان اڅکزي د اولادې سره شته پخپله لیکنه

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۳۸

کې نه دی وړاندې کړی.

داسې ښکاري چې احمدشاه بابا د خپلو نورو زامنو د پوهنې او روزنې چارې په شعوري توګه پیرمحمد کاکړ ته سپارلې وې. سلیمان د خپل استاد له خوا دې ته چمتو شوی و چې ملي ژبه پښتو په درباریانو زده او بیا د هېواد رسمي ژبه شي. لکه چې د مخه مې یادونه وکړه په دربار کې پټه جګړه د واکمنۍ پر سر روانه وه. پدې مبارزه کې یوه لوري ته د احمدشاه بابا صدراعظم شاه ولي خان چې په اخږې وخت کې احمدشاه بابا هم ورسره سر وخوځاوه او د هغه ملګري ولاړ و او د بلې خوا د هغه مخالفین لکه عبدالله خان پولېزی (دیوان بیګي) او د پارس دولت د فرهنگي ښکېلاک پلویان چې د تیمورشاه د باچا کېدو په وجود کې یې د پارس اوږدمهاله ګټې ساتلی شوې، ولاړ وو. چې د بده مرغه د شاه ولي خان پلویانو ماته وکړه او تیمورشاه واک ته ورسېد او د پارس فرهنگي ښکېلاک یقیني شو چې تر ننه دوام لري او د پښتنو سیاسي خپلواکي یې هم ټکنۍ کړېده. نو د افضل خان لالا دا خبره، چې ما پخپله څو ځله ور څخه اورېدلې ده، سمه ده چې وایي چې پښتنو د پارسیانو نه د افغانستان سیاسي خپلواکي وګټله خو کلتوري او فرهنگي ازادي یې تر لاسه نه کړه او یو وړوکی لږه کۍ د ډیره کۍ په نامه په پښتنو واک چلوي.

داسې ښکاري چې په پای کې احمد شاه بابا د خپل مدبر وزیر شاه ولي خان دا خبره ومنله چې د تیمور د باچا کولو سره مخالفت وکړي. دا مخالفت هغه مهال ښکاره شو چې تیمور د هرات نه د خپل رنځور پلار لیدو ته را روان و او احمدشاه بابا لیک ورواستاوه چې بېرته هرات ته وګرځي. محمد اعظم سیستانی لیکي چې تیمور «هنوز والي هرات بود که بیماری احمد شاه شدت گرفت و به کوه های توبه که هوای سردتر داشت، رفت. تیمورشاه باری به عزم دیدار پدر تا حوالی هلمند رسید، مگر بفرمان احمدشاه دوباره مجبور شد بدون عیادت و دیدار پدر به هرات

یوه لنډه سروې/ ۱۳۹

برگرد.د.د. ۱۶۴

سید جمالدین افغان د تیمور خپلې خبرې داسې بیانوي: «پلار زه پخپل ژوند کې د ځان ولیعهد ټاکلی وم مگر وزیر یې د ځنګدن پر وخت دی واراوه سلیمان یې زما پر ځای په ده ولیعهد وټاکه، لکه چې اوس د پاچهۍ ډول په کندهار کې د ده په نامه وهل کیږي ځان یې مړوچ کړی دی په تاسو کې څوک سته چې زما سره مرسته وکړي څو له هغه معتصبه څخه خپل حق واخلم.» ۱۶۵

د احمدشاه بابا د مړینې وروسته لوی وزیر شاولیخان د احمد شاه بابا د وروستۍ هوکړې سره سم سلیمان پاچا اعلان کړ. په دې کار د دربار مشران دوې ډلې شول. په دغه جریان کې عبدالله خان دیوان بیګي د تیمور په پلوي ودرېد. د ابراهیم عطایي په وینا عبدالله خان دیوان بیګي شاولي خان او د هغه زامن ونيول او لاس تړلي یې تیمور ته واستول او د فراه په یوه سیمه کې یې ووژل. ۱۶۶ داسې ښکاري چې عبدالله خان دیوان بیګي د احمدشاه بابا د ګارډ په مرسته چې د پارس د قزلباشانو نه جوړ و کودتا وکړه. دا هغه توره ورځ ده چې د احمد شاه بابا د امپراتورۍ، د اصلي افغانستان او په ځانګړې توګه د پښتنو د زوال د پیل ټکی شو چې تر ننه دوام لري.

د تیمور د بري یو لامل دا دی چې احمد شاه بابا د خپلې واکمنۍ د ساتلو تکیه په قزلباشانو کړې وه. دوهم داچې احمد شاه بابا هم د امیر شیرعلي خان غوندې دومره د تیمورشاه د مور تر اغېز لاندې و چې تر زیاته وخته یې تیمور ته برتري ورکوله دریم د تیمور تر شا شاید نورو غښتلو لاسو کار کاوه. تیمورشاه د دراني مشرانو د وېرې د کندهار نه مرکز کابل ته انتقال کړ او لوړ دولتي پوستونه یې غیر دراني کسانو ته ورکړل او په ښاري لږه کیو یې ډډه ولګوله.

پدې توګه تیمورشاه د درانیو مشران چې زیاته سیاسي تجربه ترلاسه کړې

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۴۰

وه د منځه یوړل او ان د احمدشاه بابا د جنګ وزیر جهان خان چې یو لوی شخصیت و هم د نظره وچاوه. د پښتنو بانفوذ کسان یې د واک نه لیرې وساتل او تیمورشاه شیخ عبدالطیف جامي هروي خپل وزیر وټاکه. د خزانو چارې یې الطاف خان هندي ته وسپارلې او په دربار کې یې هم د پښتو پر ځای فارسي رواج کړه. پدې ترتیب د پارس فرهنگي ښکېلاک یقیني شو او تر ننه دوام لري. لکه چې مې د مخه هم یادونه وکړه لرغونو رومیانو به ویل، چې په یوه هېواد کې هغه څوک حاکم دی، چې ژبه یې حاکمه وي پدې توګه په عمل کې پارسیان چې ژبه یې واکمنه پاتې شوه واکمن پاتې شول.

تیمورشاه دولس زره عسکر (غلام خانه) د محمد خان بیات تر قوماندنۍ لاندې ورکړل چې د ده امنیت وساتي. ده قاضي فیض الله خان دولت شاهي خپل مشاور وټاکه ولې پوره باور یې پرې نه کاوه. د تیمورشاه دغه ګامونه د دې لامل شو چې درانیو او نورو پښتنو د ده پر ضد پاڅونونه وکړل چې مهم یې دا دي:

د عبدالخالق خان پاڅون

د تیمور شاه پر ضد د احمد شاه د تره عبدالخالق خان پاڅون د درانیو او نورو پښتنو لومړی غبرګون دی. د عبدالخالق خان د سنگر ملګرو سردار پاینده خان او سردار دلاور خان اسحق زي د جګړې د پیل نه د مخه د ده نه جلا او د تیمور په پلوي ودرېدل دغو سردرانو شاید د تیمورشاه له خوا نه د زیاتو امتیازاتو په منلو سره خپل دریځ بدل کړی وي سردار پاینده خان یوه مېرمن قزلباشه او د امیر دوست محمد خان مور وه. د دې شونتیا شته چې تیمور شاه پاینده خان د خپل اخشي جوانشیر په مرسته تطمیع کړی وي لکه چې وروسته سردار پاینده خان د شاه زمان پر ضد کودتا کې د خپل اخشي جوانشیر سره یو ځای ګډون درلود. خو څنګه چې سردار پاینده خان

يوه لنډه سروې/ ۱۴۱

د تيمور شاه په برياليتوب کې ټاکونکی رول ولوباوه نو «تيمور شاه سردار پاينده خان د «سرفراز خان» او سردار دلاور خان يې د «مدد خان» په لقبونو ونازول.» ۱۶۷

د پېښور پاڅون

فيض الله خان په ۱۷۷۶ کال په ژمي کې چې تيمورشاه په پېښور کې و د ده د رانسکورېدو او پر ځای يې د احمد شاه بابا زوی سکندر، چې د پېښور والي و، واک ته رسولو په موخه د صاحب زاده ځمکني په سلا او ارسلا خان مومند په همکارۍ يو پلان جوړ کړ. پدې وخت کې سيکانو سرغړونه پيل کړې وه. فيض الله خان د پاچا نه د سيکانو دټکولو لپاره د لښکر د جوړولو اجازه واخېسته. هغه مهال چې لښکر جوړ شو فيض الله پدې پلمه لښکر د پېښور د ارگ په لور روان کړو چې تيمور شاه يې وگوري. فيض الله د ارگ ساتونکی گارډ د منځه يووړ او په ارگ يې بريد وکړ او نږدې و چې د تيمور کار پای ته ورسوي پدغه وخت کې تيمور په بېړه د مانۍ لوړ يوړ ته ځان ورساوه او خپلو ساتونکو ته يې د مقاومت امر وکړ. د تيمور ساتونکو چې د قزلباشانو د منظم پوځ نه جوړ و، په جگړې لاس پورې کړ او د فيض الله نامنظم لښکر ته يې زيات د سر زيان واړولو او ماتې وکړه. فيض الله خان او زوی يې ووژل او وروسته يې ارسلا خان مومند هم زندی کړ.

تيمورشاه په پای کې دا پاڅونونه د بهرنيو تيريو په شمول وځپل. خو د افغانستان امپراتوري چې د زوال تيره يې پخپل لاس ايښې وه د ده د زامنو په وخت کې تجزيه او د نولسمې پېړۍ په پيل کې واکمني محمد زو کورنۍ ته واوښته.

دا بايد ووايم چې «تيمورشاه په فارسي کې د شعر يو کتاب خپور کړی دی، ستاينه يې ډېره کيږي، خو ويل کيږي چې د هغه د دربار يو نامتو شاعر فروغي هغه سم او اصلاح کړی دی.» ۱۶۸ د ده دوې شعري ټوټې، چې په

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۴۲

پښتو يې ويلې دي، غوث خيبري په لاندې ډول ثبت کړې دي:
نن مې بيا له تورو سترگو سره جنگ دی
پر لبانو مې د زړه د وينو رنگ دی
عشق دې مشک پټول نه شي تيمور شاهه
چې پخپله ځان رسوا کا هغه رنگ دی

يا:

هی هی د یار صورت لکه گلونه
چې وهلي یې پر مخ دي شنه خالونه
توکل دې پر خپل خدای کړه تيمورشاهه
چې په کار دي د فاني دنيا کارونه ۱۶۹

د مخه تر دې چې د محمدزيو په واکمني کې پښتنو اوپښتو ژبې ته کتنه وکړم اړينه ده هغو بهرنيانو ته چې د خپلو موخو ته د رسېدو لپاره يې پښتو ژبه زده کړې او د پښتنو د ژبې، تاريخ، کلتور او نورو برخو کې کار کړی دی او موږ د دوی علمي څېړنو ته په درنه سترگه گورو او قدر يې کوو چې په لنډ ډول به يې لوستونکو ته ور وپېژنم.

اورنبرگ نه تر بخارې پورې) تر سرليک لاندې خپره شوه چې په هغې کې هم د پښتو ژبې په هکله خبرې او هم د دې ژبې د لغاتو يو لست راغلي دي.

تر دې وروسته پوهاند برنارډ ډورن چې د خارکوف پوهنتون د ختيځو ژبو د څانگې رييس و د پښتو ژبې گرامر، لغات، ادبياتو او د پښتنو د تاريخ په هکله په الماني او انگرېزي ژبو مهم کارونه وکړل چې ښه نوم يې وگاټه. ده په ۱۸۴۲ کې (د پښتو گرامر د يادښتونو مټم) خپور کړ. په ۱۸۴۷ کې يې پښتو منتخبات چاپ کړل. ډورن د ورستيو هغو روسي څېړونکو لپاره د پښتو د زده کړې بنسټ کېښود چې د پښتو ژبې زده کړې لپاره يې ملا تړلې وه.

په نولسمې پېړۍ کې مرکزي اسيا ته د روسانو د نيواک پراختيا سره جوخت په تاشکند کې د ختيځ پېژندنې پلټنې پيل شوې چې پښتو هم پکې ځای درلود. فيموف د پښتو ترجمان ترتيب چې پښتو لغاتونه او محاورې لري او په ۱۹۰۷ کال په تاشکند کې خپور شو. دغه راز ترمانوويچ همدغه مهال د پښتو لنډ گرامر په روسي ژبه ليکلی چې د لغاتو يوه برخه هم لري او په ۱۹۰۸ کې په تاشکند کې چاپ شوی دی.

د شوروي واکمنۍ په دوران کې په ټولو شوروي جمهوريتونو کې ختيځ پوهنې ته پاملرنه زياته شوه. په مسکو، لنينگراد، تاشکند او نورو کې د پښتو ژبې، ادبياتو، تاريخ او نورې څېړنې پراخې شوې او تر ننه پورې کله گړندی او کله سوکه جريان لري.

د ۱۹۳۹ نه وروسته د مسکو د ختيځ پېژندنې په انستيتوت او يو شمېر نورو لوړو زده کړو په پوهنځيو کې د پښتو تدريس په منظم ډول پيل شو. استاد اسلنوف (د پښتو لغات ليکنه)، (د پښتو فلکلور او په شوروي کې د هغه زده کړه)، (پښتو د افغانستان ملي ژبه)، (پښتو روسي قاموس) چې نږدې پنځوس زره لغات لري او نور چاپ کړل. استاد داسې شاگردان وروزل چې

دولسم څپرکی

بهرنی څېړونکي او پښتو ژبه

برېتانيې او تزاري روسيې د اتلسمې پېړۍ په ورستيو کې دواړو خپله پاملرنه پښتو ژبې ته اړولې وه. دوی د خپلو نيواک گرو گټو د ساتلو په موخه په سيالي بوخت وو او د منځني ختيځ، هند او منځنۍ اسيا د هېوادو د نيولو لپاره يې د دې هېوادو د ژبو د زده کړې او د هغوی د دودونو او کلتور څېړنې ته اړتيا درلوده. بيلو وايي چې «په افغاني سيمو کې د برتانوي واکمنۍ ټينگتيا او اغېزناکۍ لپاره د پښتو زده کړه حتمي ده.» ۱۷۰

زموږ د هېواد حساس جيو ستراتيژيک موقعيت د سترې برېتانيې او تزاري روسيې تر منځ نږدې دوه پېړۍ د مخه د سترې لوبې ډگر وگرځېد چې دا لوبه د لوبغاړو په بدلون سره تر اوسه په بله بڼه دوام لري. د لوبې لومړي لوبغاړي د سترې برېتانيې او تزاري روسيې دواړو د خپلې سيالۍ له امله د پښتو ژبې ځانگړي اهميت ته پام وکړ. د اروپا پوهانو نه يوازې پښتو ژبې ته بلکې د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاريخ او نورو څېړنو ته يې هم پام وکړ.

په ۱۷۹۱ کال کې په پېترز بورگ کې د گيولډن شتيت الماني يو کوچنی پښتو-الماني سيند خپور شو. دا سيند دوهم ځل د پوهاند عبدالشکور رشاد په زيار په ۱۳۵۶ کال د کابل پوهنتون له خوا چاپ شو. بيا کلا پروت په الماني ژبه (د افغان يا افغانانو ژبه) په نوم کتاب وليکه چې په ۱۸۱۰ کال په پېترزبورگ کې خپور شو او بيا په ۱۸۲۱ کال د ايورس مين سفرنامه (له

يوه لنډه سروې / ۱۴۵

وروسته د شوروي په لوړو علمي موسيسو کې نامتو استادان شول. د دې جملې نه پوهاند ليبيديف، پوهاند دوريانکوف، کالپينه، گيراسيمووه او نور يادولی شو.

پوهاند ليبيديف په ۱۹۴۵ کې د پښتو بشپړ گرامر خپور کړ. نوموړي وروسته د پښتو بل گرامري کتاب خپور کړ. بيا يې پښتو-روسي قاموس چې نږدې دوه دېرش زره لغات يې درلودل خپور کړ. ليبيديف د نورمحمد تره کي (د بنگ مسافری) په روسي ژباړلی او په ۱۹۶۹ کې يې د دې کتاب په سپړنې باندې يوه رساله ليکلې چې په ۱۳۵۵ کال په لومړيو کې ما ليکوال په پښتو ژباړله او ژباړه مې نور محمد تره کي ته وسپارله. نوموړي د افغانستان د بېلو بېلو موضوعاتو په هکله زياتې رسالې هم کښلې دي.

دوريانکوف د پښتو ژبې فعلي سيستم ډېر ښه څېړلی دی او د (پښتو ژبه) نومي اثر کې خپلو شوروي وطنوالو ته پښتو ښه پېژندلې او په پښتو کې نورې گټورې څېړنې هم کړې دي. برسېره پردې ده د مسکو د لوړو زده کړو په موسيسو کې د پښتو تدريس کې لويه ونډه اخېستې او د يو شمېر کسانو د ډاکټري تېزسونو د ليکلو لارښود و. ډاکټر گل محمد نورزي د خوشال خان، ډاکټر صادق فطرت ناشناس د رحمان بابا، ډاکټر زيورالدين زېور د حميد مومند، ډاکټر صولت شاه تاجک د پښتو متلونو، د ډاکټرې زرغونې د پښتو گرامر او نورو د ډوکټورې تېزسونو د ده په لارښونه وليکل.

گيرس د افغانستان او د پښتونستان د ادبياتو په څېړلو او شوروي لوستونکو ته دهغو په پېژندلو کې د قدر وړ کار تر سره کړی دی. د ده يو کتاب چې د «نه تسليمېدونکو خلکو ادبيات» نومېږي او د کوزې پښتونخوا ادبيات يې څېړلي او نړيوالو ته ورپېژندلي دي. د ده دا کتاب ښاغلي معتمد شينواري «د مېرني ولس ادبيات» پنامه ژباړلی دی.

برسېره پردې گيراسموه، لاريسه رېسنر، گانکوفسکي او نورو د پښتنو د دودونو تاريخ او نورو برخو کې څېړنې کړې دي. لاريسه رېسنر چې د ۱۹۲۳

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۴۶

کال د ازادۍ په جشن کې يې د پښتنو قبايلو ملي اتن ليدلی او هغه يې ډېر ښکلې انځور کړی دی:

«د همدې کال ۱۹۲۳ په مني کې قبايلي خلکو په کابل کې يوه هنري ننداره ترتيب کړې وه دوی به وبلل شول، چې پخپله د امير د تربيون (لوژ) په مخکې خپله ننداره او ملي اتن اجرا کړي. دوی نږدې سل تنه وو او تر ټولو قوي او ښايسته ځوانان وو د دغو ټولو په منځ کې يواځې يو تن د جسم له حيثه ضعيف معلومېده دی ډولچي و. هوا څرنگه ډولچي ته به وايې د ده د خوار مگر قوي الاعصاب وجود په هر رگ او سلول کې د موزيک رب النوع پټه پرته ده خبره د ده په ډول کې نه ده، چې اتن چيان په جوش او وجد راولي، خبره په دې کې ده، چې په څه عجيب کيف سره په نيم پټو سترگو د اتن چيانو قطارونه د ښو لاندې څاري، کله د نڅا گرو يوه قطار ته گوري او کله بل ته او د ډول په تال سره يې کنټرولوي.

نڅا د قوم روح دی نڅا په ډډو قدمونو سره کيږي لکه ښکاري، چې د ښکار په وخت کې ډډ، ډډ قدمونه اخلي. نڅاگر په يوه څنگ او بل څنگ اوږي او راوږي او تورې اوږدې څنې اچوي جادو کوي او مستيږي او داسې تاوېږي لکه په ټټر يې، چې گولی خوړلې وي او داسې ځانگونه اچوي لکه شاهين په لوړو غرونو گرځي راگرځي.» ۱۷۱

د شوروي يرغل نه وروسته هم تر ننه شوروي څېړونکو د پښتنو د ژوند په ټولو اړخونو څېړنې کړې دي او اوس هم ډېر روسي ځوانان د پښتو ژبې او ادبياتو، د پښتنو دودونو، تاريخ او د ټولنيز ژوند په نورو اړخونو څېړنې کوي. د شوروي يرغل نه وروسته د افغانستان په بيلو بيلو اړخونو او په ځانگړې توگه د جگړې په هکله پراخې څېړنې وکړې او ډېر کتابونه وليکل شول چې يو شمېر يې په پښتو او پاړسو ژباړل شوي دي. خو افغانان بايد دا ليکنې راټولې او په ژوره توگه يې وسپري.

د اتلسمې پېړۍ په پای کې انگرېزي نيواک هم پښتو ته پوره پام وکړ. که

یوه لنډه سروې / ۱۴۷

څه هم روسانو لومړۍ د پښتو ژبې لغاتو، گرامر او تاریخ ته خپل پام وړاوه خو انگرېزانو پښتو ته خپل کار د زړو دیني کتابونو لکه تورات او انجیل په ژباړې سره پیل کړ. د نمونې په توگه ویلیم کیري او د هغه ملگرو په ۱۸۷۰ کال کې په کلکته کې تورات، او وروسته جان لیدن انجیل په پښتو وژباړه. همدارنگه «سیر سالکین» کتاب چې د یوه عیسوي د خوب کیسه بیانوي په پښتو وژباړل شو.

بیا انگرېزانو د پښتو گرامر او لغاتو ته پام وړاوه. چې مېجر لېچ، کپتان واگن، راورټي، بیلینو، ډ.ل. لاریمر او نورو پښتو گرامر کتابونه ولیکل. ورپسې مېجر هنري راورټي د پښتو ادب، تاریخ، لغات، گرامر، جغرافیې او نورو برخو کې د قدر وړ کارونه تر سره کړل. تر ده وروسته د لوېدیځې اروپا ختیځ پوهانو د پښتو خوا ته پام وکړ او په لسگونو ختیځ پېژندونکو په الماني، انگرېزي، فرانسوي، ایټالوي او نورو ژبو د پښتو ژبې، ادب، تاریخ، او کلتور په هکله لیکنې کړې دي. خو د شوروي اتحاد د یرغل نه وروسته د پښتو ژبې ادب، لغاتو، فرهنگ، تاریخ او نورو برخو ته بې ساري توجه شوې ده. د نړۍ په ډله ایزې میډیا کې په پښتو ژبه راډیويي او ټلويزیوني خپرونې پراخې شوې او د ۲۰۰۱ کال وروسته د پښتو ژبې ته د نړیوالو دومره پام شوی چې پخوا ورته هېڅ کله نه و شوی. د شوروي یرغل په پایله کې د افغانانو په تېره بیا د پښتنو مهاجرت بې جوړې وو. دغه مهاجرت پښتانه د پېړیو پېړیو گوښه والي نه راویستل او د نړۍ گوټ گوټ د خلکو د دودونو، علمي، کلتوري، ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او تکنالوژیکي پرمختگونو سره اشنا او بلد شول او پرمختللي ژبې یې زده کړې. د دغو ژبو په مرسته یې د ټولنیز ژوند په بېلو بېلو برخو کې په مورنۍ ژبه پښتو علمي ادبي اثار ولیکل یا یې د نورو ژبو نه وژباړل او د خپلې ژبې په شتمنولو کې یې د قدر وړ کارونه تر سره کړل.

اوس به په لنډ ډول لوستونکو ته د ختیځ پېژندونکو ځینې ستوري د حبیب

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۴۸

الله تېري او هېواد مل د لیکنو نه په گټه اخیستلو پر بنسټ لوستونکو ته وړاندې کړم.

جان لیډن

جان لیډن د میا روښان په هکله یو دروند مضمون په ۱۸۱۲ کال په لندن کې خپور کړ. دی وايي «چې د روښان پیر د پلویانو په زیاتېدو سره د مذهبي اړخ تر څنګ سیاسي اړخ هم غښتلی کېده. دی زیاتوي چې روښاني نهضت چې د خپل بنسټ ایښودونکي د ستر نبوغ او استعداد نه برخورداره په دوو اساسي ستونو یاني ملي او دیني اصولو ولاړ و نږدې یوه پېړۍ د مغلو د امپراتوری تر ټولو نه ښه پاره او اباده دوره کې د نفوذ نیلۍ وزغلاوه او سره لدې چې د اکبر مغل د واکمنۍ د پیل نه د شاه جهان تر وخته پورې یې د ځپلو لپاره هر ډول کوښښونه وکړل روښاني عقیدې خپلې ودې او پرمختګ ته دوام ورکړ.» ۱۷۲

الفنستون

الفنستون سکاټلنډی دی چې د کابل سلطنت بیان په نامه یې داسې کتاب ولیکه چې د حبیب الله تېري په وینا په دا تېرو دوو پېړیو کې یې نه په لوېدیځ او نه په ختیځ کې ساری لیکل شوی دی چې زموږ د هېواد او خلکو په هکله یې د انگرېزانو د ټول ورپسې سیاست بنسټ وگرځېد. دالفنستون دغه کتاب پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ په پښتو ژباړلی او د خپلې ژبې د شتمنولو برسېره یې د پښتنو د تاریخ د پوهاوي د پاره لوی چوپړ تر سره کړ. دا هم باید ووايم چې د دې کتاب سریزه د نصرالله سوبمن له خوا ژباړل شوې ده.

دا مهال داسې پېښې وشوې چې انگرېزان په اندېښنه کې شول چې ښايي

يوه لنډه سروې/ ۱۴۹

ناپليون د روسانو په همکاري د ايران او افغانستان له لارې په هند يرغل وکړي. دې اندېښنې د انگرېزانو لپاره د افغانستان اهميت نور هم جگ کړ او د افغانانو سره د يوه داسې تړون لاسليک ته اړتيا وليدله چې د هغه پر بنسټ افغانان هېڅ بهرنی ځواک پرې نه ږدي چې د افغانستان له لارې په هند بريد وکړي. چې الفنسټون د شاه شجاع سره داسې تړون په پېښور کې لاسليک کړ.

الفسټون لومړی سړی دی چې هغه زور دوديز روایت يې رد کړ چې پښتانه بني اسراييل بولي.

الفسټون دا هم وايي چې د بارکزو مشر پاينده محمدخان چې هم د قبيله يي سياست په چل ډېر ښه پوهېده غوښتل چې اوبه خړې کړي او ماهيان ونيسي. ده پدې لږ کې تر هر څه نه د مخه دې ته چل ول جوړ کړ چې د سدوزي شاه زمان پر ځای د هغه ورور شاه محمود واک ته ورسوي. خو محمود هرات ته وتښتېد او پاينده خان ووژل شو. وروسته د پاينده خان مشر زوی فتح خان د محمود ملا وټوله. محمود بريالی شو او شاه زمان يې په سترگو ړوند کړ او خپله واکمن شو خو په ساعت تېرۍ او عياشۍ کې ډوب شو. قومي مشران يې پر ضد شول او شاه شجاع کابل ته ننوت او واکمن شو.

الکزاند ربرنز

بل انگرېز چې د پښتنو په هکله يې ليکنې کړې دي الکزاند ربرنز دی. د ده لومړی کتاب «د بخارا سفر» دی چې دوهم چاپ يې په ۱۸۳۹ کې په درې ټوکو کې خپور شو. ربرنز خپلې څېړنې په پايله کې پدې پوه شوی و چې تزاري روسيه د ايران د حکومت له لارې د افغانانو پر ضد کار کوي او د ده دا فکر هغه مهال په واقعيت بدل شو چې د روس استاذی ویکتورويچ کابل ته راوړسېد. پدې وخت کې امير دوست محمد خان دې فکر ته رسېدلی و

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۵۰

چې انگرېزانو ته ور نږدې کېدل، مالي او پوځي مرسته ترې اڅيستل د افغانستان په گټه دي. دا ځکه چې امير پوهېده چې له يوې خوا روسان افغانستان ته سترگې نيولې دي او د بلې خوا ايرانيانو د افغانستان د ځينو سيمو د لاندې کولو ته ملا تړله لکه چې محمد شاه په هرات باندې بريد ته ځان چمتو کړی و. برسېره پردې امير دوست محمد خان غوښتل چې د افغانستان هغه برخې چې د اباسين را دې غاړې ځمکې چې رنجيت سنگ نيولې وې بېرته تر لاسه کړي. ربرنز د امير دوست محمد خان د دې غوښتنو کلک پلوي و. خو لارډ اکلنډ دا غوښتنې ونه منلې او د امير دوست محمد خان چې د ربرنز په وينا يو ډېر تکړه او مدبر شخصيت او د افغانستان د پاچايي وړ يې باله پر ځای د افغانستان مخلوع پاچا شاه شجاع دپوځ په زور واک ته ورسوي. خو کله چې انگرېزانو دا تېروتنه وکړه نو هغه د لوی پوځ په تباهی ورته تمامه شوه او خپل نړيوال اعتبار يې بايلود. ربرنز هم په دغه تباهی کې هم خپل سر د لاسه ورکړ.

د امير دوست محمد خان دغه وخت پدې فکر و چې هرات چې فارسيانو يرغل پرې کړی و او پېښور چې سيکانو لاندې کړی و د خپل هېواد برخه وگرزوي.. ربرنز نه يوازې د دغو دواړه وړاندیزونو پلوي و بلکې د هغو يې کلک ملاتړ کاوه.

هنري جورج راورټي

ده په هند کې د خپل پوځي خدمت په څنگ کې هندي، فارسي، گجراتي او مرهټي ژبې زده کړې. وروسته کله چې په ۱۸۴۹ کې کوزې پښتونخوا ته تبديل شو خپله ټوله پاملرنه يې د پښتو ژبې، ادبياتو او قوم پېژندنې ته واړوله. لومړی يې د پېښور د ښار او ولايت په هکله يوه اوږده ليکنه وکړه چې د بمبېي د جغرافيايي خپرونه کې په ۱۸۵۱ کې چاپ شوه. بل ډېر ستر کار يې د پښتو ژبې د يوه لوی گرامر ليکل و. چې په ۱۸۵۵ کې چاپ او

يوه لنډه سروې/ ۱۵۱

دويم ځل په ۱۸۶۸ کې خپور شو. راورټي ورپسې دوه نور اثار چې يو يې پښتو انگرېزي سيند او بل يې د «گلشن روه» په نوم د پښتو نثر او نظم ټولگه وه په ۱۸۶۰ کال کې خپاره کړل. د دې تاليف موخه د پښتو ژبې تدريس او د پښتو ژبې د اثارو خوندي کول و. په ۱۸۷۱ کې يې د ايسپ کيسې په پښتو وژباړلې او نشر يې کړې. په ۱۸۸۸ کې يې د پښتو درسي کتاب د پښتو متون په نوم چاپ کړ. ده نورې ليکنې هم وکړې چې په بېلو بېلو خپرونو کې چاپ شوې دي.

د راورټي عمده ادبي اثار «گلشن روه» او بل يې «د افغانانو د شعرونو منتخبات» دي. راورټي وايي چې د پښتو ژبې د شعرونو ښکلا ډېر زيات اغېز راباندې وکړ او دې ته يې راوستم چې يو زيات شمېر يې په انگرېزي وژباړم او د اروپا لوستونکو ته يې وړاندې کړم. دی دا هم وايي چې پښتنو شاعرانو خپل شعرونه د نام ايستلو لپاره نه وو ليکلي او «دا خيال يې هم نه کاوه چې د دوی د مړينې وروسته به يې شعرونه نه يوازې د خپلو وطنوالو بلکې په اروپايانو کې هم لاس په لاس گرځي او يوه پېرنگي به ژباړلي وي. راورټي دا هم وايي چې د دغو پښتنو شاعرانو اشعارو کې چې ويونکي يې د يوه ښکلي هېواد د پرتمينو غرو په تکو شنو درو کې لوی شوي دي د وطن پالنې قوي احساس، د ازادۍ رښتينې روحيه او د هېواد مينه څپې وهي.» ۱۷۳

راورټي دا هم وايي چې «پښتانه هغه خلک دي چې هند يې څو وارې نيولی او په هند باندې د نورو يرغلگرو په پوځ کې هم بهترين عسکر هم دوی وو. نو کله که دوی د لوېديځو سرتېرو غوندې يې روزنه او تنظيم وشي او د اروپا غوندې انډول افسران يې لارښوونه وکړي هلته بيا د هېڅ اسيايي ولس سرتېري هم نه شي ورپسې رسېدلی. نو ځکه موږ بايد موقع د لاسه ورنه کړو او پښتانه پخپل پوځ کې شامل کړو.» ۱۷۴

دی د پښتنو سره د پوهاوي تر ټولو ښه لار پښتو بولي نو ځکه وايي چې د

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۵۲

هر انگرېز افسر لپاره چې د اباسين نه پورې د لوېديځ خوا ته مقرر يږي د پښتو ژبې زده کړه يو حتمي او واجبي امر دی.

پدې موخه يې د پښتو لوی گرامر، د پښتو انگرېزي سيند او د پښتو درسي کتاب وليکلو. د مخه مو يادونه وکړه چې ليکوال د سيند په هغه مخ چې د کتاب بشپړ سرليک پرې ليکل شوی د عبدالقادر خان دا بيت کښلی دی.

تا خواږه کړه تر فارسي عبدالقادره
که هر څو — ووه ترخه ژبه د پښتو

راورټي د پښتو گرامر په همدې مخ کې بيا د حميد ماشوخل دا بيت ثبت کړی دی:

فارسيوانو د حيرت گوتې په غاښ کړې
چې حميد سخن سازي کړه په پښتو کې

حبيب الله تبری وايي چې د دغو بيتو انتخاب نه يوازې په پښتو شعر او ادب کې د راورټي د پخې مطالعې او ښه ذوق نماينده گي کوي، بلکې د پښتو ژبې په باره کې د ده د احساس ښکارندوی هم دی.

راورټي د پښتنو سره د ناستې ولاړې په وخت کې د هغوی خويونو، ژبې او ادبياتو ډېر زيات جذب کړی و. دی زياتوي چې يو شمېر غمجنې پېښې موږ ته را زده کوي چې په راتلونکې کې د پښتنو په غرنیو قبایلو باور وکړو او ډېر زيات يې پخپل پوځ کې داخل کړو. ځکه دی وايي نه يوازې دا چې پښتانه، د اعتماد وړ دي، بلکه ډېر وتلي جنگيالي دي. دی زياتوي چې له پښتنو سره د گوزارې ښه لار دا ده چې سړی په نرمی ورسره وچليري. او له نږدې نه ور سره محشور شي. ده د وخت په تېرېدو سره د پښتو ژبې او ادب سره پوره مينه پيدا شوې او په ډېره درنه سترگه يې ورته کتلي دي. دی پښتو د ادبياتو په لحاظ يوه غني ژبه بولي. او د لومړي ځل لپاره د

یوه لنډه سروې / ۱۵۳

پښتو د ليکلي او شفاهي ادب يو زيات شمېر پارچې په انگرېزي ژباړلې او لوېديځې نړۍ ته يې ورپېژندلې دي.

هنري ولټر بيليو

د ډاکټر بيليو دوه کتابونه ډېر مشهور دي چې يو يې گرامر او بل سيند (ډکشنري) ده. بيليو خپل گرامر د هغو انگرېزي افسرانو لپاره چې په پښتونخوا کې يې دندې درلودې د پښتو ژبې د زده کولو په موخه ليکلې و. په ۱۸۶۳ کې حکومت ومنله چې هر افسر چې د شفاهي پښتو په امتحان کې بريالی شي نو پنځه زره کلدارې ورکول کيږي.

د بيليو لومړی کتاب په ۱۸۵۷ کال کې د يوه سياسي ماموريت دور، بل کتاب يې د يوسفزو په هکله عمومي رپوټ نومېږي چې په ۱۸۶۴ کې په لندن کې چاپ شوی دی. دريم او څلورم يې د پښتو گرامر او انگرېزي پښتو سيند دی. بل اثر يې «زمور د پنجاب سرحد» نومېږي. شپږم اثر يې «د اباسين نه تر دجلې پورې» نومېږي. چې په ۱۸۷۴ کې خپور شوی دی. اووم کتاب يې «افغانستان او افغانان» نومېږي، اتم کتاب يې «دافغانستان قومونه» نومېږي چې په ۱۸۸۷ کې په کلکته کې خپور شوی دی. وروستی کتاب يې د افغانستان د قوم پېژندنې څېړنه نومېږي چې په ۱۸۹۱ کې په لندن کې خپور شوی دی. بيليو د وزيرو په باره کې وايي چې دا يوه ستره قبيله ده چې شل زره ملاتړي جنگي مېړونه لري. دی د پښتنو په هکله وايي چې دوی له يوې خوا تکړه زړه ور او مغرور خلک دي او د بلې خوا غدار دي. دی دا هم وايي چې پښتانه له يوې خوا ډېر کلک وطن پالونکي او پخپل قوم غره خلک دي مگر د بلې خوا د پيسو د پاره خپل تر ټولو سپېڅلي ارزښتونه او تر ټولو نه نږدې ټولنيزې اړيکې په لغته وهي. دی پښتانه او د هغوی غرونه او درې د هند د امنيت د پاره حياتي اهميت درلودونکې بولي. د دغې سيمې پښتانه چې په يوه شپږ سوه ميله اوږده ساحه کې پراته

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۵۴

دي لږ تر لږه درې اتيا زره مېړونه لري چې په ټوله اسيا کې ساری نه لري او بهترين گوريلايي سرتېري دي. بيليو دا وايي چې افغانان تر روسانو د انگرېزانو سره نږدې اړيکې غوره بولي.

ځينې انگرېزان پدې نظر وو چې پښتونخوا د روسانو په مخ کې يو پولادي دېوال دی او انگرېزان کولی شي د پښتنو په ملگرتيا د روسانو د هر ډول تېري مخه ونيسي. نورو يې د روسانو د مخنيوي لپاره په پښتونخوا کې د نېغې لاس وهنې پلويان وو.

بيليو د خپلو جغرافيايي څېړنو له مخې وايي چې د افغانستان ختيځه پوله اباسين دی چې د گلگت نه د عربو تر سمندرگي پورې امتداد لري، د سوويل پوله يې د عربو سمندرگي دی، د لوېديځ پوله يې د فارس د خراسانه او کرمانه پورې امتداد لري او د شمال پوله يې تر خواجه صالح پورې د امو سيند جوړوي.

بيليو وايي چې امير دوست محمد خان د خپل وخت يو بريالی او محبوب پاچا و. خلکو يې د زړورتيا، مېړانې او برياليو جگړو له امله ستاينه کوله. پداسې حال کې چې امير دوست محمد خان د خپل ساده ژوند، د مېلمه پالنې، عدالت او پخپل دربار کې د هر ډول خلکو د منلو له امله په ټول ولس کې محبوب و، د خپلې اوږدې واکدارۍ په موده کې يې د خلکو د ژوندانه د بهترولو لپاره هېڅ ونه کړل. بيليو وايي چې امير شېرعلي خان وروسته له يو لړ کورنيو جگړو په کابل کې خپلې پښې ټينگې کړې نو پدې هڅه کې شو چې د انگرېزانو سره اړيکې ښې کړي. همدا و چې په ۱۸۶۹ کال کې په امبله کې د انگرېزانو د ويسرا لارډ ميو سره ليدنه وکړه. د دوستی د تړون له سرته رسېدو وروسته خوشاله افغانستان ته راوگرځېد او انگرېزانو زياتې پيسې او وسلې د سوغات په توگه ورکړې. برسېره پردې امير شيرعلي ډېرې زياتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته يووړې. خو بيليو دا هم وايي چې د انگرېزانو نه د امير شيرعلي خان د بهزاري ستر

لامل سیستان په برخه کې د ایران او افغانستان د پولې ټاکل و. دې مسلې د انگرېزانو او کابل اړیکې دومره خرابې کړې چې بیا هېڅ کله ښې نه شوې. انگرېزانو وروسته لدې چې امیر ته د هر شي خواست وکړ هغه رد کړ.

تور برن

توربرن په لوېدیځو پوهانو کې لومړی سړی دی چې تر ټولو د مخه یې پښتو شفاهي ادب او فولکلور ته پاملرنه وکړه. ده یو شمېر پښتو متلونه، کیسې، کیسې او ان د ولسي شاعرانو د اشعارو یو څو نمونې یې راټولې کړې او بیا یې پخپل اثر چې بنو نومیري خپارې کړې دي.

نوموړی د بنو ښکلا داسې بیانوي «په پسرلي کې داسې ښکاري لکه تک شین بڅملم پکې غوړبدلی وي او په ژمي کې یې رنگین فصلونه داسې ښکاري لکه د ښکلا الهه چې پکې رالوېدلې وي او د ښکلا هارونه یې هره خوا خواړه واره غورځولي وي، د شیشم ډول ډول ونې چې ځانگې یې د مجنون بېد په شان رازنگیږي، دلته او یوازې دلته پیدا کیږي. د ویالو او لښتو په غاړه یې د توت ونې چې گورې ځانگې یې یو خوا بل خوا خپرې شوې وي، داسې مزه دار شین سیوری لري چې شیخان تسبیح په لاس ترې لاندې ویده وي. د وادي په پورته برخه کې سره گلاب هم چې په غیاب کې یې د انگرېزانو په نظر هېڅ ښکلا نه تکمیلیري، په پسرلي کې موج وهي، د کابل د اکثره مېوو ونې، دلته خدایي شنې کیږي او که پېوند شي نو بیا یې د مېوو په خوند څوک نه مریږي. لیمو، توت او خټکي یې هم سخت مزه دار او خواړه دي، لنډه دا چې بنو ته خدای داسې ښکلا او هستي ور په برخه کړې چې سړي ته جنت ښکاري.» ۱۷۵

ده د خپل کتاب دوهمه برخه پښتو متلونو ته وقف کړې ده.

ډارمستېر

ډارمستېر فرانسوي ختیځ پوه په لوېدیځو پوهانو کې هغه سړی دی چې د پښتو د شفاهي ادب په برخه کې تر ټولو ختیځ پوهانو زیات کار کړی دی. ده لومړنی اثر چې یوه وره رساله ده «په افغاني سندرو کې افغاني مینه» نومېږي په انګلیسي ژبه لیکلی دی او پخپله دی یې د خپلو لیکنو یوه غوره نمونه گڼي. پدې اثر کې یو شمېر لږ موندونکې او ان نه موندونکې تر شلو ولسي سندري او یو شمېر لنډې په انگرېزي ژباړه کښل شوې دي. د تېري په وینا ده دا ژباړه په داسې ځواک سره کړې ده چې د شعري ښکلا له نظره تر اصل نه وروسته نه پاتې کیږي. ده نه یوازې پښتو ژبه خپله کړې بلکې راټولې کړې سندري یې د پښتنو د ثقافت او کلتور ډېره ښه هینداره بللې ده.

بل مهم اثر یې «د افغانانو ولسي سندري» نومېږي چې نږدې یو سل شل سندري پکې ځای شوې دي چې په کوزه پښتونخوا کې راټولې کړې وې. ده دغه سندري «د پښتونخوا د هار و بهار» تر سرلیک لاندې په پښتو رسم الخط له فرانسوي ژباړې سره کښلې دي. یوه نمونه یې چې ده پخپله شهکار بللې ده دا ده:

بېگا مې دی سـیل کړی په بازار د تورو زلفو
اوس گډ لکه بورا شوم په گلزار د تورو زلفو ۱۷۶

ده دا هم ویلي چې پښتو د هندو-اریايي ژبو د کورنۍ په لوېدیزه یاني اریايي څانگه پورې اړه لري او یوه بېخي لرغونې ژبه ده. دی چې پخپله یهود و د یوه لوی پلټونکي په توگه دې پایلې ته ورسېد چې پښتانه بني اسرائیل نه دي، بلکې د هغو لرغونو اریایانو اولاده ده چې تر ټولو لرغونو زمانو نه رادې خوا نه په نننۍ پښتونخوا کې میشته دي. دی د پښتو سندري د پښتنو د رښتینو احساساتو ښکارندوی او له ژونده ډکې

يوه لنډه سروې / ۱۵۷

بولي. دا سندري کله کله له ښکلا او قوت نه بېخي ډکې دي او دا پدې دليل چې قومي جذبات او احساسات په ساده او رښتيني بڼه بيانوي.

جان گوردون لاريمر

جان گوردون لاريمر د وزيرو ژبه او عادات څېړلي دي. ده «د وزيرې پښتو [لهجې] گرامر او لغات» پنامه کتاب وليکلو. بل کتاب يې د پېښور په سيمه کې تعاملي قوانين نومېږي.

ډ. ل. لاريمر

د ده کتاب چې د عاميانه پښتو نحوه نومېږي چې د حبيب الله ټري په وينا دا «داسې يو معتبر د پښتو گرامر دی چې ساری يې تر اوسه نه دی ليکل شوی.» ۱۷۷۷ دی زياتوي چې «ما ته د ۱۹۵۰ د لسيزې په لومړيو کلونو کې دا خبره ډېره په اطمینان شوې وه چې دغه کتاب په کابل کې د مطبوعاتو د وزارت په هدايت ترجمه او پښتو ټولنې ته د استفادې او د چاپ د پاره ور وسپارل شو. خو متاسفانه، چې چاپ نه شوه، بلکې په نهايت کې بېخي ورکه شوه او پدې ترتيب د پښتو د فرهنگ سره د خواخوږۍ په جامه کې يوه بله جفا هم وشوه.» ۱۷۸

روس کېپل

روس کېپل په برتانوي هند کې د ډېر لوړ دولتي مقام د لرلو په مهال د پښتو ژبې سره کلکه مينه ښودلې، پښتو يې ډېره ښه زده کړې، له پښتنو سره ژر بلد شوی او ډېره ښه گوزاره يې ورسره کړې ده. ده يو ډېر معتبر پښتو درسي کتاب ليکلی دی. دی د سرحد صوبې د ابادۍ په فکر کې و او د دې سيمې پوهنه ته يې ډېر پام و. روس کېپل د پېښور تر ټولو نه ستره

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۵۸

تعليمي موسسه ياني اسلاميه کالج د همدې هڅو په لړ کې جوړه کړه چې وروسته يې د پېښور د پوهتون زری جوړاوه.

هاول

بل سړی هاوول انگرېز دی چې د شمال-غربي سرحد د پولې ولسي-سندري پنامه يې ليکنه کړې ده چې پنځه اوږدې ولسي-سندري او لس لنډۍ په لاتين رسم الخط کښلې دي. د ولسي اوږدو سندرو نه يې دوه په وانه کې له انگرېزانو سره د پښتنو د جگړو په باره کې دي

همدارنگه د ختيځې اروپا لکه، چک، پولنډ او ختيځ المان کې ختيځ پوهنې په علمي او د څېړنو مرکزونو کې هم پښتو ځای پيدا کړ او څو تنه پښتانه پېژندونکي پيدا شول:

په چکوسلواکيا کې باچکا، په جرمني کې گيگر، په ناروي کې مارگن سټرن، په امريکا کې پېنزل او نور يادولی شو چې د پښتو ژبې په هکله څېړنې کړې دي. ډاکټر پېنزل په امريکا کې په ۱۹۵۵ کال کې (د پښتو گرامر د کندهاري لهجې تشرېحي څېړنه) نومي کتاب خپور او بيا يې په ۱۹۶۵-۱۹۶۲ کې د مشيگن د پوهنتون په مطبعه د پښتو سيند او پښتو لوست چاپ کړل.

دا کار تر اوسه دوام لري او د ۲۰۰۱ کال د سپتمبر د پېښو نه وروسته پښتو ژبې ته زياته پاملرنه شوې او د پښتنو ادب، کلتور، دودونو، تاريخ او نورو څېړنو ته هم پام زيات شوی دی.

ديارلسم څپرکي

محمدزي او پښتو ژبه

امير دوست محمد خان

امير دوست محمد خان په ۱۸۱۸ کې د سدوزو د واکمنۍ د پرزېدو وروسته د يوې اوږدې مودې د کورنۍ جگړې په يون کې د محمدزو د واکمنۍ بنسټ کېښود. امير دوست محمد خان د خپل سکه ورور امير مجمد پرته د سردار پاينده خان د يوويشتو زامنو نه کشر او مشر يې وزير فتح خان وو. وزير فتح خان يو زړور او مدبر سړی و او د وزير په توگه يې خپل ټول وروڼه په لوړو څوکیو وگمارل. کله چې په وحشيانه توگه ووژل شو نو د هغه د مړينې وروسته د پاينده خان زامنو لومړی د واکمن کېدو لپاره مبارزه پيل کړه تر څو په پای کې پدې بريالي شول چې واک د سدوزو نه محمدزو ته ولېږدوي. خو د واک د لېږد وروسته د دوی تر منځ د کورنۍ جگړې اور بل شو. امير دوست محمد خان چې د خپلو وروڼو په منځ کې ځيرک او هوبنيار و په ۱۸۲۶ کې د قزلباشانو په مرسته د کابل د والي په توگه واک راټول کړ او په پای کې واکمن شو. د افغان-انگليس د لومړۍ جگړې په بهير کې انگرېزانو ته تسليم شو او دوی هندوستان ته پرار کړو. خو بيا کله چې په دغه جنگ کې د انگرېزانو ۱۶۵۰۰ پوځ، چې د هغه نه د شپږو نه تر شپږ نيم زره انگرېزي منظم پوځ و، نور يې هندي مستخدمان يا عمله او فعله وه، تباه شو نو دوی په ۱۸۴۳ کې امير دوست محمد خان بېرته

راستون کړ او يو خپلواک امير شو او د ۱۸۶۳ کال پورې يې ټوټې شوی افغانستان د پېښور پرته يو موټی کړ او په هرات کې مړ شو. د محمدزيانو واکمني چې د امير دوست محمد خان يې بنسټ کېښود د داود د رژيم په نسکورېدو سره پای ته ورسېده چې په لنډ ډول به وڅپرل شي او هم به دا جوته کړم چې د محمدزو په واکمني کې د پښتو ژبې حالت څنگه و.

امير شيرعلي خان

امير دوست محمد خان د شپاړسو ښځو نه اوه ويشت زامن او پنځه ويشت لوڼه درلودې چې د ده د مړينې وروسته يې د واک پر سر لوی غوبل او شخړې جوړې کړې چې د هېواد راتلونکې يې کلکه زيانمنه کړه. محمود طرزی ليکي: «امير د مړينې په ورځ (۱۸۶۳) چې سردران او لويان هم ورسره وو، په شيرعلي خان باندې غږ وکړ چې خواته يې ورشي. په لږزېدونکو لاسونو يې خپله توره د شيرعلي خان تر ملا وتړله او په خپل نري اواز يې پاچا اعلام کړ، ښه يې ونازواه او د برياليتوب لپاره يې ورته دعا وکړې، خو همدا چې د جنازې او فاتحې مراسم پای ته ورسېدل، هر زوی يې له خپل پوځ سره د خپل ولايت په لور روان شو او د حيرانۍ ځای دی، چې هر يوه يې ځان امير باله.» ۱۷۹

د امير شيرعلي خان د واکمنۍ لومړۍ دوره د خپلو وروڼو او ترنو سره په شخړو کې تېره شوه او د لنډې مودې لپاره د واک نه ولوېد. دغه جگړې چې څلور کاله اوږدې شوې په پای کې امير شيرعلي خان بريالی شو او دوهم ځل واکمن شو.

په دغه وخت کې چې د امير دوست محمد خان زامن او لمسيان په خپل منځي شخړو بوخت وو روسيې په منځنۍ اسيا کې ډېر پرمختگ وکړ او د ترکمنو د ځينو سيمو پرته د افغانستان پولې ته راورسېدل. امير شيرعلي خان ته دا پرځای وېره پيدا شوه چې د روسيې د بل بريد موخه به د ده

یوه لنډه سروې/ ۱۶۱

هېواد وي. نوموړي امير د دغه خطر د مخنيوي لپاره وپتېيله چې له يوې خوا د کور د ننه خپل دولت ټينگ او غښتلی کړي او د بلې خوا د هند د برتانوي حکومت ملاتړ تر لاسه کړي. لدې امله په ۱۸۶۹ کال په لومړيو کې امير شيرعلي خان په رسمي توگه برتانوي هند ته سفر وکړ او په امله کې يې د ويسرا لارډ مايو سره وکتل چې تود هرکلی يې وشو خو لارډ مايو د روسيې له لوري د امير پر ځای وېره سمه ونه بلله. لارډ مايو امير ته ډاډ ورکړ چې افغانستان ته د روسيې له لوري خطر نه شته. هغه امير ته وسلې ورکړې او د پوځ د روزنې لپاره يې يو شمېر ماهرين هم ورکړل.

امير چې بېرته وطن ته راستون شو د لارډ مايو د دغه ډاډ له امله په پراخو سمونونو لاس پورې کړ چې د مشورتي شورا جوړول، د غښتلي پوځ تنظيمول، د رسمي ادارې پراخول، د ښوونځيو پرانېستل، د شمس النهار د جريدې خپرول او نور يادولی شو. د کاکړ په وينا دغو سمونونو په څنگ کې ډېر مهم يې دا و چې پښتو يې د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان کړه چې وروسته به پرې وغږېږم.

امير شيرعلي خان نيت درلود چې سيستان چې پارسيانو نيولی و بيا د افغانستان سره يوځای کړي او هغه هېواد ته يې د جگړې گواښ وکړ. خو انگرېزانو د جگړې د مخنيوي لپاره د سيستان د موضوع د حل په موخه د دواړو هېوادو تر منځ د منځگړيتوب وړانديز وکړ چې د دواړو لورو له خوا ومنل شو. د انگليستان هيئت د بريد جنرال گولډ سميت په مشرۍ سيستان ته راغی. د ايران له لوري ميرزا معصوم خان او د افغانستان له خوا سيد نور محمد شاه نماينده گان ټاکل شوي وو. که څه هم سيستان له جغرافيوې او تاريخي نظره د افغانستان خاوره وه او ساکا هم د لرغوني افغانستان خلک وو، خو د سيستان په خاوره د پارسيانو ادعا د ژبې له نظره وه او د هغه تاريخي وياړونه يې د ځان بلل. انگرېزانو د افغاني سيستان يوه برخه د گولډ سميت د غير عادلانه منځگړيتوب په اساس ايران ته ورکړه.

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۶۲

امير شيرعلي خان پدې پرېکړه له انگرېزانو نه بېزاره شو او د انگرېزانو سره يې اړيکې ډېرې خرابه شوې چې بيا هېڅکله ښې نه شوې. د بيليو په وينا انگرېزانو وروسته له دې امير شيرعلي خان ته د هرشي خواست وکړ هغه رد کړ په پای کې خبره دې ځای ته ورسېده چې په ۱۸۷۸ کال کې د افغانستان او انگليس دوهمه جگړه پيل شوه.

لارډ ليتن چې د «پرمختگ د پاليسی» (Forword policy) يو کلک پلوي و د ۱۸۷۸ کال د نومبر په يووولسمه نېټه پدې پلمه چې امير شيرعلي خان د دوی هيئت نه دی منلی انگرېزي پوځونو ته امر وکړ چې په افغانستان باندې د خيبر، کورمې او بولان له لارې يرغل وکړي. انگرېزي پوځ همدغسې وکړل او د کندهار، جلال اباد او کابل ښارونه يې ونيول. امير شيرعلي د جگړې نه ډډه وکړه، خپل زوی يعقوب خان يې د زندان نه ايله کړ او خپل ځای ناستی يې وټاکه، پخپله د روسيې نه د پوځي مرستې په هيله مزار ته لاړ او هلته د ورپېښو ناروغيو نه مړ شو. امير يعقوب خان د خپل پلار د مړينې وروسته د انگرېزانو سره د گندمک تړون لاسليک کړ او کيوناړي په عمل کې د کابل واکمن شو خو افغان پوځ د خلکو په ملاتړ د خپل پاڅون په پايله کې د کابل په بالاحصار کې د انگلستان سياسي استازی کيوناړي د ورسره ملگرو سره يو ځای د منځه يووړل. انگرېزانو د يرغل په دوهمه مرحله کې امير محمد يعقوب خان استعفا کولو ته اړ کړ او برتانوي هند ته يې پراته کړ. بل گام يې د غچ اخېستلو په موخه بالاحصار وسوزاوه او د پاڅون گډون کوونکو زندی کولو ته يې ملا وتړله.

انگرېزانو د هغو افغانانو نه چې سفارت په سوځولو کې يې ونډه اخېستې وه د غچ په موخه هر هغه چا ته د پنځوسو نه تر پنځوسو زره جايزه ومنله چې هغوی ورته وښيي. «د ښار په قزلباشو کې ډېرو دغسې جايزې تر لاسه کړې.» ۱۸۰ محمود طرزي پخپلو خاطراتو کې ليکي چې د جنرال رابرتس لومړی کار په کابل کې دا شو: «چې د کوگناري د سوځېدلي کور په

یوه لنډه سروې/ ۱۶۳

کنډوالو باندې دارونه وځړوي، چې په دغې پېښې کې گډون کوونکي غرغره کړي. په اصل کې خلک هلته د ننداره کولو او چور کولو لپاره غونډ شوي وو. بې وجدانو مخالفانو چې زړونه یې له کرکې نه ډک وو او د چندول شیعې گانو چې هغوی د جاسوسی په بدل کې انعام غوښته، له دغې موقع نه گټه وکړه او بې گناه خلک یې په گیر کې ورکړل. نورو هم حتی د یو څه گټې لپاره همدغسې وکړل. «۱۸۱. محمود طرزی زیاتوي چې «د نورو په کورونو کې مېلماستیاوې وې، دا هغه خلک وو چې د پېرنگیانو راتگ ته یې هرکلی ویلی و او د هغو په خپلو خبرو «د دوی غمه خوړله شوې وه» دوی زیاتره شیعه او قزلباش وو، چې د ښار په منځ کې په چندولو کې اوسېدل، چې شاوخوا یې ټینگ دیوال او خندق وو. دوی په خپل فرقه یي تعصب سره نامسلمانان د مسلمانانو نه غوره گڼل.» ۱۸۲

همدارنگه جنرال پریمرز چې د کندهار «ښار تر پوره کنترول لاندې ونیو او د هغه ۱۸۰۰۰ پښتانه اوسېدونکي یې له سوداگرو او پارسیوانانو پرته ټول له ښاره وايستل.» ۱۸۳

په پای کې د افغانستان بهرنی سیاست د انگرېزانو لاسته ورغی او همدارنگه تر ډېرې اندازې افغانان د عصري مدنیت، عصري ساینس، عصري پوهنې او عصري تخنیک نه لیرې پاتې شول.

امیر شیرعلي خان او پښتو ژبه

د امیر شیرعلي خان په دوهمه پاچایي کې لکه چې د مخه مې یادونه وکړه پښتو د لومړي ځل لپاره د هېواد ملي او رسمي ژبه اعلان شوه او په دغه حیث حکومت ته ننوتله. د پښتو ژبې لپاره دا یو انقلابي حرکت و. پوهاند ډاکټر محمدحسن کاکړ د دې بدلون اصلي لامل دا بولي چې «په لومړي سر کې هغه محمدزایي سرداران یا په جنگونو کې ووژل شول، یا پرار کړای شول او یا له حکومتي چارو څخه وايستل شول چې د امیر شیرعلي خان د

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۶۴

رقیبانو سره یې مرسته کړې وه.» ۱۸۴ امیر شیرعلي خان د دود پر خلاف لوړ منصبونه غیر خانداني کسانو ته ورکړل. امیر شیرعلي خان سید نور محمد شاه کندهاری (سید نور محمد شاه د فوشنج و او فوشنج هغه وخت د کندهار سیمه وه) د لوی مختار یاني صدراعظم، حبیب الله وردگ د مالیې وزیر، عصمت الله جبارخېل د کورنیو چارو وزیر، ارسلاخان جبارخېل د بهرنیو چارو وزیر، په توگه وټاکل او نورمحمد فوشنجي، ملا شاه محمد کتب خېل، او قاضي عبدالقادر یوسفزی یې هم د کابینې غړي وو.

برسېره پردې امیر شیرعلي خان یو منظم او دایمي اردو جوړ کړ چې شمېر یې شپږ پنځوس زرو ته رسېده چې د محمدزایي سردارانو ځای پښتو ویونکو غیر محمدزایي پښتنو ونیو. پدې توگه د ملکي او نظامي چارو د اغېزمن چلند لپاره پښتو ته اړتیا پیدا شوه. پوهاند کاکړ گرد سره سم وایي چې امیر شیرعلي خان د نورو سمونونو په څنګ کې د پښتو د رسمي کولو لپاره کوشښ دا څرگندوي چې د ده ملي شعور ډېر غښتلی او قوي و. پښتو ته د دغې اړتیا او پخپله د امیر د نوي ملي شعور د دې لامل و چې غوښتل یې پښتو د یوې رښتینې ملي ژبې په توگه وده او پرمختګ وکړي او د فارسي ځای ونیسي. د دغه مقصد لپاره د پښتو کتابونو لیکل او ژباړل پیل شول، د پښتو سیند (قاموس) د لارښود په توگه حتمي شو، عسکري تعلیم نامې په پښتو ژبه برابرې شوې، واړه او لوی ماموران په القابو وویاړل شول او په پای کې د پښتو بولی (قوماندې) د افغان جنگیالیو د گڼو صنفونو لپاره جوړې شوې. لیتوگرافي مطبعه په کابل کې په کار ولوېده او د شمس النهار اخبار په همدغې مطبعې کې چاپ شو. د قاضي عبدالقادر له خوا «قواعد پلټن پیاوړه» په پښتو وژباړل شو چې تشریحات یې په پاړسو و. علم قواعد لشکر د دریا خان نیازي له خوا، قواعد عسکري د محمد ابراهیم له خوا ولیکل شول. «دغه مشکور واکمن ځان ژر پداسې حال کې وموند چې ادعا وکړي چې پښتو د هغه د هېواد والو ملي ژبه شوې وه. د دغه امیر په نظر

فارسي امانتي ښکې وې. « ۱۸۵ د غوث خيبري په اند د امير شيرعلي خان له خوا د پښتو ژبې د رسمي کولو اصلي موخه د ايران د فرهنگي ښکېلاک د ماتولو په لور يو اغېزمن گام و. ۱۸۶

د کاکړ په وينا هغه سړی چې د امير شيرعلي خان سره يې د سمونونو په تېره د پښتو د رسمي کولو په هکله اساسي مرسته وکړه هغه قاضي عبدالقادر يوسفزی و چې يو عالم، شاعر، ليکوال او ژباړونکی و. کهگدای ليکي چې قاضي عبدالقادر داسې کتابونه تاليف کړل چې د درې گونو پوځي ټولگيو ياني سپرو، پياده او توپچي لپاره بولي گانې وضع شوې او پوځي قوماندې د انگرېزي نه په پښتو وژباړل شوې او په پارسو کې تشریح شوې وې. د ده يوه ژباړه قواعد عسکري لسان افغاني نومېږي او ۳۸۲ مخه لري. ۱۸۷ د کاکړ په وينا دا چې ځينې کسان وايي چې امير شيرعلي خان سمونونه د هغه پلان له مخې عملي کړل چې سيد جمال الدين افغان ورته تهيه کړی و، رښتيا نه دي. رښتيا دا دي چې امير شيرعلي خان د مخه تر دې چې د سمونونو په پلي کېدو پيل وکړي سيد جمال الدين د ۱۸۶۸ کال د سپتمبر په دولسمه نېټه د کندهار د چمن له لارې هندوستان ته شړلی و. شيرعلي خان لا هغه وخت د خپل پلار سره ملگری و چې پلار يې په برتانوي هند کې پراري و او هغه وخت يې د انگرېزانو پرمختگ پخپلو سترگو ليدلی و او هلته د خپل هېواد د پرمختگ او عصري کولو فکر ورسره پيدا شوی و. امير شيرعلي خان امبالې ته د لارډ مايو د کتنې نه د راستنېدو پر مهال نه يوازې د برتانوي هند نه د سمونو زياتې طرحې وطن ته راوړې. بلکې د ځان سره يو شمېر کارپوهان هم راوستل. بيليو چې پدې کتنه کې ژباړونکی و، وايي چې «امير شيرعلي ډېرې زياتې د سمونو طرحې هم له ځان سره وطن ته يووړې.» ۱۸۸

امير عبدالرحمن او پښتو ژبه

لکه چې مې د مخه يادونه وکړه امير شيرعلي خان د افغان-انگليس د دوهمې جگړې په پيل سره د هېواد شمال ته پدې نيت چې روسيه به ورسره مرسته وکړي لار شو او روسان د دې پرځای چې مرسته ورسره وکړي دی يې وهڅاوه چې د انگرېزانو سره جوړه وکړي. امير د هغې ناروغۍ له امله چې ورته پيدا شوې وه په مزار کې مړ او هلته خاورو ته وسپارل شو. په کابل کې امير محمد يعقوب خان واکمن شو او په گندمک کې يې د انگرېزانو سره تړون لاسليک او د هېواد يو شمېر سيمې يې انگرېزانو ته ورکړې.

په کابل کې د انگرېزانو پر ضد افغان پوځ د خلکو په ملاتړ پاڅون وکړ او د کابل په بالاحصار کې يې د انگليسانو سياسي استازی کيوناړي، د هغه درې انگليسي ملگري او ۷۵ تنه هندي ساتونکي ووژل. د دې پېښې وروسته لارډ ليتن انگرېزانو د غچ اخېستلو په موخه ځينې گامونه پورته کړل او برسېره پردې ده د افغانستان د ټوټې کولو پلان تر لاس لاندې ونيو چې د برتانيې، روسيې او ايران تر منځ ووېشل شي او دغه پلان يې د نوي نظم په نوم ياد کړ.

د ښه مرغه د اپريل په مياشت کې په انگليستان کې د ليبرال گوند د ويليم گلاډسټون په مشرۍ ټاکنې وگټلې لارډ ليتن د برتانوي هند د واکمنۍ نه ليرې شو او پرځای يې لارډ ريښ وټاکل شو. دوی خپل سياست ته بدلون ورکړ او لارډ ريښ کابل ته يو تجربه کار ډيپلومات لېپل گريفن ولېږلو هغه د شمالي افغانستان لپاره د يوه واکمن په لټه کې شو. امير عبدالرحمن چې بخارا ته تښتېدلی و او دوولس کاله يې هلته تېر کړي و او د روسانو په مواجهو يې ژوند کړی و د هېواد شمال ته راغی او هلته يې فعاليت پيل کړ او د واک خاوند شو. لېپل گريفن د خپلو موخو لپاره د عبدالرحمن سره اړيکې ټينگې او ليکونه يو او بل لوري ته ولېږل شول. په پای کې امير

يوه لنډه سروې / ۱۶۷

عبدالرحمن د انگرېزانو سره دا ومنله چې د شمالي افغانستان واکمن شي. دغه مهال د مېوند په جگړه کې افغانانو د سردار محمد ايوب خان په مشرۍ انگرې پوځ ته کلکه ماتې ورکړه انگرېزان د نوي نظم د پالیسۍ نه تېر شول او امير عبدالرحمن يې وهڅاوه چې کندهار پخپل زور د ايوب خان نه ونيسي او پخپله واکمني کې يې شامل کړي.

د امير عبدالرحمن سره د موافقې وروسته دغه جگړه پای ته رانږدې شوه او د مېوند جگړې د لیتن د تجزیې پلان ناکامه کړو او امير عبدالرحمن د انگرېزانو په مرسته محمد ايوب خان مات او افغانستان د عبدالرحمن تر واکمنۍ لاندې يو موټی شو خو دا د افغانستان د خاورې د يوې برخې په بایلودلو او د هېواد د بهرني سياست د لاسه ورکولو په بيه تمام شو.

د افغان-انگلیس د دوهمې جگړې وروسته د انگرېزانو د رسمي چارواکو په سياست کې دوې نظریې په ښکاره توگه څرگندې شوې چې يوه يې د «بيلتون سيمه» او بله يې د «علمي کرښې» په نومو يادې شوې چې د دواړو موخه د روسیې د تیري په وړاندې د برتانوي هند ساتنه وه. خو کله چې په ۱۸۸۰ کال کې روسانو په پامير کې د افغانستان ځینې مخکې ونيولې نو انگرېزانو د روسانو سره د افغانستان د ټولې شمالي پولې د په نښه کولو موافقې ته ورسېدل او بيا دا کار ترسره شو.

د علمي پولې د په نښه کولو لپاره په امير باندې د ډېورنډ توافقي لیک وټپل شو چې افغانانو هغه رد کړ. د ډېورنډ کرښې دولت کمزوری کړ، افغانستان هغه پراخې سيمې د لاسه ورکړې چې داسې پښتانه پکې اوسېدل چې د هېواد په جوړېدو او ساتلو کې يې مهم رول درلود.

لدې وروسته امير د هېواد کورنيو چارو ته پاملرنه وکړه. ده پدې ډېر زور واچاوه چې يو غښتلی مرکزي دولت جوړ کړي. پدې موخه نوموړي امير د غښتلي پوځ، پراخې ادارې او د جاسوسۍ پراخه شبکې، د ماليې د راټولولو سيستم جوړولو او د بهرني سوداگرۍ د انحصارولو ته مخه کړه.

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۶۸

د دغه امير د واکمنۍ په جريان کې د يوه سياسي، اقتصادي، حقوقي او پولي سيستم په غښتلي کولو سره د واحدې ټولنې د منځ ته راتلو لپاره شرايط برا بر شول چې په هغې کې يو مرکزي واکمن ملي دولت جوړ شو. امير روحانيون، د مخکې غټ مالکان او د قبيلو د مشرانو په ځپلو سره نه يوازې د غښتلي سيکولر حکومت لپاره بلکې په راتلونکو لسيزو کې يې د هېواد د عصري کولو او صنعتي کولو لپاره لار هواره کړه. خو امير د ټولنيز او زده کړې د سيستم د جوړولو هڅې ونکړې. ده د اساسي قانون د جوړولو نوښت ونکړ چې د خلکو مسؤليتونه او حقوق پکې ټاکل شوي وای. دی يو مستبد واکمن شو او د ټولنې افراد اړ شول چې نوښتگر، خوځوونکي او جوړوونکي او په ځانگړې توگه متفکر و نه اوسي.

که د امير شيرعلي خان سياسي مرکزيت چې د دوديزې فردي ازادۍ سره ملگری و د خپلې واکمنۍ په پای کې هېواد په داسې لارې روان کړی و چې افغانستان په ملي دولت بدل شي خو امير عبدالرحمن د دوديزې فردي ازادې پرته سياسي مرکزيت منځ ته راوړ. ده د امير شيرعلي خان پرعکس هغه محمدزيان په سر کې ودرول. چې د انگلیس د تیري په وخت کې د انگرېزانو پلويان وو.

په افغانستان باندې د انگرېزانو په دوهم پوځي يرغل سره نوي دولت د امير شيرعلي خان د پښتو سمون ترک کړ. د پښتو ملکي القاب ترک شول، فارسي د دفتر يوازينۍ ژبه شوه، خو د امير شيرعلي خان د وخت پوځي القاب تر زياتې اندازې پر ځای پاتې شول. برسېره پردې چې پدې وخت کې يو شمېر تألیفات په پښتو وشول، د ختیځو پښتنو سره د امير مراودې او هغو ته د ده فرمانونه اولیکنې په پښتو وې. د دربار په دارالانشأ کې د پښتو ځانگړې څانگه پرانېستل شوه چې مشرۍ يې ملا محمدخان افغاني نويس د عبدالله خان افغان نويس پلار و.

پوهاند کاکړ وايي چې: «د ملي مصلحت تقاضا دا وه چې د امير شيرعلي

يوه لنډه سروې/ ۱۶۹

خان اخلافو په تېره امير عبدالرحمن د هغه اصلاحات او په خاص ډول د پښتو حرکت د سره نيولې، اصلاح کړې او لا هم عمومي کړای وای، خو نه امير عبدالرحمن او نه د هغه پاچا زوی حبيب الله خان دغسې وکړل. دوی شايد لدې کبله داسې نه وي کړي چې د امير شيرعلي خان د تربورې کورنۍ غړي وو، يا يې نه غوښتل، د هغه نوښتي او اصلاحي پروگرامونه د سره ونيسي.... په پښتنو په تېره د سر په پښتنو کې څه وخت چې کومه کښاله مخصوصا هغه چې د واک پر سر را منځ ته شوې، هغه د تربورې په چوکاټ کې اچول شوې او بيا تربوري په دښمنۍ بدله شوې ده.» ۱۸۹

د ارانتيا ځای دی چې امير عبدالرحمن د يوې خوا د امير شيرعلي خان په پر تله ځان ځکه د واکمنۍ مستحق گڼي چې د امير شيرعلي خان مور پښتانه وه او د ده نيا ايراني او د شاه طهماسب د تومنې نه وه او د بلې خوا خپل ځان په دې هم مستحق گڼي چې د امير شيرعلي خان پلار امير دوست محمد خان مور قزلباشه وه. دی ليکي: «مادر پدرم يکي از خواتين شاهي و از نژاد طهماسب بوده و مادر شيرعلي خان يکي از طايفه سليم زايي که شعبه ای از پوپل زای است بوده، هيچ يک از اجداد او سلطنت نه کرده اند. از طرف ديگر مادر امير دوست محمد خان غزلباش بود و اين طايفه ای است که هيچ ربطی به افغانستان ندارد، ولي با اين همه امارت به او رسيد.» ۱۹۰

که د ده په وينا قزلباشان په افغانستان پورې اړه نه لري نو شاه طهماسب بيا په افغانستان پورې څه اړه لري چې پرې ووياري.

امير حبيب الله خان او پښتو ژبه

د امير عبدالرحمن د مړينې وروسته د امير مشر- زوی حبيب الله خان د پلار د وصيت سره سم د واک په گدی کېناست. امير عبدالرحمن د خپلې يوويشت کلنې استبدادي واکمنۍ په يون کې د سر سپري وژلي او يا يې د

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۱۷۰

هېواد نه شړلي و تر څو د ده ځای ناستي ته ستونزې جوړې نه کړي. امير حبيب الله خان د خپل پلار غوندې سخت زړی نه بلکې د نرم دريځ خاوند و. امير حبيب الله خان د يوې خوا د لوېديځې پوهې په لرلو سره د مدنيت، پوهنې او پرمختگ پلوي و او د بلې خوا د ښځو د حقوقو د ورکولو کلک مخالف و.

د امير حبيب الله خان په وخت کې د حبيبيې او حربيې ښوونځي جوړ شول او د سراج الاخبار جريده چې لومړی ځل يې يوازې يوه گڼه د چاپه راووته د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د ۱۹۰۶ کال د جنوري په يوولسمه نېټه خپره شوه او بيا په ۱۹۱۱ کې د سراج الاخبار افغانیه په نامه د محمود طرزي په مشرۍ په خپرونو پيل وکړ. پدې کار کې هغو پرايانو چې د امير عبدالرحمن د واکمنۍ په مهال د هېواد نه شړل شوي وو، ستره ونډه واخېسته چې په بهر کې يې نوې پوهنه تر لاسه کړې وه چې ډېر مهم يې محمود طرزی، غلام محی الدين افغان او نور دي. په بهرني سياست کې د پلار په گام روان و او د انگرېزانو سره يې د پلار له خوا تړون د سره لاسليک کړ

د امير حبيب الله خان په وخت کې هم پارسو د هېواد يوازنی رسمي ژبه وه او پښتو ژبه يوازې په ښوونځيو او مدرسو کې د پوهنې په نصاب کې شامله شوه خو د غبار په وينا د حبيبيې په لیسه کې انگليسي ژبه يې د پښتو په وړاندې کېښوده چې زده کوونکي د دواړو ژبو نه په خپله خوښه يوه ټاکلی شي. نور ټول مضامين په پارسو ژبه وو. که څه هم په دولتي کچه پښتو ژبې ته پاملرنه نه ده شوې خو په ولسي کچه بيا هم لږ لږ کار کېده.

روښانفکرانو د پاچا د واک د محدودولو، د افغانستان د خپلواکۍ د گټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره مبارزې پيل کړې د سراج الاخبار جريدې خپرولو د پښتو ژبې ودې ته ورو ورو لاره پرانېسته او د پښتو شعرونو او مقالو خپرولو ته پام وشو. لومړی پښتو شعر چې پدې جريده کې خپور شو

د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجیب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنگارنگه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی
دا له کومه سو په مور کې
چې ظاهر او نمایان دی
دا خو عصر د سراج دی
چې ظاهر او نمایان دی
ته سراج الاخبار ته گوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علی نور سو
په پښتو چې دی گویان دی ۱۹۱

په دغه مهال کې د پښتو ژبې او د هغې ادب سرلاري: مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محي الدين افغان، مولوي عبداواسع کندهاري، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي وو. د دې اخبار نور همکاران چې په پښتو يې شعرونه ويلي دا دي: سيد محسن کندهاري، عبدالسلام کامه يي، ملا عبدالباقي کندهاري، ميرزا عبدالرحيم رحيمي او ملا محمد خان عرض بيگي (افغان نويس).

صالح محمد هوتک د حبيبيې ښوونځي نه فارغ شوی او بيا په هماغه ښوونځي کې د پښتو ژبې د ښوونکي په توگه وټاکل شو او د پښتو د درسي کتابو په ليکلو يې پيل وکړ. ده «خود آموز پښتو» چې په ۱۳۱۳ کل کې د کندهار په مطبعه کې چاپ شو، «لومړی کتاب د پښتو»، په ۱۳۳۵ کال کې د لاهور د دين محمدي په مطبعه کې خپور شوی دی، «پښتو ژبه

لومړی ټوک»، چې په ۱۳۱۶ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، «پښتو ژبه دوهم ټوک»، په ۱۳۱۷ کال کې پښتو ټولنې چاپ کړو، د پښتو لپاره تدريسي کتاب، «پښتو صرف او نحوه» چې د اردو نه ژباړل شوی دی، د عزيزي تفسير د پښتو ژباړه، «اطاعت اولوالامر» په پښتو ژبه، «پښتو مثنوي»، په ۱۳۵۰ کال کې د پښتو د انکشاف او تقويې رياست له خوا چاپ شول، «تذکراته الشعراء» د مولوي صالح محمد او سراج الدين گد تأليف دی. پدې توگه صالح محمد کندهاري د پښتو ژبې لپاره نه ستړي کېدونکي خدمتونه کړي دي.

غلام محي الدين افغان چې د پراری په وخت کې يې په هند کې نوې پوهنه زده کړې وه د امير حبيب الله خان په وخت کې د دارالمعلمين مدير ټاکل شوی و د پښتو ژبې د سوچه کولو سره مينه درلوده او د ده د شعر څو بيتونه دا دي:

زړه زما ډک دی له مينې د وطن
خپل وطن ما ته عزيز دی تر خپل تن
هر يو گل مې د وطن پر ما ډېر گران دی
تر کشميره، تر پاریس و تر لندن
شیرين ځان مې په شیرين وطن فدا دی
زه خو دا رنگه فرهاد يمه کوهن
چا په زړه کې چې جنون د وطن نه وي
د هغه زړه خدای همپش لري غمجن
که څه ډېر دي په جهان کې خدمتونه
ډېر عزت دی په خدمت کې د وطن ۱۹۲

عبدالعلي مستغني هم د دې ډلې نامتو شاعر دی. ده ډېر شعرونه په پارسو ويلي خو ځينې شعرونه يې په پښتو هم ويلي دي. ده د خپلې مورنۍ ژبې

يوه لنډه سروې / ۱۷۳

پښتو سره مينه درلوده او د پښتنو پام يې دې ټکي ته اړولو چې که د نورو ژبو زده کړه ډېر ښه کار دی خو بايد دومره ناپوهه نه شو چې خپله ژبه پرېږدو. ځکه دی پښتنو ته په زغرده وايي چې:

ښه ده ښه ده که په سل ژبو دانا يې
مگر ما کېږه نادان د خپلې ژبې

د ده دشعر يو څو بيتونه:

بې له علمه به څه غواړي په دنيا څوک
که عاقل وي که هوښيار وي که دانا څوک
تر دې ښه متاع په دې دوکان کې نشته
سود به وکا که کوي دغه سودا څوک
درست جهان قربان د علم تر گوهر شه
دغه وایم که مې وپوښتي رښتيا څوک
چې د علم د طبیب دارو ونه خوري
له مرض د جهل نه مومي شفا څوک
د هغه ملت به څرنگه ښادي وي
چې په ده کې به عالم نه وي اصلا څوک
په جهان کې غالب په هر دښمن شي
که د علم توره وتړي تر ملا څوک
په حکمت سره د خپل ملت غمخور شه
باري نه لري د بل ملت پروا څوک
له پښتو به پښتون څه چشم پوشي کا
دا به نه کا که لري شرم و حیا څوک ۱۹۳

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۷۴

عبدالهادي داوي د دې مهال يو نامتو سياسي شخصيت و. ده په پښتو او پارسو يو شمېر علمي او ادبي ليکنې کړې دي. ده يوه رساله چې «زما پاک رسول» نومېږي په پښتو ژباړلې او په لاهور کې د (افغانستان) د جريدې د ادارې له خوا خپاره شوې ده. بل د «غياصه» په نامه د پښتو منظوم کتاب دی چې د روحي په وينا د پښتو ځينې نادر لغتونه يې په کې شرح کړي دي.

د ده د شعر بېلگه:

چارگل

ناوې! څه ږدې په اوربل باندې قطار گل
انسان کله سي کېدای په ډېر سينگار گل
(خاموشي) او (اطاعت) د خپل مېړه کړه
(تربيت د اولاد) ښه دی تر خروار گل
(سرشته د کور) هر گوره لوی هنر دی
اکتفا کړه ښايستې په دغه چارگل ۱۹۴

مولوي عبدالواسع کندهاری

مولوي عبدالواسع کاکړ د مولوي عبدالروف خان چې د سراج الاخبار د جريدې د لومړۍ گڼې خپرونکی و زوی دی. نوموړی د پښتو مرکې رييس، د قضايي قوانينو او دولتي نظامنامو او رسالو ليکونکی او شاعر هم و د ده د شعر بېلگه:

اوس معلوم سو (با) وجدانه قانون دان دی
بې قانون چې هر سپی دی بې وجدان دی ۱۹۵

یوه لنډه سروې / ۱۷۵

ملا عبدالباقي کاکړ په کندهار کې زیږېدلی دی. نوموړي یو کتاب په پښتو ژبه لیکلی چې ۶۰۰۰ بیته لري چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې پیل کړی او د امیر حبیب الله خان په وخت کې پای ته رسولی دی. دی وايي:

د ضیا په نور روښان سوم مقتبس سوم له سراجه

را اخبستی مې قلم دی بیلوم دین له رواجه ۱۹۶

امیر امان الله خان او پښتو ژبه

امان الله خان د خپل پلار امیر حبیب الله خان د وژل کېدو وروسته واکمن شو. دغه ځوان او ترقي غوښتونکي پاچا تر هر څه د مخه د افغانستان د خپلواکۍ گټلو لپاره ملا وتړله او د افغان-انگلیس د دریمې جگړې په پایله کې افغانستان د اسیا په زړه کې د یوه خپلواک هېواد په توگه سر راپورته کړ چې ځوان پاچا یې د هېواد د چټک او گړندي پرمختگ لپاره ټینګ هوډ درلود.

امیر امان الله خان د خپلواکۍ د گټلو وروسته د افغاني ټولنې مدني کولو او نوي کولو لپاره د بنسټیزو او پراخو سمونونو په پلي کولو پیل وکړ. امان الله خان د خپلو استازو او بیا پخپله د اروپا، اسیا او افریقا ځینو هېوادو ته د اوږده سفر په ترڅ کې افغانستان نړیوالو ته وروپېژانده او د ډېرو هېوادو سره یې ډیپلوماتیکې اړیکې ټینګې او یو شمېر ترنونو لاسلیک کړل. اساسي قانون جوړ شو چې د هغه له مخې د هېواد ټولو وگړو ته د جنس، قوم او مذهب د توپيرونو پرته یو هومره حقونه ورکړل او غلامي یې لغوه کړه. ملت ته یې د لویو جرگو د رابللو له لارې د دولت په چارو کې ونډه ورکړه، په وړیا توگه یې د پوهنې عصري کولو او پراخولو ته رت پام وکړ او د قانون له مخې یې په هېواد کې لومړنۍ زده کړې هرو مرو (حتمي) کړې. د هېواد د صنعتي کولو، د سوداگرۍ او د ډله ایزو خپرونو د پراختیا لپاره گامونه پورته شول.

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۷۶

امان الله خان د ملایانو، پیرانو، سیدانو، ملکانو موجب چې د مغلو له وخته دود وو او هم د محمدزیو موجب چې امیر عبدالرحمن نر او ښځو ته منلي وو «د دغه اصل له مخې چې عایدونه باید وگټل شي ودرول یا لږ کړل» ۱۹۷ چې په پایله کې د دې ټولنیزو قشرونو د خرابۍ سبب شول. پدې ترتیب ساتنپالو د عبدالقدوس خان په مشرۍ، متنفدو روحانیونو چې په سر کې یې د مجددی کورنۍ ولاړه وه او د جمهوریت غوښتونکو کړۍ چې د محمد والي خان دروازي په سروالی یې چې پخوا د دربار د غلام بچه گانو مشر و، د امان الله خان پر ضد د دسیسو په جوړولو لگیا وو چې د امان الله خان د واکمنۍ په راپرزولو کې ټاکونکی رول ولوباوه.

د کاکړ په وینا د امیر امان الله خان په وخت کې د پښتو د رسمي کېدو دوهم حرکت د لومړي حرکت نه چې امیر شیرعلي خان پخپله دوهمه واکمني کې پیل کړی و نږدې نیمه پېړۍ وروسته په کندهار کې پیل شو ده په کندهار کې د هغه ځای اړوندو چارواکو ته لارښوونه وکړه چې «د کندهار زده کوونکو ته دې په پښتو کې د زده کړې کتابونه برابر او د زده کوونکو شمېر د زیات شي.» ۱۹۸

امان الله خان په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د رسمي کېدو او تعمیم ته ځای ور نه کړ که څه هم د جرگې زیات غړي پښتانه وو خو دوی د امیر په شمول د امیر شیرعلي خان غوندې قوي ملي شعور نه درلود چې د خپلې ژبې د رسمي کېدو او تعمیم په اهمیت وپوهیږي. خو امان الله د پښتو ژبې د ودې په موخه د «مرکه پښتو» اداره جوړ کړه.

د غفار خان په وینا په لومړي سر کې امان الله خان په پښتو خبرې نه شوې کولی. غفار خان امان الله ته په کابل کې د خپلې لیدنې پر مهال وویل چې: «تا له ترکي درځي، فارسي درځي او نورې ژبې هم درځي، خو خپله ژبه نه درځي. زما خبرې په هغه باندې ډېر اثر وکړو او وعده یې راسره وکړه چې زده کوم به یې.» ۱۹۹ غفار خان زیاتوي چې: «کله چې [امان الله خان] د

يوه لنده سروې / ۱۷۷

افغانستان نه وایستل شو، زه بمبېي ته د ده لیدو ته ورغلم نو هلته یې زما سره په پښتو کې خبرې وکړې. «۲۰۰ پدې ترتیب امان الله خان پښتو ژبه زده کړه او د محمد اعظم سیستانی په وینا هغه «د ۱۹۲۵ کال د فبروري په میاشت کې د افریدو او مومندو په جرگه کې، چې په جلال اباد کې جوړه شوې وه، په پښتو ژبه وینا وکړه.» ۲۰۱ نوموړی زیاتوي چې «سره له دې چې د پخوانیو واکمنو او د حکومت اوسنیو شخصیتونو زیاته برخه په ملي افغاني ژبه (پښتو) نه پوهېدل، امیر په خپلې ژبې باندې خبرې کولو ته ترجیح ورکوي، بلکې په هغې خبرې کوي، هغه کسان چې د ملي ژبې نه اهمال کوي خطا کار یې بولي.» ۲۰۲

د غفار خان له خوا د «پښتون» مجلې خپرولو په افغانستان زیات اغېز وشینده. عبدالهادي داوي په کابل کې په پښتو ژبه د «پښتون» مجله راوايسته او په امیر امان الله خان یې دومره اغېز واچاوه چې اعلان یې وکړ چې خلک باید پښتو ژبه زده کړي، درې کاله وروسته به پدې هېواد کې پښتو تعلیمي او رسمي ژبه وي. خو د بده مرغه د افغانانو کورنیو او بهرنیو دښمنانو ځوان، په وطن مین او مترقي پاچا د خپل پلرني ټاټوبي نه وایستلو او دا پلان یې د نورو مترقي پلانونو په شان پاتې شو.

د نادرشاه او ظاهرشاه په دوره کې پښتو ژبه

نادر خان د ۱۹۲۹ کال د اکتوبر د میاشتې په لسمه نېټه وروسته له دې، چې د سقاو زوی یې رانسکور کړ، واک ته ورسېد. نادر شاه د پاچا امان الله خان د مهال د تجربې پر بنسټ د هغه سمونونه د سره او گام په گام پیل کړل. لومړی یې د امنیت ټینګولو ته پام وکړ، اساسي قانون یې جوړ کړ چې د امان الله خان د اساسي قانون سره یې لږ توپیر درلود او تر ۱۳۴۳ کال پورې نافذ و. نادر خان د هېواد اقتصادي ودې، د پوهنې پراختیا او فرهنګي چارو ته پاملرنه وکړه. د شلمې پېړۍ په دیرشمو کلونو کې پنځلس لوی

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۷۸

شرکتونه جوړ شول، په ۱۹۳۲ کال کې (بانک ملي افغان) په کار پیل وکړ، یو شمېر د نفوذ خاوندان، روحاني شخصیتونه، لوی مخکښ وال او د سوداګرو نمایندګان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښونکي روښنفران یې په فرهنګي موسسو کې وټاکل. په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړ شول.

د پښتو د علمي کېدو او غني کېدو لپاره لومړنی اساسي گام د پاچا محمد نادر خان په وخت کې د «ادبي انجمن» په تاسیس سره واخېستل شو. په کندهار کې د ادبي انجمن بنسټ په ۱۹۳۲ کال کې د محمد نادر خان په اجازه د کندهار تنظیمه رییس محمد گل خان مومند کېښود او د هغه ولایت دفترونه یې په پښتو واړول. دغه انجمن وروسته په کابل کې له ادبي انجمن سره یوځای شو او بیا په ۱۹۳۷ کې پښتو ټولنه شوه. د «کابل» په نامه د انجمن مجله لومړی په پارسو او پښتو او وروسته یوازې په پښتو خپرېده. پدې ډول د پښتو دغه حرکت د پاچا نادرخان او ورپسې د پاچا محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په لومړیو وختو کې په قوت روان شو او د هغه لپاره په رسمي او علمي برخو کې کار کېده.

پښتو ټولنې او وروسته د ادبیاتو پوهنځي تر لسو نه په ډېرو څانګو په تېره د پښتو ادبیاتو، تاریخ او گرامر په باب کتابونه خپاره کړل او د کلاسیکو شاعرانو کلیات او دیوانونه یې په کراتو چاپ کړل. دوی همدارنګه د ښوونځیو لپاره کتابونه هم برابر کړل. دغې ټولنې او تاریخ ټولنې دا کارونه د عبدالحی حبیبي، عبدالرؤف بېنوا، صدیق الله رښتین او گل پاچا الفت په مشرۍ او همدا راز د قیام الدین خادم، ډاکټر محمد حسن کاکړ او نورو لیکوالو او پوهانو په مرسته تر سره کړل. دغو پوهانو، شاعرانو، مورخانو او لیکوالو په عین حال کې د اخبارونو او مجلو او کلتوري او تاریخي ټولنو په چلولو سره د پښتو حرکت پیاوړی کړ. پښتو یې غني کړه او د هغې په باب یې سیاسي اجتماعي شعور وپېښ کړ. د دغه حرکت په رامنځ ته کولو کې

یوه لنډه سروې/ ۱۷۹

محمد گل خان مومند مهم رول لوبولی دی. ده برسېره پردې چې په کندهار کې یې د پښتو انجمن تاسیس کړ په پښتو کې یو شمېر اثار هم کښلي چې په هغو کې یې په دوه ټوکه کې د پښتو سیند په نوم په ۷۶۵ مخونو کې د پښتو ډکشنري ده.

په ۱۹۳۷ کال کې د سردار محمد هاشم خان د صدارت په وخت کې کله چې محمد نعیم د پوهنې وزیر و د اصلاح په ورځپاڼه کې یو پاچایي فرمان خپور شو چې ویل یې چې پښتو دې د فارسي په څنګ کې په دولتي دفترونو کې جاري شي او د هغه لپاره د درې کلونو په موده کې پښتو دومره زده کړې چې پرې خبرې او هم لیک ولوست وکړای شي او د ولس او حکومت تر منځ مفاهمه حقیقي شي او ملي پېوستون ټینګ شي. د دغه مقصد لپاره د تدریساتو د لوی مدیریت له خوا مامورینو د دوی پخپلو دفترونو کې د پښتو د زده کړې کورسونه پرانېستل شول. په اول سر کې حکومتي مامورینو د پښتو زده کړه جدي ونيوله، خو کورسونه که څه هم چلان وو، ورو ورو بې اغېزې شول. د دغو کورسونو د ناکامۍ یو لامل دا دی چې د پښتو د تدریس لپاره له دارالمعلمینو او ادبیاتو د پوهنځي نه فارغ شوي مسلکي ښوونکي نه استخدامېدل، بلکې فقط باسواده، نیمه باسواده، نیمچه ملایان او په هر حال غیرمسلکي کسان استخدامېدل. د پښتو د تدریساتو د مدیریت مشران همدغسې مسلکي او د صلاحیت ځاوندان نه وو چې دغسې مهم مسلکي ماموریت سر ته ورسولی شي. د ناکامۍ بېنستیز علت دا و چې فارسي په دولتي مامورینو او تردې لا مهم په حکمرانې کورنۍ او نورو متنفذو کورنیو کې په قوت سره ننوتلې وه، داسې چې د واکمنې کورنۍ د نوي نسل نږدې ټولو غړو پښتو نه شوه ویلای او فارسي ژبې شوي وو او پښتو ورته د بېګانې ژبې حیثیت غوره کړی و. «دوی ټولو د پښتو سره داسې سلوک کاوه لکه میرې زوی چې اوسي ځینو به ملنډې ورپورې وهلې. د همدغو سلوکونو پر سبب هغه حرکت چې څه

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۸۰

باندې شل کاله وروسته د قانوني پاچایي په لسیزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې په ولسي جرګه کې د ملت د زیاترو استاذو له خوا د مامورینو د استخدام د لایحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو» ۲۰۳ چې وروسته به ورته راوگرځم. دا هم باید وویل شي چې دهغو کړیو له خوا لکه قزلباش، پارسیان او ځینې ستمي ډوله افغانانو د وړانکارو وړو چې محمد صدیق فرهنگ یې منفي مقاومت بولي هم اغېز درلود.

فارسي د پښتنو او نورو لږکیو په بانفوذو کورنیو کې لدې امله ننوتلې وه چې هغې په دولتي ماموریت کې د یوه هوسا، سوکاله او خوشاله ژوند لپاره شوونتیاوې برابرولې او یا په نورو ټکو په دولتي ماموریت کې عزت، شتمني، نوم، تنخواه، بډې او رشوت موجود وو. دا خبره ناڅاپي نه ده چې وايي: «مړه گېډه پارسو وايي».

د دولت په څنګ کې د ولس په کچه هم د پښتو ژبې لپاره کار کېده. د پښتو ژبې نږدې ټول نامتو لیکوال او شاعران د هغه مهال د وینو ځلمیانو د سیاسي نهضت غړي وو، چې د اقتصادي، ټولنیزو، سیاسي سمونونو، د ښځو دموکراتیکو حقونو او د پښتنو او بلوڅو د ملي ازادې غوښتونکي نهضت لپاره یې مبارزه کوله، د وینو ځلمیانو په مرانامه کې د پښتو ژبې ته ترقي ورکولو ماده هم شامله وه. دغو نامتو لیکوالو د هېواد د تاریخ، هنري ادبیاتو، پښتو ژبپوهنې او پښتو شعر د پرمختګ لپاره د قدر وړ کارونه ترسره کړل. محمد گل خان مومند، عبدالحی حبیبي، صدیق الله رښتین، گل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، نورمحمد تره کي، قیام الدین خادم، عبدالشکور رشاد، محمد حسن کاکړ، سلیمان لایق، حبیب الله تېری، محمد صدیق روهي، بختیانی خدمتگار او نورو د پښتو ژبې لپاره د قدر وړ چوپړ وکړ. د دوی احساسات د قیام الدین خادم د شعر په لاندې بیت کې ښه بیان شوي دي.

خدمت د خپلې ژبې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پايښم که وم که نه وم

خو دولتي واکمنو د اعتدال خوښونکو روښنفکرانو د شته نظام په چوکاټ کې د سمونو فعالیت نه شو زغملی. په دې ترتیب د دولتي واکمنو دريځ یو شمېر روښنفکران په دې فکر کړل چې د بې وزلۍ، بېسوادی او ټولنیز فساد د مخنیوي او د اقتصادي، ټولنیز او سیاسي پرمختګ لپاره اساسي بدلون ته اړتیا ده.

دا یادونه هم اړینه بولم هغه وخت چې ډاکټر صمد حامد د کابل پوهنتون رییس و د هغه په نوبت د کابل پوهنتون د پښتو ژبې زده کړیالو لپاره درسي کتابونه د دري نه په پښتو وژباړل شول تر څو پښتانه زده کړیالان لږ تر لږه خپل درسي کتابونه په خپله مورنۍ ژبه په لاس کې ولري.

د مخه مو یادونه وکړه هغه حرکت چې د قانوني پاچايي په لسيزه کې د ډاکټر عبدالظاهر د صدارت په دوره کې د ولسي جرگې د زیاتره استازو له خوا د مامورینو د استخدام د لايحې د قانوني کولو په وخت کې پیل شو، هم ناکام شو. دا موضوع عبدالغفار فراهي، چې دا وخت د ولسي جرگې غړی و، پخپل کتاب کې چې «د دیموکراسۍ او جمهوریت په کلونو کې» نومېږي ښه روښانه کړې ده. په ۱۹۷۱ کال کې د دولت د ملکي مامورینو قانون د ولسي جرگې د تفتیش کمیسیون کې تصویب شو او د ولسي جرگې عمومي غونډې ته وړاندې شو. د ولسي جرگې په عمومي غونډه کې ځینو وکیلانو د استخدام پر شرایطو دا شرط ور زیات کړ چې په دولت کې باید هغه څوک استخدام شي چې په پښتو او پارسی ژبو پوهیږي. عبد الغفار فراهي چې دا وخت پخپله د ولسي جرگې یو فعال غړی و وایي چې دا وړاندیز د وازې خوا وکیل بیان الحق له خوا د حکومت د یوه مهم غړي په لارښوونه وړاندې شو. د حکومت دغه غړي دوه هدفونه درلودل یو دا چې

پدې خبره به پښتانه وکیلان خوشاله کړي او د بلې خوا دی پوهېده چې پارسیوان وکیلان به یې مخالفت وکړي. په پای کې به د محمدظاهر حکومت کمزوری او نسکور شي او دی به زر صدراعظم شي.

دغه وړاندیز د ملي شوری د ډېرکي له خوا ومنل شو او سمدلاسه تر څپرني لاندې ونيول شو. پښتنو وکیلانو ویل چې دا وړاندیز عادلانه دی ځکه چې د یوې خوا پښتانه مکلف کیږي چې دري زده کړي او د بلې خوا دري ژبې باید هم پښتو زده کړي چې د خلکو ستونزې حل شي. ولې دري ژبو وکیلانو به ویل چې دري ژبه د ډېر پخوا د افغانستان د دولت مروج ژبه ده او ډېرې پښتنو همدغه ژبه زده کړې ده، ولې پښتو ژبه په هېواد کې نه ده تعمیم شوې او اوس په افغانستان کې ډېرې خلکو پښتو نده زده. د دې وړاندیز په سملاسي عملي کولو سره د افغانستان ډېر خلک د دولت له ماموریت نه بې برخې کیږي چې دا یو تبعیضي کار دی او باید د دغه وړاندیز د سملاسي پلي کولو مخه ونيول شي. پښتنو وکیلانو پارسی ژبو وکیلانو ته وړاندیز وکړ چې دا فقره د لس کاله وروسته د پلي کولو وړ شي. پدې لسو کالو کې به دولت د اساسي قانون د ۳۵ مادې د حکم پر بنسټ د پښتو ژبې د ودې او غښلتیا لپاره اړین گامونه پورته کړي او پدې موده کې به پښتو ژبه تعمیم شوې وي. خو دا وړاندیز د پارسی ژبو وکیلانو له خوا ونه منل شو. بیا د پښتنو وکیلانو نماینده گانو عبدالرؤف بېنوا، عزیزالله واصفي، محمداسحق عثمان، عبدالحمید زهري، یارمحمد دلیلي، عبدالکریم عمرخېل، عبدالغفار فراهي او نورو پر پکړه وکړه چې ټول پښتانه وکیلان د ولسي جرگې غونډې ته حاضر او په یو اړخیز ډول دې دا موضوع تصویب کړي.

فراهي وایي چې مور هڅه کوله چې ۱۴۴ وکیلان حاضر کړو خو دولت او حکومت پښتانه وکیلان دې ته نه پرېښودل چې خپل نصاب پوره کړي. په ولسي جرگه کې هغه وکیلان چې د دولت مشاورین وو دوی به همیشه په

یوه لنډه سروې / ۱۸۳

تالار کې د وکیلانو شمېر ته پام وو. دوی د نصاب پوره کېدو د مخنیوي لپاره راز راز تاکتیکونه کار اخیسته. دوی به پدې حساس وخت کې ځینې وکیلان پدې پلمه د تالار نه د باندې ایستل چې تیلیفون ته دې غواړي، د باندې د یوه سړي په کار یې او نورو چلونو څخه کار اخیسته.

د شوری وکیلانو یو لس کسيز هیئت د مارشال شاه ولي خان کور ته هم د دې لپاره لېږلی و چې د ده نه د دې ستونزې په حل کې مرسته وغواړي. خو ده او د ده زوی سردار عبدالوالي هېڅ ونکړل.

حکومت د پښتنو وکیلانو لیکنه چې د وکیلانو د قانوني دریځ تر نامه په افغان جریده کې خپره شوه هم په مطبعه کې د اساسي قانون د ۳۱ مادې د حکم پر خلاف بنده کړه او پردې کار وکیلان خواږدي شول او ټول صدارت ته ورغلل. په سر کې صدراعظم عبدالظاهر د ځینو وکیلانو سره چې په تېره دوره کې ده پېژندل ټوکې پیل کړې چې د دوی حساسیت لږ کړي خو بېنوا وویل: «هلته د پښتو جنازه اخیسته کیږي او تاسو دلته خاندی» ۲۰۴ چې د بېنوا د دغه اعتراض وروسته وکیلان ډېر جدي شول او ۹۲ وکیلانو صدراعظم ته وویل چې دوی پرېکړه کړې چې د تاسو د حکومت نه خپله د باور رایه بېرته واخلي. همغه دم د ولسي جرگې ټولو وکیلانو د بې باوري لاسونه پورته کړل او بېرته ولسي-جرگې تالار ته لاړل. وروسته د ظاهر حکومت استعفا وکړه او موسی شفیق صدراعظم شو.

موسی شفیق اراده کړې چې د هلمند اوبو معاهده د ایران سره لاسلیک کړي. دولت او حکومت هڅه کوله چې د هلمند د اوبو مسله په اجنډا کې شامله او د ژبو مسله د اجنډا نه وایستل شي خو پښتنو وکیلانو نه ومنله. پښتنو وکیلانو هوډ درلود چې د پاچا فشار ته سر تیت نه کړي. بیا پاچا او صدراعظم د دواړو ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو ته سپارښتنه وکړه چې د ولسي جرگې عمومي غونډې ته حاضر شي. دوی تر شپږو میاشتو اعتصاب وروسته عمومي غونډې ته حاضر شول او د غونډې منشي-سید مبین شاه

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۱۸۴

امیري د ژبې وړاندیز د دوهم وار لپاره ولوست او دغه وړاندیز په یوه خوله (د رایو په اتفاق) ومنل شو. فراهي وایي چې داسې ښکاري چې د ژبو د وړاندیز مخالفو وکیلانو رهبري د افغانستان د دولت په لاس کې وه. پدې ترتیب د ملکي مامورینو قانون ولسي-جرگې او مشرانو جرگې تصویب او پاچا توشیح کړ. خو مور وینو چې دا قانون د همغه دولت له خوا د کاغذ پرمخ پاتې شو او بیده پښتانه نن هم ورنه نه خبر او نه د هغه په پلي کولو پسې وگرځېدل.

پوهاند ډاکټر کاکړ په بشپړه توګه سم وایي چې: «حکمرانې کورنۍ د پښتو په هکله د امیر شیرعلي خان په اندازه ملي شعور او اراده نه لرله، که څه هم پښتو د دري په څېر رسمي ژبه او په عین حال کې په اساسي قانون کې پښتو د ملي ژبې په حیث منل شوې وه. دا ځکه چې پښتو د افغانانو د ډېره کي ژبه وه... پښتانه د نسب له مخې د ۶۳٪ نه زیات او د ګرېدو له مخې ۵۵٪ دي... د شلمې پېړۍ دا حرکتونه د حکمرانې کورنۍ د نه پاملرنې په سبب ناکام شول.» ۲۰۵

د محمد داود د ۱۳۵۲ کال چنګاښ د ۲۶ مې نېټې د کودتا وروسته یوه استبدادي واکمني ټینګه شوه چې د واکمنۍ په پای کې یې اساسي قانون تصویب کړ او د ظاهرشاه د وخت د اساسي قانون پر خلاف چې په هغه کې پښتو ژبه د افغانستان ملي ژبه اعلان شوې وه هم د اساسي قانون نه لیرې شوه.

د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د څانګې مشر چې د شوروي اتحاد اوسېدونکی و ما ته دنده وسپارله چې د پښتنو زده کړیالو د ستونزو د لیرې کولو په موخه هغه روسي سیند په پښتو وژباړم چې د پولیتخنیک د انستیتوت د روسي ژبې د تدریس د درسي اړتیا په موخه جوړ شوې او په پارسو ژباړل شوې و. ده وویل چې دا سیند باید په پارسو او پښتو ګډ چاپ شي او هم به دا کار د تاسو د نوبتي علمي رتبې لپاره هم اړین دی. دا هغه

وخت و چې داودخان ولسمشر او فقیرمحمد یعقوبی د پولیتخنیک رییس و. ما دا روسی سیند په پښتو وژباړه او اړینې ځانگې ته مې وسپاره. دا ژباړه نه یوازې چاپ نه شوه بلکې له منځه هم لاړه. ما هغه وخت د ایراني ژبني فاشیزم دروند بار پخپلو اوږو احساس کړ چې د افغان واکمنو له خوا یې پلی کاوه.. بیا زه دې پایلې ته ورسېدم چې د امیر شیرعلي خان پرته د تیمورشاه نه نیولې تر داود خانه پورې زیاتره افغان واکمن د ایران د فرهنگي ښکېلاک اصلي عاملین دي او لومړی باید د دوی چاره وشي تر څو د پښتو ژبې د ودې په وړاندې دا اساسي خنډ لیرې شي. د داود خان د رژیم په رانسکورېدو سره د محمدزایانو واکمني پای ته ورسېده.

څورلسم څپرکی

د خلقیانو واکمني او پښتو ژبه

د خلک ډموکراتیک گوند د خپل تاسیس له وخته د هېواد د ژبو د موضوع حل ته په خپل مرام کې ځای ورکړی و. د افغانستان د خلک ډموکراتیک گوند مرام، چې د «خلق» د جریدې په لومړۍ او دوهمه گڼه کې خپور شو، د پښتو ژبې توان او د افادې غښتلتیا یې د نویو افکارو په بیان کې څرگند کړل. د خلک ډموکراتیک گوند هغه نشریات چې په پښتو ژبه د هېواد په جرایدو او ځینې په پټه کېدل د پښتو ژبې په وده او پرمخ تگ کې مهم رول درلود. همدارنگه د نویو نظریاتو د بیلو بیلو څانگو په هکله ځینې کتابونه په پښتو وژباړل شول او ځینې ولیکل شول چې د پښتو ژبې د علمي پانگې او بډایتوب لپاره اغېزمن رول ولوباوه.

د افغانستان د خلک ډموکراتیک گوند د ثور د پاڅون نه د مخه او بیا د ثور د پاڅون وروسته چې د محمد داود له خوا د افغانستان د خلک په ډموکراتیک گوند وتپل شو د ژبې موضوع د بلې زاویې نه وکتل شوه. هغه ژبني سیاست چې یوه ژبه دې د دولت په ملاتړ وده وکړي او نورې ژبې دې له منځه یووړل شي د بېخه بدل شو. د خلقیانو د واکمنۍ په مهال نه یوازې د هېواد د دوو سترو ژبو تر منځ انډول وساتل شو بلکې د هېواد د نورو ژبو د ودې لپاره په راډیو، ټلوویزیون، اخبارونو او جریدو کې خپرونې پیل شوې او د ستر احمدشاه بابا د مړینې وروسته دا لومړی ځل و چې

پښتو ژبې دربار ته لاره وموندله او د دولت مشر نورمحمد تره كې لومړی دولتي واكمن و چې خپلې ويناوې يې د هېواد په رسمي او ملي ژبه پښتو كولې. پدې وخت كې د كتابتون نه نيولې تر جريدو، ورځپاڼو، راډيو، ټلويزيون او نورو نشرياتي وسيلو له لارې پښتو ژبې ته د قدر وړ كارونه تر سره شول او پښتو دفتر ته ننوته. دا چې خلقيانو د خپلې واكمنۍ د دوهم كال په دوهمه نيمايي كې د اساسي قانون مسوده ترتيب كړې او د تصويب په منظور يې لويه جرگه رابلله خو د شوروي اتحاد له خوا په افغانستان يرغل وشو او اساسي قانون تصويب پاتې شو. پدې خاطر د خلقيانو د ژبې سياست قانوني بڼه ونه مونده. خو دا چې خلقيانو د هېواد ټولو ژبو او په ځانگړې توگه پښتو ته څومره كار كړی دی هغه قضاوت به د افغانستان خلكو ته پرېږدم.

د پرچميانو واكمني او پښتو ژبه

د شوروي يرغل وروسته كارمليانو د پښتنو او پښتو ژبې د خپلو لپاره ټينگه ملا وتړله. د شوروي اتحاد د يرغل اصلي موخه دا وه چې خپل اېجنټ بېرک كارمل واك ته ورسوي او بيا د كارمليانو په وجود كې خپله موخه، چې افغانستان د شوروي اتحاد په شپاړلسم جمهوريت بدل كړي، پلې كړي. كارمل د دې وضعې نه د پښتنو د ټكولو لپاره زياته گټه پورته كړه. شوروي اتحاد، د دوی لاسپوڅی بېرک كارمل او د هغه ستمي ډوله ملگري د ملي يووالي د كمزورتيا په هيله د پښتنو ژبې او كلتور ته كلک گودار وركړ. په راډيو او ټلويزيون كې د پښتو ژبې خپرونې په نشت حساب وې. د پښتو ژبې پر ضد تعصب لوړې كچې ته ورسېد او پښتو ژبه او پښتانه په جوته سپكېدل. پښتنو به زيات وخت زړه نه كاوه چې پخپله مورنۍ ژبه ويناوې وكړي. د كې چې بې مزدور بانډ په پښتونخوا كې د جوړو شوو پښتو فلمونو ننداره

بنده كړه او د هغه ځای د سندرغاړو د پښتو سندرو په خپرېدو بنديز ولگېد. خو ايراني فلمونو او د ايراني سندرغاړو سندرو ټلويزيون اجاره كړی وو.

د ثور د انقلاب ورځپاڼه په دري ژبه خپرېده او د وېشل كېدو وروسته په پښتو ژباړل كېده، بيا به په گودامونو كې پراته وه او يا به هتيوالو (دوكاندارانو) د خرڅلاو پاكټونه ورنه جوړ كړي وو.

د پوهاند ډاکټر خيرمحمد ماموند په وينا د پوليتخنيک استاد محمد غوث حکيمي د عضوي کيميا کتاب د روسي ژبې نه په پښتو ژبې ژباړلی و او د پوليتخنيک د انستيتوت اړوندې ادارې ته د چاپېدو لپاره ورکړ. نبات پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت علمي معاون او رباني پرچمي د کابل د پوليتخنيک د انستيتوت د گوندي سازمان منشي حکيمي ته ويلي و چې: «اين چيست که کتاب تان به لسان مرغها نوشته کرده ايد. اگر کتاب را به لسان درست نوشته کنيد چاپ خواهد شد.» ژباړه: «دا څه دي چې کتاب دې د مرغانو په ژبه [پښتو] ليکلی دی که په سمه ژبه [دري] وليکې نو چاپ به شي.» پر دې موضوع يو لوی جنجال جوړ شو او خبره ان د شوروي سفارت پورې ورسېده.

همدارنگه پوهاند ډاکټر خير محمد ماموند پخپل کتاب کې «افغانستان د يرغلونو په لار کې» چې په ۲۰۱۲ کال د هالنډ په اتريخت کې خپور شو داسې ليکي: «د شوروي اتحاد د لوړو زده کړو وزارت د کتابونو د ژباړنې د کار د کميسيون يوه غړي، د کابل د پوهنتون د طبيعي علومو د پوهنځي استاد ظهيروف (شوروي تاجک) يو د عمومي او غير عضوي کيميا او بل د فزيکي کيميا کتابونه د ژباړنې لپاره ما ته راکړل او ټينگار يې وکړ چې دغه کتابونه دې ډېر ژر په دري وژباړل شي. د عمومي او غير عضوي کيميا په نوم کتاب مې د عبدالله مستمندي په ملتيا وژباړه. د فزيکي کيميا د کتاب په هکله مې ظهيروف ته وويل چې دا کتاب به په پښتو وژباړم، دليل يې دا

دی چې په فزیکي کیمیا کې یو کال د مخه ما یو کتاب تألیف کړی دی او ته هم د طبیعي علومو په پوهنځي کې د همدغه کتاب څخه درس ورکوي. دا د تاسې کتاب که تاسې یې ضرور گڼئ، زه به یې په پښتو ژباړم... ده راته وویل چې دا د څو سوه عنوانه د کتابونو د ژباړنې قرارداد له روسي ژبې نه په دري ژبه شوی دی. که ته دا کتاب په پښتو وژباړې، نو د ژباړنې حق الزخمه نه درکول کېږي. ظهیروف ته مې وویل خیر دی که دا یونیم لک افغانۍ حق الزخمه مې وانخېسته، خو که تاسو یې لازم گڼئ ژباړم یې. ظهیروف راته وویل، زموږ لپاره مهمه دا ده چې په دري ژبه علمي کتابونه وژباړل شي، پښتو ژباړه زموږ لپاره څه گټه لري؟... د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د شپږمې نېټې د مخه د افغانستان د لوړو زده کړو په موسسېسو کې علمي ترفیعاتو ته کانديد علمي مقالې او درسي کتابونه په پښتو او دري دواړو ژبې لیکل کېدل، ولې د افغانستان په تاریخ کې د دغې تورې ورځې (د ۱۳۵۸ هجري کال د جدي د میاشتې شپږم) وروسته په پښتو لیکل شوي علمي درسي کتابونه د علمي ترفیعاتو لپاره عملاً نه منل کېدل. ما (لیکوال) د پوهنوالی علمي رتبې ته د ترفیع لپاره د فزیکي کیمیا په نوم کتاب په پښتو لیکلی و. کله مې چې دا کتاب د چاپ لپاره د نشراتو کمیټې ته ورکړ، د پرچمیانو له خوا یې چاپول په دې دلیل رد شول چې ټول محصلین په دري ژبه پوهیږي، خو په پښتو ټول شاگردان نه پوهیږي بیا د دې کتاب چاپولو ته څه ضرورت دی. زه مجبور شوم دغه کتاب بېرته په دري ولیکم تر څو چاپ شي او د علمي ترفیع لپاره یې د علمي ترفیعاتو کمیټې ته وړاندې کړم. له دې وروسته مې د فزیکي کیمیا په نوم بل کتاب ولیکه او د چاپ لپاره مې د نشراتو کمیټې ته وړاندې کړ. دا کتاب هم د نشراتو کمیټې په دې دلیل چې په پښتو لیکل شوی دی رد کړ. دا کتاب مې هم بېرته په دري ژبه ولیکه او د نشراتو کمیټې ته مې د چاپ لپاره ورکړ، خو کله چې دا کتاب د نشراتو د کمیټې څخه تېر شو، ټایپسټ ته مې هغه د

پښتو متن ورکړ. ټایپسټ ته مې د حق الزحمې په نوم یو څه پیسې ومنلې او هیله مې ترې وکړه چې شاگردان دې کتاب ته عاجل ضرورت لري ژر یې ټایپ کړئ. ټایپسټ کتاب ډېر ژر ټایپ کړ. کتاب مې پخپل لاس د چاپ ماشین ته یووړ او په څو ساعتو کې یې چاپ کړ. د چاپېدو سره سم مې خپل شاگردان د کتاب د پاڼو د تنظیم لپاره د چاپ خونې ته وروستل. کتاب تنظیم او یوه ورځ وروسته پوښ او تیار شو. کتاب د نشراتو د مدیریت نه پخپله تسلیم شوم او شاگردانو ته مې ووېشو. تر څو چې پرچمیان خبرېدل د فزیکي کیمیا کتاب .. زما د شاگردانو سره و. «۲۰۶ د دې سره سره د علومو په اکاډمي کې پښتنو لیکوالو په پښتو ژبې مهم اثار ولیکل او خپاره یې کړل چې ډېر د قدر وړ دي. پښتنو لیکوالو د هېواد نه بهر هم په پښتو ژبه مهم اثار جوړ او هم یې ډېر علمي، تاریخي او هنري اثار په پښتو وژباړل.

د حامد کرزي په واکمنۍ کې پښتو ژبه

د سید امین مجاهد په وینا د اساسي قانون په لویه جرگه کې د نوي اساسي قانون د مهمو موادو: لکه د نوي نظام ډول، د افغان او افغانستانی کلیمو باندې گډې، په اساسي قانون کې د مقاومت او جهاد د کلیمو درج کول، مجاهدينو ته د فوق العاده مادي او معنوي امتیازاتو ورکول او نورو په څنگ کې د ملي سرود ژبه، د افغانستان د نورو مروجو ژبو رسمیت، د پښتو ژبې ملي توب، د خبرو اترو موضوع جوړوله. خلکو ځکه د ریاستي نظام په گټه رای وکاروله چې ولسمشر- به قانون ماتوونکي او جگړه ماران پخپل ځای کېښوني خو جمهور رییس د خپل قانوني واک او صلاحیت نه کار وانخېست او د خلکو هیلو ته یې ونه کتل. همدارنگه له یوې خوا بهرنیو ځواکمنو هېوادو د افغانستان د گاونډیو او نورو په گډون هڅه کوله چې په نوي اساسي قانون کې خپلې گټې چې متضادې وې وویني او د بلې خوا

یوه لنډه سروې/ ۱۹۱

کورني تضادونه د دې سبب شول چې د افغانستان خلک د زیاتو ناخوالو سره مخامخ کړي.

د اساسي قانون په متن کې دا منل شوې وه چې ملي سرود دې په پښتو وي، خو یو شمېر استازو دا خبره نه منله. د اساسي قانون د مسودې د جوړولو په کمیسیون کې هم لفظي مشاجره شوې وه او دواړه لوري دې ته چمتو نه وو چې جوړ جاري ته ورسېږي. له دې کبله دا موضوع د دولت ریاست ته ولېږل شوه او دولت د امنیت شوری ته ولېږله چې پدې هکله پرېکړه وکړي. ښاغلی مجاهد وايي چې د مخه تر دې چې د امنیت شوری پرېکړه وکړي د اساسي قانون د تسوید د کمیسیون د یو شمېر غړو له خوا د یوه وړاندیز طرح راوړسېده چې پکې لیکل شوي و:

«موږ د دې موضوع په هکله چې ملي سرود د په دري ژبه نه وي اختلاف نه لرو. موږ دا منو خو څنگه چې موږ افغانان یو، هر افغان د هېواد په دواړو رسمي ژبو پښتو او دري په لیکلو او خبرې کولو مکلف دي او باید ازموینه ورکړي. هر څوک چې د دې دوو ژبو ازموینه ورکړی نه شي هېڅکله مقررېدای نه شي. بل دا چې هغه کسان چې په رسمي توگه مقرر شوي دي د لسو کالو په اوږدو کې هرو مرو یې دواړه ژبې زده او ازموینه تېره کړي. هغه څوک چې د لسو کالو وروسته ونه شي کړی چې په دې ازموینه کې بریالی شي د دولتي دندې نه چې په هر دریځ کې وي باید لیرې کړای شي.»

هغه مهال چې د امنیت شوری دا وړاندیز وڅېړه، څنگه چې پخپله دوی د دې ازموینې نه بریالی نه شول راوتلی نو اړ شول چې ملي سرود په پښتو ومني. لدې کبله د مسودې په طرح کې ملي سرود په پښتو ژبه منل شوی و چې وروسته د تصویب په وخت کې ورباندې مشاجرې وشوې.» ۲۰۷

څنگه چې پرېکړه شوې وه چې د هرې مادې د بدلون د وړاندیز لپاره اړینه وه هغه کسان چې د بدلون غوښتونکي وي باید ۱۵۰ لاسلیکونه راټول کړي

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۹۲

چې دا لاسلیکونو په لاسته راوړو کې بریالی نه شول.

مجاهد وايي چې د دارالانشأ د خیمو نه په یوه خیمه کې درې ځوانو نجونو هڅه کوله چې د امریکا د متحده ایالاتو د سفیر او د جورج ډبلیو بوش ځانگړي استاذي خلیلزاد سره کتنه وکړي چې دا موقع په لاس ورغله. د دوی نه د یوې لوړ اواز چې په سخته لهجه یې خبرې کولې د خیمې نه د باندې راته ویل یې: «ښاغلی خلیلزاد نور بس دی نور د پښتو د اورېدو زغم نه لرو. ښاغلی خلیلزاد له تاسو نه غواړو چې ملگري ملتونه او امریکا وپوهوی چې موږ نور زغم نه شو کولی.» ۲۰۸

مجاهد دا هم زیاتوي چې یو څو کسان چې د حامد کرزي سره ناست وو عبدالله عبدالله وویل چې «پښتانه اوس غواړي چې د پښتو نه «ملي» ژبه جوړه کړي چې هېڅکله به دا مسله ونه منل شي.» ۲۰۹

د حامد کرزي د واکمنۍ په دوره کې د پښتو ژبې ودې دوام وکړ. د جمهوري ریاست رسمي اسناد په دواړو ژبو خپرېدل. په دربار کې هم د پښتنو سره کرزي په پښتو خبرې کولې او د پارسو په څنگ پښتو هم درباري ژبه وه. د کرزي او ځینې نورو لوړپوړو چارواکو په ویناوو کې پښتو ځای درلود په راډیوگانو او ټلويزیونو کې هم پښتو ځای درلود. د پوهنې وزارت ویاند اصف ننگ د بي بي سي راډیو سره په مرکه کې وویل چې د منځنیو او لوړو زده کړو لپاره د ۲۰۱۴ کال تر پایه به پنځلس سوه عنوانه پښتو کتابونه چاپ شي. یوازې په ننگرهار کې د شاعر ازمون د خولې چې په یوه ټلويزیوني مرکه کې یې په ۲۰۱۲ کال کې وویل چې د ۲۰۰۱ کال را پدې خوا ننگرهار په ولایت کې ۷۰۰ اوه سوه عنوانه پښتو اثار چاپ شوي دي. د افغانستان په نورو ښارونو کې هم پښتو اثار چاپېږي په پېښور او کوپټه کې د پښتو کتابونو چاپ گړندی روان دی. د پېښور بک ایجنسي د دانش مطبعه د پښتو کتابونو چاپ کې د ځانگړې یادونې وړ دي. د هېواد نه د باندې هم پښتانه روڼ اندي په پښتو علمي اثار لیکي او د نورو ژبو نه

یوه لنډه سروې/ ۱۹۳

په پښتو اثار ژباړې چې د پښتو ژبې په بډای کولو کې خپله ونډه اخلي خو دولت اساسي قانون په پلي کولو کې ناغېرې کوي. پښتانه تر اوسه بريالي شوي نه دي چې په کابل، هرات، د هېواد په شمالي ولایتونو کې پښتنو ماشومانو ته پخپله مورنۍ ژبه په ښوونځیو کې د زده کړې شرایط برابر کړي. پښتانه لوړپوړي چارواکي پخپلو ویناوو او مرکو کې تر پښتو پارسو ډېره وایي خو پارسو ژبې پښتو زیات وخت بیخي نه وایي یا یې ډېره لږ وایي. د لوړو زده کړو په برخه کې پښتنو ته خپل حق نه دی ورکړل شوی. د کابل د لوړو زده کړو په موسسو کې پښتانه پخپله ژبه د زده کړې نه بې برخې دي او دې بې عدالتۍ ته باید د پای ټکی کېښودل شي او پښتنو زده کړیالو ته د پخپله مورنۍ ژبه پښتو د لوړو زده کړو زمينه برابره شي. که څه هم په هغو ولایتونو کې چې پښتانه اکثریت دي په پوهنتونو کې زده کړیالانو ته په پښتو زده کړه ورکول کېږي.

په رسمیاتو کې د پښتو ژبې ونډه ډېره لږ ده او دې ته باید پښتانه دولتي مامورین کلکه پاملرنه وکړي چې خپله ژبه په دفتر کې وکاروي.

اشرف غني وایي چې په کار ده چې د یوې ژبې د مطلق تسلط نه تېر شو او د ټولو ژبو د ژوندې ساتلو او ودې لپاره اساسي زمينه برابره کړو. په مورنۍ ژبه زده کړه د هر چا حق دی او مالوماتو ته لاسرسی چې یوه انساني اړتیا ده په مورنۍ ژبه تر نورو ژبو په اسانۍ سره لاسته راځي.

نوموړی وایي چې پښتو، دري او ازبکي زموږ د هېواد درې عمده ژبې دي او د ملت جوړولو د پروسې عملي کېدل دا غواړي چې په دغو دريو ژبو اساسي پانگونه وشي. د واحد افغان ملي هویت په دې پېړۍ کې دا مانا نه لري چې د دې هېواد واړه قومیتونه له منځه ځي، بلکې د دې برعکس زموږ کلتوري شتمنۍ زموږ د ملي یووالي بنسټ جوړوي، ځکه چې د دې شتمنیو په پیاوړتیا کې به هر افغان هم پر خپل افغاني هویت ویاړ کوي او هم به په دې باور وي، چې د ده مورنۍ ژبه ساتل شوې او د درناوي وړ ده. اشرف

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۱۹۴

غني زیاتوي چې زموږ نورستاني، بلوڅ او پشه اي وروڼه او خویندې هم غواړي چې ژبې ته یې په دولتي کچه پاملرنه وشي او خپله ژبه د لاسه ورنکړي. نوموړی دا خوځښتونه د کلتوري انډول ښه بولي. دی زیاتوي چې که ولس دا توان ومومي چې خپلې ټولې ژبې په ژوندیو ژبې بدلې کړي نو دا به یوه ستره سیاسي، اقتصادي او کلتوري پانگه وي.

پنځلسم څپرکی

د ډېورنډ د کرښې هغې خوا ته پښتانه او پښتو ژبه

د مخه مو یادونه وکړه چې په ۱۸۹۳ کال انگلیسانو په امیر عبدالرحمن باندې د ډېورنډ کرځینه کرښه وتپله چې د افغانستان په سیاسي، اقتصادي، ټولنيزې او کلتوري ودې یې ناوړه اغېز وکړ. د دغې کرښې په تېرېدو سره د پښتنو د بېلو بېلو سیمو تر منځ سیاسي، اقتصادي، ټولنيزې او کلتوري اړیکې گډې وډې او ویجاړې شوې چې په پایله کې یې د کرښې په دواړو غاړو کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ودې لارې سره بیلې او د هغه ځواک نه پرېوتې چې په یوه لاره یې پرمختګ کاوه.

د ډېورنډ د کرښې هغې خوا افغانانو د سترو ستونزو سره سره د خپلې مورنۍ ژبې پښتو او ادبیاتو ودې ته دوام ورکړ. د مخه مو یادونه وکړه چې په دې سیمه کې روښانیانو چې د مغولو او د هغو د لاسپوڅو پر ضد یې د پښتنو ملي ازادې بڅښونکې مبارزه پر مخ بیوله د پښتو ژبې او ادب د پر مخ بیولو لپاره د قدر وړ گامونه پورته کړل. ورپسې په اولسمه او اتلسمه پېړیو کې خوشال خټک، رحمان بابا، حمید ماشوڅپل، کاظم خان شیدا او نورو په مټ پښتو د نورو ژبو سیاله شوه.

انگرېزانو د اتلسمې پېړۍ په پای کې د خپلو نیواکگرو گټو په خاطر د پښتنو ژبې، ادبیاتو، تاریخ، دودونو او کلتور څېړنو ته زیات پام واړاوه چې د

مخه مې پوره رڼا ورباندې اچولې ده.

انگرېزانو نه یوازې پخپله دې کار ته ټینګه ملا تړلې وه بلکې یو شمېر افغانان یې هم ورته گومارلي وو. د انگرېزانو په غوښتنه امیر محمد انصاري گلستان په پښتو وژباړه، هندي لیکوال موهن لال د رحمان بابا شعرونه په انگریزي وژباړل، ډیپټي محمد حیات خان «حیات افغاني» ولیکه او خالق باري د پښتو یو نصابي کتاب دی چې ضیاءالدین خسرو لیکلی او منشي-کریم بخش نظم کړی دی. برسېره پردې انگرېزانو په هند کې د پښتو زده کړې لپاره منشیان وټاکل چې انگرېزانو ته پښتو ورزده کړي. مولوي محمد اسماعیل، منشي عبدالغني، میرزا سید احمد، عجب خان، فیروزالدین، یوسف خان، منشي احمد جان، قاضي طلامحمد او نور یې یادولی شو.

د ډېورنډ د کرښې هغې خوا د اوسنۍ پښتو ژبې د شعر او ادبیاتو په وده کې د پښتو کیسو تود بازار قصه خوانۍ ستر رول لوبولی دی. چې د شعر او ادب ټاټوبی گټل کيږي. د فیاض «بهرام او گل اندامې»، د طالب رشید د «گل او صنوبر»، د حمید بابا د «شاه او گدا» او د عبدالقادر خان خټک د «یوسف او زلېڅا» په پښتو اړولې منظومو کیسو په دوام د قصه خوانۍ کیسې د پښتو ژبې او ادب په وده کې د قدر وړ رول لوبولی دی. د قصه خوانۍ د کیسو په لیکلو کې ملا نعمت الله او د بهرنیو کیسو په ژباړلو کې د نعمت الله شاگرد مولوي احمد زیات رول لوبولی دی. د ملا نعمت الله کیسې لکه د «فتح خان کندهاري»، د «موسی خان او گل مکۍ» او د «جلاد خان او شمایلې» چې د پښتنو د ملي روایاتو نه راوتلې دي د ده د شعر ځانگړتیاوې بیانوي. د گرس په وینا نعمت الله د افسانوي او عشقي موضوعاتو سره ډېره مینه درلوده او د عاشق او معشوق راز او نیاز ته د ده ډېر پام و. مولوي احمد ډېرې کیسې په پښتو نظم ژباړلې دي چې «غل او قاضي»، «ادم خان او درخانۍ»، «بادشاه او جمجمه»، «شهزاده بهرام» او نورې یې یادولی شو. د ده یو کتاب چې «گنج پښتو» نومېږي او زهه

يوه لنډه سروې / ۱۹۷

څلورېنست کيسې لري په ۱۸۷۳ کال کې په لاهور کې چاپ شو. پدې ترتيب د قصه خوانۍ اثارو د اوسنۍ پښتو ژبې او ادب د پرمختگ لپاره زمينه برابره کړه.

پدغه وخت کې د پښتو اثار په پېښور او لاهور کې ډېر چاپېدل. د لاهور کتاب چاپوونکو نه يوازې هنري ادبيات او مذهبي کتابونه په پښتو چاپول بلکې د ښوونځيو لپاره يې درسي پښتو کتابونه تهيه کول. د پنجاب د پوهنتون په ختيځه پوهنځۍ کې پښتو ژبه لوستل کېده او دې ژبې ته پاملرنه کېده. د نولسمې پېړۍ په پای او د شلمې پېړۍ په پيل کې ځينو پښتنو ليکوالو چې لومړنۍ زده کړې يې پخپله خاوره کې تر سره کړې وې په لاهور کې نورې زده کړې وکړې. د دوی نه ځينو په همغه مدرسو او کالجونو کې استادان شول. د دغو استادانو نه ملا گل احمد د يادونې وړ دی. نوموړي هلته گټور پښتو اثار وليکل چې د پښتو درسي کتابونه يې په ديولي او لاهور کې څو ځله چاپ شول. برسېره پر دې دی شاعر هم و. ده هغه وخت چې کابل ته راغلی و خپله د شعرونو ټولگه يې د امير عبدالرحمن حضور ته وړاندې کړه او امير ډېر ونازوه او دغه ادبي تحفه يې ډېره درنه وبلله. گرس ليکي: «ملا گل احمد لومړی پښتون ليکوال دی چې په خپلو ليکنو کې يې د پښتنو ژوند ته مراجعه کړې ده.» ۲۱۱

د دغو زده کونکو د ډلې نه بل مير احمد شاه رضواني د يادولو وړ دی. نوموړی د خپلو زده کړو د بشپړولو وروسته د پنجاب په پوهنتون کې د استاد په توگه ومنل شو چې د پوهاند درجې ته ورسېد او د شمس العلماء لقب ورکړ شو. ده د پنجاب په پوهنتون کې محصلينو ته د پښتو ژبې ادبيات او ژبپوهنې لکچرونه ورکول. په ۱۸۹۰ کال کې يې «د پښتو گرامر» په راولپنډۍ کې چاپ شو، په ۱۸۹۸ کال کې يې د «بهارستان افغاني» ټولگه په لاهور کې چاپ شوه چې د پښتنو د کلاسيکو ادبياتو نمونې پکې را غونډې شوې وې، په ۱۹۰۵ کال کې يې بله ټولگه «شکرستان افغاني» په

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۱۹۸

لاهور کې چاپ شوه چې د کلاسيکو شاعرانو شعرونه پکې راټول شوي وو او هم د پښتو گرامر او د پښتو اصطلاحاتو سيند ورسره مله وو. د گرس په وينا رضواني دېرش اثار لري چې مهم يې «خبرې په پښتو نظم»، «تحقيق الا لسنه»، «تاريخ کافرستان» او نور دي.

بل سړی چې پښتو ژبې ته يې د قدر وړ خدمت کړی دی منشي احمد جان دی. ده په پېښور کې د انگرېزانو لوړ پوړو افسرانو او مامورينو ته د پښتو درس ورکاوه. د نوموړي په شاگردانو کې يو هم د هند د ويسرا مرستيال (ايوا يويلډ) لارډ اوبل يې د ناروي نامتو ختيځ پوه ج. مورگن سټرن د يادونې وړ دي چې منشي احمد جان دوی ته پښتو ژبه ورزده کوله. دی برسېره پر دې چې ښوونکی و يو ښه ليکوال هم و. په ۱۹۱۰ کال کې د ده انگرېزي قاموس د لومړي ځل لپاره د ملا احمد «د غزنويانو د حکومت دوره» د ليکنې سره مل او وروسته د مولوي احمد د کتاب «گنج پښتو» سره مل و چاپ شو. بيا نوموړي د توماس مور کتاب «اوتوپيا» او د انگرېز تاريخ پوه مليسون کتاب «د افغانستان تاريخ» په پښتو وژباړل.

منشي احمد جان د شلمې پېړۍ په پيل کې ادبي اثارو ليکلو ته ملا وتړله ده وړې کيسې په نثر وليکلې. همدارنگه يې «ادم خان او درخانۍ»، «فرهاد او شيرنۍ»، «ليلا او مجنون» او د «جلات خان او مومندي» فلکلوري کيسې هم په نثر ليکلې دي. د ده ادبي کيسې په دوو کتابو کې چې يو يې «هغه دغه» او بل يې «د قصه خوانۍ گپ» نومېږي چاپ شوې دي. د گيرس په وينا «ادم خان او درخانۍ» او «توره بلا» د منشي احمدجان واقعي ادبي شهکارونه دي.

د پښتو په ادبياتو کې يو بل ادبي شخصيت راحت زاخېلي دی چې د پښتو ژبې نامتو شاعر او نثر ليکونکی دی. نوموړي په لومړۍ سر کې کيسې لکه د «سيف الملوک» کيسه په نظم ليکلې او برسېره پردې دی شاعر هم و. په ۱۹۱۱ کال کې په پېښور کې په پښتو ژبه د (افغان) اخبار خپرونې پيل

یوه لنډه سروې/ ۱۹۹

کړې چې په لومړیو وختو کې راحت زاخېلي ورسره همکاري کوله او وروسته د هغې مدیر وټاکل شو. راحت زاخېلي پدې مرحله کې نثر ته پاملرنه وکړه او په ۱۹۱۷ کال کې یې د افغان په اخبار کې خپله نامتو کیسه «کونډه نجلۍ» چاپ کړه. ده په دغه کیسه کې د ښځو موضوع راپورته کړه.

د پښتو ژبې د پرمختګ لپاره دانګلیسانو پر ضد د پښتنو ملي ازادې بڅبونکې غورځنګ چې د خان عبدالغفار خان له خوا یې لارښوونه کېده ډېر رول درلود. غفار خان فکر کاوه چې «په دنیا کې هېڅ قوم بغیر د خپلې ژبې نه ترقي کولی نه شي» ۲۱۲. غفار خان دې ټکي ته پام شو چې مورنۍ ژبه د یوه قوم د کلتور یو مهم توکی جوړوي چې د هغې پرته د یوه قوم ملي هویت نه شي تشخیص کېدای.

غفارخان کونښ وکړو چې د پښتنو پاملرنه دې ټکي ته واړوي چې پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې اړتیا درک کړي ده لدې کبله په ۱۹۲۸ کال کې د «پښتون» د میاشتنۍ مجلې بنسټ کېښود چې په پښتو ژبه یې خپرونې پیل کړې.

په دغه وخت کې باچاخان د اتمانزو ازاد ښوونځی جوړ او د هغه په څنګ کې د «انجمن اصلاح الافغانه» بنسټ کېښود چې په ۱۹۲۷ کال کې د خدای خدمتګاری په ګوند بدل شو. ده ټینګ باور درلود «چې هېڅ یو قام په دنیا کې بغیر د یوه قومي تحریک او حزب نه قوم او ملت کېدای نه شي.» ۲۱۳ ده دا خبره په خپله وینا کې، چې د پښتونستان د ورځې د نمائځنې په ورځ یې په کابل کې خلکو ته واوروله، وکړه.

د باچاخان په مشرۍ د خدایي خدمتګاری غورځنګ پښتو ژبې ته ستر خدمت وکړ. د پښتون مجلې پښتانه لیکوال او شاعران وهڅول چې د انګلیسي نیواک په وړاندې د قلم له لارې خپله مبارزه پرمخ بوزي. په دغه وخت کې داسې ستر لیکوال او شاعران را وړاندې شول لکه فضل محمود

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۲۰۰

مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، محمد اکبر خادم، سمندر خان سمندر، عبدالخالق خلیق، امیر حمزه شینواری، فضل حق شیدا، سیدرسول رسا، غني خان، اجمل خټک او نور.

د پښتون مجلې د خپرونو له لارې پښتانه روڼ اندي د خپلې ژبې پالنې او اهمیت ته متوجه شول او د پښتونخوا په بیلو بیلو سیمو کې یې ادبي ټولنې جوړې کړې چې ادبي غونډې به یې جوړولې او پدې غونډو کې به نامتو لیکوالو او شاعرانو برخه اخېسته. باچا خان خپل ژوند لیک کښلی چې «زما ژوند او جدو جهد» نومېږي.

په سوویل کې د خان عبدالصمد خان په مشرۍ د پښتنو ملي ازادې بڅبونکې غورځنګ د انګرېزانو پر ضد خپله مبارزه پرمخ بیوله. صمد خان د باچاخان غونډې پدې پوه شو چې د پښتنو د وروسته پاتې والي یو لامل دا دی چې دوی پخپله مورنۍ ژبه د زده کړې نه بې برخې دي. ده د «انجمن وطن» ټولنه جوړه کړه. دغې ټولنې د پښتنو پام پوهنې ته اړولو او دا یې اړینه بلله چې پښتنو ته د هم په مورنۍ ژبه د زده کړې زمینه برابره شي. ده د «استقلال» مجله په پښتو ژبه خپروله.

صمد خان قران شریف په پښتو وژباړه تر څو پښتانه د خپل سپېڅلي دین نه په سمه توګه خبر شي. ده د امام غزالي «کیمیای سعادت»، د شبلي نعماني «سیرته النبي ص» او د سعدي گلستان په پښتو وژباړل.

صمد خان د پښتو د لیکدود په هکله خپل نظر درلود او یو لنډ اثر یې په دې هکله لیکلی چې «پښتو ژبه او لیکدود» نومېږي نوموړي «صمداللغات» په نوم پښتو سیند لیکلی او هم یې خپل ژوند لیک «زما ژوند او ژوندون» په درې ټوکو کې لیکلی دی. پدې توګه صمد خان نه یوازې سیاسي شخصیت بلکې یو لیکوال او ژباړونکی هم و چې د دې لارې یې خپلې ژبې ته د قدر وړ چوپړ کړی دی.

پدې توګه د خدایي خدمتګاری ګوند د باچا خان په مشرۍ او د وطن ګوند

یوه لنډه سروې/ ۲۰۱

د صمد خان په مشرۍ د پښتو ژبې په وده کې ډېر رول ولوباوه.

د پاکستان د جوړېدو د مخه کله چې «ډاکټر خان... په صوبه سرحد کې وزیر اعلی و نو هغوی پښتو ژبه په مکتبونو کې رواج کړه تر څلورم صنف پورې پښتو ژبه زده کول لازمي و او تر اتم پورې به هلکانو پخپله خوښه ويل. د پښتو ژبې د پاره د نصاب کتابونه خلیق صاحب د سید رسول رسا، د نورو عالمانو او لیکوالو په مرسته تیار کړي وو. ۲۱۴ خو چې پاکستان جوړ شو نو د پښتنو نه یې دا حق واخېست.

په ۱۹۴۷ کال کې چې د هند نیمه وچه په دوو برخو ووېشله شوه او هند او پاکستان جوړ شول نو د پنجاب او مهاجر واکمنې کړيو دبنگال، پښتنو، بلوچو او سیند خلکو په حقوقو خپته واچوله. په دغه وخت کې هڅه کېده چې پښتو ژبه بیخي د منځه لاړه شي په پښتنو دومره فشار وو چې پخپله ژبه خپل ملگري ته د لیک استول گناه گڼل کېدو. ما د خیبر د ټلويزيون د کویتې د څانگې د ادبي پروگرام د چلوونکي نه دا خبره واورېده چې ویل یې: یوه پښتون خپل ملگري ته په پښتو ژبه لیک استولی و او سرکار د لیک استوونکي او د هغه ملگری چې لیک وراستول شوی وو دواړه پدې گناه بندیان کړل چې لیک په پښتو لیکل شوی و. اجمل خټک لیکي: «د پاکستان مسلم لیگي حکومت داسې توره شپه جوړه کړې وه چې په پښتو ژبه کې کور یا ورور یا دوست ته خط لیکل غټ جرم گڼلی شو» ۲۱۵. دا ناڅاپي نه ده چې د پښتو ژبې نامتو شاعر رحمت شاه سایل خپل شعر «ما ته خطونه په پښتو کې لیکه»، چې د پښتو ژبې ځوان سندر غاړې عرفان خان په خواږه غږ کې د راډیو گانو، ټلويزيونو او هم د انټرنېټ په مټ د یو تیوب په څپو کې انگازې کوي د دې حالت څرگندونه کوي.

اجمل وایي چې د یحی خان د مارشالا په وخت کې ټاکنې وشوې او په صوبه سرحد د نېشنل پارټی او جمعیت العلماء حکومت جوړ شو. دلته دا غوښتنه را ولاړه شوه چې اوس په صوبه کې د پښتنو حکومت جوړ شو نو د پښتو ژبه

پښتو د تاریخ په بهیر کې/ ۲۰۲

دې رسمي ژبه شي. خو دغه حکومت د پښتو ژبې د رسمي کولو پرېکړه ونکړه.

د دغو فشارو سره سره پښتنو لیکوالو او څېړونکو د خپلې ژبې د پاللو لپاره خپلو ادبي فعالیتو ته دوام ورکړ او د ادبي جوړونو برسېره د پښتنو د تاریخ، پوهنې، کلتور او نورو برخو کې اثار ولیکل او د باندینیو ژبو نه یې مهم اثار وژباړل او خپله ژبه یې بډایه کړه.

پدې ترتیب د یوې خوا د انگرېزي ادبیاتو سره د اشنا کېدو له امله د نوي ادب ژانرونه پښتو ادب ته لاره ومونده او د ادب بدیعي اړخ پرمختگ وکړ او د بلې خوا دا چې پښتو ژبه هلته رسمي نه وه او د پښتو څېړونو مخنیوی به دولتي واکمنانو کاوه دا د پښتو ژبې د پرمختگ مخه نیسي. د ژبې سیاسي اقتصاد بل لامل دی چې پښتانه د ژبې پرېښودو ته اړ کوي.

کړنې په تېل کېدو سره پيل او په افغانستان کې د شلمې پېړۍ په پيل سره محسوس او مخ په خړاک شو. د دغې پېړۍ په پيل سره دربار او واکمني کورنۍ پښتو ورو ورو پرېښوه او دولت ورته په دفترونو کې خای ورنه کړ. پښتو په عمل کې رسمي نه شوه. واک فونډېشن دې پايلې ته رسېدلی چې «د افغانستان امپراتوري او دولت جوړونکی پښتون قوم په کلتوري لحاظ په تاريخ کې يو ډېر زيات مسخ کېدونکی او ورک کېدونکی قوم دی.» ۲۱۶

دلته به دومره ووايم چې په وچې چاپېر افغانستان پدغې پېړۍ کې هم وروسته پاتې شوی او تېرو درو لسيزو جگړو نور هم وروسته پاتې کړ، پداسې حال کې چې د سيمې هېوادونه په تېره ايران او پاکستان پرمخ تللي دي. طبيعي ده چې د افغانستان او دغو هېوادونو تر منځ دغه توپيرونه پر پوهنې او کلتور باندې به هم اغېز واچوي او پښتو به نوره هم اغېزمنه کړي. «په پورته دوو يادو شوو هېوادونو کې دغه نظر څرگند دی چې څنگه چې پښتنو د افغانستان په جوړولو، ساتلو او تنظيمولو کې اساسي رول لرلی دی، پرعکس د پښتنو کمزوري کېدل به افغانستان هم کمزوری کړي چې پدې حال کې به دوی په اسانۍ سره وکولی شي هغه تر خپل نفوذ لاندې راولي.» ۲۱۷ د دوی ټول کوشښونه دې ټکي ته متوجه دي چې افغانستان دې د دوی په مشرۍ سره يو خپلواک هېواد نه وي. ټول هغه مصيبتونه چې افغانستان ته اول د شوروي په يرغل سره او وروسته د همدغو گاونډيو هېوادونو له خوا پېښ شوي دي د همدغه نظر په اساس دي.

کاکړ دا هم وايي چې پدغو هېوادونو او په خاص ډول ايران کې دغه کوشښونه روان دي چې د هغو په موجب پښتو يا کمزورې يا ورکه شي چې څو پښتانه خپل هويت له لاسه ورکړي او افغانستان هغسې هېواد نه وي لکه چې و، يا ان چې دی. «د ايران په افراطي او حتی ځينو رسمي خلکو کې د پښتو ضد تمايل يو څرگند حقيقت دی. د ډېرو منابعو له مخې دغه

شپاړسم څپرکی

پښتانه بايد د خپلې ژبې لپاره په راتلونکې کې څه وکړي؟

د پوهاند ډاکټر کاکړ په وينا پښتو د پښتنو ژبه ده خو هر پښتون په پښتو گډېدلی نه شي. د واک فونډېشن په موندنې سره په سلو کې اتو پښتنو په افغانستان کې خپله مورنۍ ژبه پرې ايښې ده. له افغانستان نه د باندې د پښتو نه لاس پر سر کېدل تر دې هم گړندي دي. په هندوستان کې يوسفزي، لوديان، سوريان او نيازي، په ايراني خراسان کې هوتکيان قوم بست بې پښتو شوي دي. په پاکستان او هندوستان کې هغه کسان چې د خپلو نومونو په پای کې خان راوړي په اصل کې پښتانه دي خو پښتو ويلی نه شي. پدې ډول پښتو مخ په پرېښودو ده او پښتانه د هويت د بحران سره مخامخ دي. د هويت دغه بحران به د پښتنو ټولنيز او سياسي ژوند هم اغېزمن کړی. د دې حال اغېز لا د مخه جوت شوی او پښتانه اوس په دفاعي حالت کې دي. دغه بحران په اصل کې په ۱۸۹۳ کال کې د ډېورنډ د

افراطيون د پښتو اثار تر لاسه کوي او له منځه يې وړي. سر بېره پردې چې د پښتو پر ضد تبليغات کوي او ستمي ډوله افغانان د همدغه مقصد لپاره استخداموي او تمويلوي. د همدغو کونښونو [له امله] د علومو په اکاډمي کې د پښتو اثار له منځه يووړل شول. پښتو ته بل خطر تردې لا بېخکې دا دی چې پښتانه د نورو کلتورونو سره په تماس سره خپله ژبه د نورو ژبو په گټه هېروي. داسې چې که دوی د ډېر شمېر په منځ کې يو کس دري ويونکی هم وي، دوی پښتو پرېږدي، په دري گړېږي او يا لکه چې د دري ويونکو نه ښځه په نکاح کېږي، هې ته موقع ورکوي چې اولادونه يې دري ويونکي کېږي. «۲۱۸ که کومه پښتانه يو دري ويونکی په نکاح کېږي، دغه ښځه د دې توان نه لري چې خپل اولاد ته مورنۍ ژبه ور زده کړي.

دا لا څه کوې ما ته داسې کورنۍ مالومې دي چې مور او پلار يې دواړه پښتانه خو د اولادونو سره دري وايي چې اولادونه يې پښتو زده نه کړي.

خو د کاکړ په وينا خبره د يو څو ورځو او ورخطايي نه ده. څنگه چې پښتو د افغانستان د ډېرو خلکو ژبه ده، دوی د دې توان لري چې هغه له ورکېدو وژغوري، خو چې ليکوالان او د فکر خاوندان دوی د خپلې ژبې حال ته متوجه کېږي بې له دې چې د وطن د نورو ژبو نه توجه واورول شي يا هغوی ته د ميرې زوی په سترگه وکتل شي. د افغانستان د ټولو ژبو ويونکي افغانان او د وطن په گټه او تاوان کې سره شريک دي. لدې امله د هغوی ژبې همغسې وړ دي، لکه پخپله چې دي. د هېڅ ولس ژبه نه سپېڅلې او نه د سپکاوې وړ ده. دا پخپله ويونکي دي چې ژبې جوړوي او وده او انکشاف ورکوي، نو د هر ولس قوت د هغه د ژبې قوت دی او پرعکس پدې ډول پښتانه خپله پښتو هغه وخت په ښه ډول ساتلی او غني کولی شي چې «پخپله قوي اوسي. ياني قوي اقتصاد ولري، د علم، پوهې او تکنالوژۍ لوړې سطحې ته رسېدلي او په مجموع کې غوړېدونکي او توليدونکي کلتور ولري.» ۲۱۹ دلته غواړم د پښتنو پاملرنه درو مهمو ټکو ته واړوم.

۱- ځان پېژندنه

پښتانه اړ دي چې د خپل ځان پېژندنې لپاره خپل تېر تاريخ په کره توگه ولولي او د خپل وروسته پاتې والي لاملونه پيدا کړي. خو ځان پېژندنه يوازې او يوازې د پوهنې له لارې شونې ده. پښتانه بايد تر هر څه د مخه پوهنې تر لاسه کولو ته مخه کړي تر څو د هغې په مرسته خپل ځان وپېژني. د ځان پېژندلو په پايله کې کولی شي نور هم وپېژني او د دې وړتيا ومومي چې خپلې ملي گټې او هم د نورو مشروعې گټې وپېژني او بيا د خپلو او نورو گټو د کره انډول له مخې سم کورنی او بهرنی سياست وټاکي او پرله پسې پلي کولو ته يې ملا وتړي.

۲- د ټولني نيمايي وجود ياني ښځو ته ځانگړې پاملرنه

د پښتنو ټولنيز، اقتصادي، سياسي او کلتوري پرمختگ دا غوښتنه کوي چې د ژوند په ټولو اړخونو کې ښځو ته کارنده ونډه ورکړل شي. د دې لپاره چې ښځې د خپلې ټولنې په ودې کې خپل ټول ځواک وکاروي نو پښتانه بايد ښځو ته د پوهنې دروازې د ښوونځيو نه نيولې تر مسلکي او لوړو زده کړو پورې پرانيزي. ښځې هغه مهال د ټولنې په پرمختگ کې فعال رول لوبولی شي چې د پوهنې په گانو باندې ښکلې شوې وي. ويل کيږي چې اپلاتون په يونان کې لومړی ښوونځی جوړ کړو نو يونيانانو ورنه پوښتنه وکړه چې ښوونځی ته هلکان در ولېږو که نجونې؟ نو اپلاتون ځواب ورکړو چې که هلکان ښوونځی ته راولېږي نو په هر کور کې به يو پوه پيدا شي او که نجونې راولېږي نو ټول يونان به عالم شي. د ښځو زده کړه تر نارينه ځکه مهمه ده چې ميندې د پلرونو په پرتله د خپلو ماشومانو سره ډېر تماس لري او د هغوی په روزنه کې ټاکونکی رول لوبوي.

پدې توگه موږ بايد پخپلو لوڼو خونېدو زده کړه وکړو تر څو دوی د دې

یوه لنډه سروې / ۲۰۷

جوگه شي چې د خپلو وروڼو سره اوږه په اوږه د ټولنيز، اقتصادي، سياسي او کلتوري ژوند په ټولو برخو کې ونډه واخلي تر څو چې د هېواد وروسته پاتې والي ته د پای ټکی کېږدو او د دې جوگه شو چې د خپل وطن نه ساتنه وکړو. ښځې ته په اردو، څارندوی، امنیت، د زده کړو په موسسو، اداره، بدني روزنې (سپورټ) او په ټولو لوړو دولتي پوستو کې د وړتیا د اصل له مخې پوره ونډه ورکړل شي.

۳- پښتانه باید منظم شي

پښتانه که لازمه پوهه هم تر لاسه کړي بیا هم تر هغه د خپلې ټولنې د پرمختګ لپاره هېڅ اغېزمن کار تر سره کولی نه شي تر څو منظم نه شي. د دې لپاره چې منظم شي او د خپلې ټولنې د پرمختګ په موخه اغېزمن کار تر سره کړي نو یوه پراخ بنسټه ملي گوند چې د هېواد ملي گټو ته ژمن وي او د نورو ټولنيزو سازمانونو جوړولو ته اړتیا ده. تر څو د دې لارې د هېواد ټول مادې او معنوي ځواک یو موټی کړي.

کاکړ وایي چې پښتانه د انحطاط په حال کې هم کولی شي د خپلې ژبې غم وخورې او لیکوالان او د فکر خاوندان یې پدې هکله نظریات وړاندې کړي. په تاریخ کې د انحطاط په حال کې د ولسونو د افرادو نه پاڅنه نظریات وتلي دي، خو د دې لپاره چې داسې وشي قوي شعور او پخه اراده په کار ده. له ښه مرغه زموږ ډېرو لیکوالو دغسې شعور ښودلی دی. دغسې قوي شعور ته موږ ځکه اړه لرو چې لومړی پخپله د ژبې په اهمیت پوه شو ژبه په اصل کې د فرد په انکشاف او په یوې سیاسي جامعې کې د هغې په ټینګېدو یا شړېدو کې رول لوبوي. فرد خپل احساس، فکر او عقل یوازې په ژبې سره څرګندوي. د ژبې پرته به د فرد ذاتي ملکات یانې د تفکر، تعقل، کشف کولو، جوړولو استعدادونه به پر ځای پاتې وي او وبه نه غوړیږي. پدې ډول د فرد تفکر او تعقل په ژبې پورې اړه لري او هغه کشفیات ممکن کوي.

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۲۰۸

سیپر وایي: «ژبه د مادې کلتور تر ډېرو ابتدایي انکشافاتو نه د مخه موجوده وه او دغه انکشافات په واقعیت کې تر هغو ممکن نه وو چې ژبې د مهمې افادې د وسیلې په توګه شکل او صورت نه و غوره کړی.» ۲۲۰ پدې حساب څومره چې یو فرد پر ژبې باندې حاکم وي یانې په هغې کې د افادې او بیان توان بې ځنډه او زیات وي، دی هم په هغه اندازه کولی شي، د خپل ذهن یا مغز محصولات په الفاظو کې بیان کړي او نور پرې خبر کړي. فرد دغه څه یوازې په هغې ژبې کې په ښه او دقیق ډول کولی شي چې له وړوکتوب یانې د خپل شخصیت د تشکل او تکامل په دوره کې یې وي او د شخصیت جزء یې ګرځېدلی وي. همدغه سبب دی چې د هغه لومړنۍ ژبه د هغه د مورنۍ ژبې په نامه یادېږي. بله ژبه یا دویمه ژبه د هغه د مورنۍ ژبې ځای نیولی نه شي. یو څوک هغومره چې پخپلې مورنۍ ژبې کې ځان ازاد حس کوي په بلې ژبې کې یې نه حس کوي. دی یوازې د خپلې مورنۍ ژبې کلیمات، اصطلاحات او افادې د ځان یانې خپلو احساساتو او افکارو د بیان د پاره په اسانۍ او دقیق ډول استخدامولی او پدې ډول خپلو ذاتي ملکاتو ته انکشاف ورکولی شي.

پښتانه چې د نورو وطنوالو نه ډېر دي پخپل وطن کې پخپله ژبه کې لوړې زده کړې کولی نه شي او نه یې ژبه دفتري شوې ده. دا یوه غټه بې عدالتي ده. د دغې بې عدالتۍ په سبب د افغانستان اکثره خلک نه شي کولی خپلو استعدادونو ته انکشاف ورکړي. دا انکشاف هغه وخت ورکولی شي چې وکولی شي چې لوړې زده کړې پخپله ژبه کې تر سره کړي او په رسمي او دولتي چارو کې پخپله مورنۍ ژبه وګرېږي او لیکنې پرې وکړي. دغه بې عدالتي په اوږده مهال کې د ټولو وطنوالو په تاوان ده. د همدغې ملاحظې له امله چې زموږ مصلحانو دغه بې عدالتي یا ظلم درک کړی و او د علاج لپاره یې په ګډه یو فارمول ایستلی او هغه دا چې «د افغانستان د ژبو نه پښتو او دري رسمي ژبې دي سربېره پردې ځنګه چې پښتو د افغانستان د

یوه لنډه سروې / ۲۰۹

اکثرو خلکو ژبه ده د افغانستان د ملي ژبې په حيث منل شوې ده. «۲۲۱» په پدې هکله ډاکټر انوارالحق احدي «د ملي ټولنې د جوړېدو اساسات» په نامه يوه په زړه پورې علمي څېړنه کړې چې ځينې مهم ټکي يې لوستونکو ته وړاندې کوم:

انوارالحق احدي وايي چې «ملي ټولنه هغې جامعې ته وايي چې اوسېدونکي يې د قومي، ژبني او مذهبي توپيرونو سره سره د هغې ټولنې (ټاټوبي) غړي بولي، هغې ته نهايي وفاداري ولري، او له بلې هرې ټولنې نه زيات له هغې سره کلک اجتماعي، سياسي او رواني تړون احساس کړي.» ۲۲۲

افغانستان د ډېرو قومونو نه چې بيلې بيلې ژبې، کلتور او دودونه لري جوړ شوی دی. په داسې ټولنو کې چې متجانسې نه وي هلته د ملت جوړولو پروسه گرانه او د ستونزو نه ډکه وي لدې کبله د ملت جوړونې هڅې روڼ فکر، غښتلې اراده او پرله پسې هڅې غواړي. په لوېديځو هېوادو کې سياسي وده د ځانگړو پوړيو نه تېره شوې ده: «اول دولت جوړ او ټينگ شو؛ بيا ملي ټولنه جوړه شوه او ملي وحدت منځ ته راغی؛ بيا د اقتصاد ودې ته توجه وشوه؛ بيا په سياست کې عامو خلکو ته برخه ورکړ شوه او ډيموکراسي تعميل شوه؛ او کله چې اقتصاد ښه وده وکړه بيا د ملي عايداتو عادلانه وېش مطرح شو. ۲۲۳

خو د دريمې نړۍ په هېوادونو کې د ملتونو د سياسي ودې يون بل ډول دی. د دريمې نړۍ په هېوادو کې لومړی دولت جوړېږي او د دولت د جوړېدو سره سم د ملت جوړولو، اقتصادي ودې، ډيموکراسۍ او د ملي عايداتو د عادلانه وېش موضوعاتو باندې پرېکړې کېږي. خو دا پروسې يو د بل سره په ټکر کې راځي او سياسي ناکراري پيدا کوي، دلته بايد دې موضوع ته ځانگړې پاملرنه وشي چې په هغو ټولنو کې چې بيل بيل قومونه ژوند کوي که هلته د ملت جوړولو جوړښت غښتلی نه وي کېدای شي چې له ډيموکراسۍ نه د قومي اختلافونو د زياتېدو لپاره گټه واخېستل شي.

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۲۱۰

دغه سياسي ناکراري پخپل وار اقتصادي ودې، د ډيموکراسۍ ودې او ملي يووالي ته کلک زيان رسوي.

په هغو ټولنو کې چې بيل بيل قومونه ژوند کوي د ملت جوړولو لپاره بنسټيز ټکی د ټولنې په هويت باندې موافقه ده. د ملي ټولنې په هويت کې اکثریت قوم اساسي رول لري. په دې اړه د ژبې موضوع ډېره مهمه ده. ملي ټولنه ملي ژبې ته اړتيا لري چې په هغې باندې د ټولنې ټول قومونه يو د بل سره پوهاوی راپوهاوی وکړي. له سوېس او کوم بل هېواد پرته په نورو ټولو هېوادونو کې ملي ژبه د ملي ټولنې په جوړېدو کې مهم رول لري. دا د دولت دنده ده چې ملي ژبه گام په گام تعميم کړي چې زموږ گاونډيان ايران، تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان يې ښې نمونې دي.

د ملي ټولنې د جوړولو دوهم بنسټيز لامل د هېواد وگړو تر منځ قانوني مساوات دي. ان په هغو ټولنو کې چې د قومي او مذهبي لحاظه متجانسې هم وي خو تر څو پورې چې د دغې ټولنې ټولو وگړو ته برابر حقوق ورنه کړل شي، هلته ملي ټولنه نه شي جوړېدلای. لکه چې د فرانسې د انقلاب نه د مخه په اروپايي هېوادو کې ملي ټولنې نه وې جوړې شوې. پدې توگه د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره د خلکو تر منځ قانوني مساوات حتمي دي.

سره لدې چې قانوني مساوات د ملت جوړولو بنسټ دی خو تر څو پورې چې په ملي هويت باندې موافقه نه وي شوې قانوني مساوات نه شي کولی چې د ملي ټولنې د جوړېدو پروسه پرمخ بوزي. په غيرو متجانسو ټولنو کې چې د ملي هويت موضوع نه وي حل شوې، ډيموکراسي چې د قانوني برابرۍ لوړه بڼه ده ان سياسي ناکراري منځ ته راولي او د ملي ټولنې د جوړېدو ستونزې لا گرانيوي. پدې ترتيب د ملي ټولنې په هويت باندې موافقه او د ملي هويت تعميم د ملي ټولنې د جوړېدو او سياسي پرمختگ لپاره لومړی اړين شرط گڼل کېږي.

د افغانستان د دولت تېره د ستر احمدشاه بابا په لاس ايښودل شوې ده.

احمد شاهي دولت که څه هم د ډېر وخت لپاره قوي دولت و، خو سدوزي واکمنو د ملت جوړولو لپاره کومه روښانه ستراتيژي نه درلوده او زما په اند دوی د ملت جوړېدو په موضوع نه پوهېدل. د احمد شاه بابا دولت د ده د لمسيانو او د محمدزي واکمنو په لومړۍ کلونو کې ډېر کمزوری شو. زما په اند امير شيرعلي خان په خپله دوهمه واکمني کې د ملي دولت د ټينګېدو او د ملي ټولنې د جوړېدو لپاره ټينګ گامونه واخېستل چې که د انگليسانو له خوا په افغانستان دوهمه جگړه نه وای تېل شوې نو د دې شونتيا وه چې افغانستان د ملت جوړېدو اصلي مسير ته داخل شوی وای.

د امير عبدالرحمن له خوا په نسبي توګه قوي دولت جوړ شو. د امير عبدالرحمن او د هغه زوی امير حبيب الله خان دواړو د دولت جوړېدو ته پام وکړ خو د ملت جوړولو او اقتصادي ودې ته يې ځانګړې توجه و نه کړه. د باچا امان الله خان په واکمني کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډيموکراسي پروسې يو ځای پيل شوې خو د ملت جوړولو هڅې يې نيمګړې وې او د ملي هويت په هکله قاطعيت او روښانتيا نه درلوده. شاه امان الله خان د خلکو د قانوني مساوات په هکله کلکې هلې ځلې وکړې خو څرنگه چې د ملي هويت مسله حل شوې نه وه نو د ۱۹۲۹ کال اړدوړ نه يوازې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډيموکراسۍ پروګرامونه ناکام کړل، بلکې نادرشاه او بيا صدراعظم هاشم خان د دولت د ټينګېدو لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې.

احدي وايي چې د صدراعظم محمد هاشم خان دا ستراتيژي چې دا کثريت قوم او ژبه (پښتانه او پښتو ژبه) په ملي هويت کې اساسي برخه ولري عملي ستراتيژي ده خو حکومتونو د هغې په پلي کولو کې د قوي عزم نه کار وانخېست او په پايله کې د ملت د جوړېدو په لاره کې دغه لومړنۍ ستراتيژي ناکامه شوه. د صدراعظم شاه محمود خان او صدراعظم محمد داودخان په دورو کې د ملت جوړولو د پروسې پر ځای اقتصادي ودې ته

زياته پاملرنه وشوه او د محمد ظاهرشاه د مشروطه پاچاهۍ په دوره کې د ملت جوړولو، اقتصادي ودې او ډيموکراسۍ پروسې ټولې يو ځای پيل شوې. د ملي هويت په هکله د ظاهرشاه ستراتيژي دا شوه چې پښتو او دري به رسمي ژبې وي او پښتو به برسېره پر هغې چې رسمي ژبه ده ملي ژبه هم وي. احدي وايي چې که څه هم دا يوه معقوله ستراتيژي وه خو د پلي کولو په لاره کې يې هېڅ ډول اغېزمن گامونه پورته نه شول. د دې سره سره چې ظاهرشاه د خلکو د قانوني مساوات په هکله اغېزمنې هلې ځلې وکړې، خو څرنگه چې ملي هويت پوخ نه و د دغې دورې د ليبرال ازاديو نه د قومي اختلافاتو د غښتلتيا په لاره کې ګټه پورته شوه او د ملت د جوړېدو پروژه يو ځل بيا ناکامه شوه.

د محمد داود په دوهمه دوره کې ډيموکراسي د منځه ولاړه، د ملي وحدت په هکله کوم واضح فورمول طرح نه شو او د دولت په استحکام او اقتصادي ودې باندې ټينګار وشو. د خلقيانو په دوره کې د ملي وحدت پر ځای په طبقاتي جگړې ټينګار وشو او پرچميانو قومي اختلافات تشويق کړل او غوښتل يې حکومت د قومي اقليتونو په مرسته ټينګ کړي. د برهان الدين رباني په دوره کې د ملي وحدت ځای قومي جگړو ونيو.

د ملي هويت په ټاکلو کې د ژبې موضوع ډېر اهميت لري. د ډېورنډ د کرښې د تېرېدو د مخه پښتانه په افغانستان کې دومره زيات وو چې پښتو بايد د افغانستان يواځينۍ رسمي او ملي ژبه وای. اوس هم په افغانستان کې پښتانه د شمېر له مخې د ۶۳٪ او د ژبې په لحاظ ۵۵٪ نه زيات دي پدې اساس هم بايد پښتو ملي او رسمي ژبه وي. څنگه چې پښتنو د پارس نه سياسي ازادې واخېسته خو د کلتوري ازادۍ په لاسته راوړلو کې پاتې راغلل او افغان واکمن د ملت جوړولو په پروسه کې د ژبې په اهميت نه پوهېدل نو د دوی د ناپوهۍ او بې پروايي له امله تر ډېره وخته پښتو رسمي اهميت نه درلود. کله چې د ۱۳۴۳ کال په اساسي قانون کې پښتو ته د ملي

هويت په ټاکلو کې اهميت ورکړ شو، په عمل کې پښتو نه يوازې دا چې د دري په نسبت يې لومړيتوب نه درلود، بلکې په واقعيت کې دوهمه درجه او محکومه ژبه وه.

پدې ترتيب د هېواد د ملي يووالي لپاره په ملي هويت موافقه تر ټولو مهم شرط دی او د ملي هويت پر موافقې برسېره د ټولنيز، سياسي، اقتصادي او نورو برخو کې قانوني برابري ده. په واقعيت کې دغه دوه مهم شرطونه د ملي يووالي منځ ته راتلو لپاره بنسټ جوړوي.

د احمدي په اند دهېواد د ملت جوړونې په پروسه کې د هويت په ټاکلو کې بايد «د افغانستان د ټولو وگړو شمېر او ځينې تاريخي واقعيتونه په نظر کې ونيسو. پدې کې شک نشته چې د افغانستان د ټولو قومونو نه د پښتنو شمېر زيات دی. دا هم ښکاره ده چې پښتون او افغان مترادفې کليمې وې او وروسته د افغان کليمه عام شموله شوه او د افغانستان ټول وگړي يې په غېږه کې ونيول. همدغه دليل دی چې د دولت هويت تل افغان و... زموږ په سيمه کې نور قومونه ځانگړي دولتونه لري. تاجکستان، ازبکستان ترکمنستان، ايران او ترکيه ټول قومي دولتونه دي. د دغو ټولو دولتونو هويت د هر هېواد د اکثريت په قوم پورې تړلی دی. څرنگه چې په افغانستان کې پښتانه د ټولو نه لوی قوم دی، د ملي ټولنې هويت بايد چې افغان وي. پدې اساس که له اول نه د افغانستان سياسي پرمختگ د نورو ډېرو هېوادونو د انکشاف مسير تعقيب کړی وای، پښتو بايد د افغانستان يواځينی رسمي او ملي ژبه وای او اوس پښتو د افغانستان د ټولو اوسېدونکو د تفاهم وسيله وای. خو په افغانستان کې سياسي پرمختگ له نورمال مسير نه اوښتی دی او سره لدې چې د پښتنو نفوس په سلو کې د پنځوسو نه زيات دی گڼ شمېر اقليتونه د پښتو پر ځای دري زده کړې او موږ بايد دغه واقعيت د ملي ټولنې په جوړولو کې په نظر کې ونيسو. پدې اساس ښه به دا وي چې پښتو او دري دواړه رسمي ژبې وي، خو سياسي

عدالت، تاريخي واقعيت او په هېواد کې د پښتنو اکثريت دا حکم کوي چې پښتو دې د افغانستان ملي ژبه هم وي.» ۲۲۴

کاکړ وايي چې «په افغانستان کې د سروال نه نيولې تر کاتب او چپرسي پورې ټول هغه کسان چې له بيت المال ياني له ملت له خزانه نه معاش اخلي په پښتو او دري ژبو بايد ليک وکولی شي. پښتو دې د فارسي په څېر په نظر او عمل کې رسمي او دفتري ژبه وي او په ښوونځيو، پوهنتونونو او قضايي محاکمو کې د قانون له مخې د اکثريت په حيث ځای ولري.» ۲۲۵

د پښتو ژبې د پرمختگ لپاره يوې اوږد مهاله ستراتيژي ته اړتيا ده. څرنگه چې ايران د خپلې ژبې د پرمختگ لپاره اغېزمنه ستراتيژي لري هغه دا چې د نړۍ د ژبو نه هر ډول علمي او د هنري ادب کتابونه په پارسو ژباړي. د دې لارې خپله ژبه شتمنوي او خپله هم په پارسو ژبه اثار ليکي. دوی د خپلې ژبې د پرمختگ د ستراتيژي په پلي کولو کې پوره بريالي دي.

پاکستان هم د ژبې اغېزمنه ستراتيژي لري هغه دا چې نړيوال مالوماتو ته د انگرېزي ژبې د زده کړې له لارې لاسرسی لري او اردو ژبې ته هم هر ډول اثار ژباړي. پاکستان هم د خپلې ستراتيژي په پلي کولو کې بريالي دي.

پښتانه اړ دي چې د نړيوالو علمي مالوماتو د لاسرسی په موخه انگليسي ژبه زده کړي او د انگليسي ژبې نه هر ډول اثار په پښتو ژبه وژباړي او خپله ژبه شتمنه کړي. نن پښتانه ځوانان لگيا دي چې د ژباړې لپاره د کمپيوټر په مرسته داسې د ژباړې پروگرامونه جوړ کړي چې د انگليسي ژبې نه هر ډول کتاب د يوې تېنۍ په کښېکښلو سره د سترگې په رپ کې وژباړل شي او ژباړه بيا د مسلکي کسانو له خوا د سمون وروسته د چاپ لپاره تياره شي. پدې ترتيب به انگليسي د علم د لاسته راوړو او بهرنۍ سوداگرۍ ژبه، پښتو شتمنول د ملي پېژاند د ساتنې او غښتلتيا لپاره اړينه وسيله ده او پښتانه بايد پخپل وطن کې پښتو د زده کړې، اقتصاد او دفتر ژبه کړي.

- ۱۲- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵-۱۰۴)
- ۱۳- رحمت ربي زیرکیار، ژبه د بابا ادمه تر دې دمه، انټر نېټ، د پښتونخوا سایټ، ۱۵
- ۱۴- زیرکیار، پورتنی اثر، ۱۷
- ۱۵- سید بهادرشاه ظفر کاکاخیل، پښتانه د تاریخ په رڼا کې، ۲۶۶ پېښور
- ۱۶- گل جانان ظریف، پښتو مېخمرې ډیبونه ۲۵۰۰ کاله د مخه، ۱، پېښور، ۱۹۹۶
- ۱۷- ظریف (۱۹۹۶، ۵)
- ۱۸- محمد دوست شینواری، د افغانستان ژبې او توکمونه، ۵۲
- ۱۹- اجمل خټک، قصه زما د ادبي ژوند، ۲۰۵-۲۰۴ پېښور ۲۰۰۵
- ۲۰- کبیر ستوری، ژبساپوهنه، ۴۹، پېښور، ۲۰۰۰
- ۲۱- زلمی هېوادم، په هند کې د پښتو ژبې او ادبیاتو د ایجاد او ودې پړاوونه، ۵۲۲ لاهور، ۱۳۷۳
- ۲۲- شهسوار سنگروال، د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، ۵۹۹ پېښور، ۱۹۹۷
- ۲۳- هېوادم (۱۳۷۳، ۵۱۵)
- ۲۴- هېوادم (۱۳۷۳، ۵۱۵)
- ۲۵- روبرت زیگلر، یوډي دې لوشې، نانسې- ایزنبرگ، د ماشومانو وده، ۵۸ یوهو، لایدن ۲۰۱۳
- ۲۶- اشرف غني احمدزی، د عادلانه نظام لار، ۲۲۹ د انټرنېټ د سایټ
- ۲۷- اشرف غني، پورتنی اثر، ۲۳۰
- ۲۸- باچا خان، زما ژوند او جدو جهد، ۳۳۳ پېښور ۲۰۰۸
- ۲۹- محمد حسن کاکړ، زما غوره لیکنې، ۱۶-۱۵ کابل ۲۰۱۰
- ۳۰- زیرکیار د مخه یاد شوی اثر، ۵۹
- ۳۱- اشرف غني، د عادلانه نظام لار، ۲۳۷
- ۳۲- کاکړ ((۲۰۱۱، ۱))

اخځونه

- ۱- محمد حسن کاکړ، پښتون، افغان، افغانستان، ۲ کابل، ۲۰۱۱
- ۲- کاکړ (۲۰۱۱، ۳-۲)
- ۳- کاکړ (۲۰۱۱، ۶)
- ۴- کاکړ (۲۰۱۱، ۶)
- ۵- کاکړ (۲۰۱۱، ۶)
- ۶- کاکړ (۲۰۱۱، ۸-۷)
- ۷- کاکړ (۲۰۱۱، ۳۲)
- ۸- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۰)
- ۹- محمد حسن کاکړ، د جان کیگن لیکنه، «جنگ او زموږ نړۍ» د ژباړونکي سریزه، ۹
- ۱۰- محمد حسن کاکړ، د هومر بالابانس لیکنه، د ژباړونکي سریزه، ۲۶-۲۷، کابل، ۲۰۱۰
- ۱۱- کاکړ (۲۰۱۱، ۶۹)

يوه لنډه سروې / ۲۱۷

پښتو د تاريخ په بهير کې / ۲۱۸

- ۳۳- حبيب الله تېرى، پښتانه، ۲ پېښور ۱۹۹۹
۳۴- تېرى (۱۹۹۹، ۳-۵)
۳۵- تېرى (۱۹۹۹، ۱۲)
۳۶- تېرى (۱۹۹۹، ۱۸)
۳۷- تېرى (۱۹۹۹، ۱۹)
۳۸- تېرى (۱۹۹۹، ۲۱)
۳۹- تېرى (۱۹۹۹، ۲۱)
۴۰- محمد حسن کاکړ، رڼا او دفاع، ۱۱۶ پېښور ۱۹۹۹
۴۱- کاکړ (۱۹۹۹، ۱۱۸)
۴۲- کاکړ (۱۹۹۹، ۱۲۰-۱۱۹)
۴۳- کاکړ (۲۰۱۱، ۲۱)
۴۴- تېرى (۱۹۹۹، ۳۰)
۴۵- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۱۹)
۴۶- تېرى (۱۹۹۹، ۳۰)
۴۷- تېرى (۱۹۹۹، ۳۱)
۴۸- تېرى (۱۹۹۹، ۳۱)
۴۹- تېرى (۱۹۹۹، ۳۱-۳۲)
۵۰- تېرى (۱۹۹۹، ۳۲)
۵۱- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۲۱)
۵۲- تېرى (۱۹۹۹، ۳۸)
۵۳- تېرى (۱۹۹۹، ۳۹)
۵۴- تېرى (۱۹۹۹، ۴۰)
۵۵- تېرى (۱۹۹۹، ۴۰)
۵۶- تېرى (۱۹۹۹، ۴۰)
۵۷- تېرى (۱۹۹۹، ۴۱)
- ۵۸- تېرى (۱۹۹۹، ۴۱)
۵۹- تېرى (۱۹۹۹، ۴۳)
۶۰- تېرى (۱۹۹۹، ۴۳)
۶۱- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵)
۶۲- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۰۵)
۶۳- ستورى (۲۰۰۰، ۴۶)
۶۴- الفنسټون، د کابل سلطنت، ۲۰۰۶ د د پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ
ژباړه، کابل ۲۰۰۸
۶۵- عبدالشکور رشاد، تقریظ، شپږمه پاڼه، هېوادم (۱۳۷۳)
۶۶- رشاد پورتنی تقریظ شپږمه او اومه پاڼې
۶۷- حبيب الله تېرى، د مشرق په اسمان کې د مغرب ستوري، ۴۲، پېښور،
۲۰۰۶
۶۸- غلام محمد غبار، تاريخ مختصر افغانستان، ۳۰-۲۹
۶۹- محمد حسن کاکړ، افغان، افغانستان و افغان ها و تشکیل دولت در
هندوستان فارس و افغانستان، ۲۹-۲۸، پېښور ۲۰۰۰
۷۰- کاکړ (۲۰۱۱، ۱۴۸)
۷۱- محمد هوتک، پټه خزانه، ۳۴ دوهم چاپ د پوهنې وزارت د دارالتألیف
ریاست، ۱۹۳۹
۷۲- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۴۰-۴۸)
۷۳- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۵۰)
۷۴- زلمی هېوادم، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۴۹، دویم چاپ، پېښور ۱۳۷۹
۷۵- هېوادم (۱۳۷۹، ۵۰)
۷۶- محمد هوتک (۱۹۳۹، ۶۲)
۷۷- هېوادم (۱۳۷۹، ۵۵)
۷۸- مبارک علي، د تاريخ هينداره ۱۵۴، د اسدالله عضنفر ژباړه، کابل ۱۳۸۸

يوه لنډه سروې/ ۲۱۹

پښتو د تاريخ په بهير کې/ ۲۲۰

- ۱۰۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۲۴)
۱۰۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۱)
۱۰۶-هېوادمل (۱۳۷۳، ۱۷۵)
۱۰۷-محمد اعظم سيستاني، ظهور افغانستان معاصر و احمدشاه ابدالي، ۱۱۵
پېښور ۲۰۰۷
۱۰۸-ظفر کاکاخيل ()
۱۰۹-کاکړ (۲۰۰۰، ۶۲)
۱۱۰-محمد انور نوميالي، د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي، ۴۵ کندهار ۱۹۹۰
۱۱۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۴۴)
۱۱۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۱۹)
۱۱۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۵)
۱۱۴-رحمان بابا، دشعر ديوان، ۲۵۰-۲۴۹
۱۱۵-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱۶-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۷)
۱۱۷-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۸)
۱۱۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۱۷۹)
۱۱۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۱۶)
۱۲۰-عبدالحي حبيبي، د پښتو ادب لنډ تاريخ، ۳۹
۱۲۱-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۸۹)
۱۲۲-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۹۱)
۱۲۳-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۰۰)
۱۲۴-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۳۴)
۱۲۵-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۴۵)
۱۲۶-هېوادمل (۱۳۷۳، ۴۶۰)
۱۲۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۵)

- ۷۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۳)
۸۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۳۴)
۸۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۴)
۸۳-هېوادمل (۱۳۷۹، ۶۱)
۸۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰)
۸۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴)
۸۶-هېوادمل (۱۳۷۹، ۶۸)
۸۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۸۴)
۸۸-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۳)
۸۹-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۴)
۹۱-هېوادمل (۱۳۷۹، ۷۵)
۹۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۰)
۹۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۲)
۹۴-ظفر کاکاخيل، (۴۷۰)
۹۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۷۸)
۹۷-هېوادمل (۱۳۷۳، ۳۲)
۹۸-دوست شينواری، (۴۵)
۹۹-دوست شينواری، (۴۵)
۱۰۰-تړی (۲۰۰۶، ۳۱)
۱۰۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۱۲ او ۱۳۹)
۱۰۲-کاکړ (۲۰۰۰، ۶۱)
۱۰۳-(کاکړ، ۲۰۱۰، ۶۶)

- پښتو د تاريخ په بهير کې / ۲۲۲
- ۱۵۱-سيستاني (۲۰۰۷، ۸۸)
- ۱۵۲-کاکړ (۲۰۰۰، ۷۰)
- ۱۵۳-سيستاني (۲۰۰۷، ۳۲۶)
- ۱۵۴-احمدشاه بابا، د احمد شاه بابا ديوان، ۳۵-۳۶ دويم چاپ، پېښور ۱۹۹۹
- ۱۵۵-هېوادمل، (۱۳۷۳، ۲۵۴-۲۵۵)
- ۱۵۶-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۵۵)
- ۱۵۷-هېوادمل (۱۳۷۳، ۲۶۷)
- ۱۵۸-محمد صديق روحي ادبي څېړنې ۳۲۸ پېښور ۲۰۰۷
- ۱۵۹-روحي (۲۰۰۷، ۳۲۹-۳۲۸)
- ۱۶۰-روحي (۲۰۰۷، ۳۳۲)
- ۱۶۱-الفنستون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)
- ۱۶۲-الفنستون، (۲۰۰۸، ۳۲۵)
- ۱۶۳-عزیزالدين وکيلي، د تیمورشاه ديوان، ۲۵-۲۶ کابل ۱۳۵۶
- ۱۶۴-سيستاني (۲۰۰۷، ۳۵۸)
- ۱۶۵-سيد جمال الدين افغان، تتمه البيان في تاريخ الافغان، ۴۵ د محمد رفيق ژباړه، پېښور ۲۰۰۷
- ۱۶۶-محمد ابراهيم اعطايي، د افغانستان پر معاصر تاريخ يوه لنډه ليکنه، ۳۸-۳۹ کابل ۱۳۸۲
- ۱۶۷-سيستاني، (۲۰۰۷، ۳۶۰)
- ۱۶۸-الفنستون (۲۰۰۸، ۲۰۷)
- ۱۶۹-محمد غوث خيبري، پښتانه د فرهنگي ښکېلاک په ځنځيرونو کې ۶۹ چاپ کال ۲۰۰۲
- ۱۷۰-تړی، (۲۰۰۶، ۴)
- ۱۷۱-گ. ف. گيرس، د مېرني اولس ادبيات، ۱۸۰-۱۸۱ پېښور ۲۰۰۸
- ۱۷۲-تړی (۲۰۰۶، ۳۱)

- يوه لنډه سروې / ۲۲۱
- ۱۲۸-سيستاني (۲۰۰۷، ۱۵۱)
- ۱۲۹-محمد معصوم هوتک، سل پگړۍ يو پړون، ۴۲، پېښور ۲۰۰۷
- ۱۳۰-معصوم هوتک (۲۰۰۷، ۱۴)
- ۱۳۱-سيستاني (۲۰۰۷، ۱۸۵)
- ۱۳۲-محمد ولي ځلمی، د افغانستان او روسيې د سياسي روابطو لنډه تاريخچه، ۲۵-۲۷ کراچي ۱۳۷۴
- ۱۳۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۰)
- ۱۳۴-محمد عثمان رستار تره کی، افغان هوتکي پاڅون، ۲۶-۲۵ د مقالو ټولگه، پېښور ۲۰۰۵
- ۱۳۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)
- ۱۱۳۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۲۰۲)
- ۱۳۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۴۰)
- ۱۳۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۶)
- ۱۳۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۲)
- ۱۴۰-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۸۸)
- ۱۴۱-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۱۴)
- ۱۴۲-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۷۲)
- ۱۴۳-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۰)
- ۱۴۴-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۲۶-۱۲۸)
- ۱۴۵-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۹۸)
- ۱۴۶-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۳۴)
- ۱۴۷-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۰۸)
- ۱۴۸-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۵۶)
- ۱۴۹-محمد هوتک (۱۹۳۹، ۱۶۲)
- ۱۵۰-هېوادمل (۱۳۷۹، ۲۰۴)

- پښتو د تاريخ په بهير کې / ۲۲۴
- پېښور ۲۰۰۵
- ۱۹۸-کاکړ (۲۰۰۵، ۶۹)؟
- ۱۹۹-باچا خان، (۲۰۰۸، ۱۶۳)
- ۲۰۰-باچا خان، (۲۰۰۸، ۱۶۳)
- ۲۰۱-محمد اعظم سيستاني، علامه محمود طرزي، شاه امان الله و روحانيت
متنفذ ۱۸۵، پېښور ۲۰۰۴
- ۲۰۲-سيستاني، (۲۰۰۴، ۱۷۷)
- ۲۰۳-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۲-۴۳)
- ۲۰۴-عبدالغفار فراهي، افغانستان د دموکراسۍ او جمهوريت په کلونو کې،
۱۹۲ دوهم چاپ پېښور ۲۰۰۲
- ۲۰۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۳-۴۴)
- ۲۰۶-خير محمد ماموند، افغانستان د يرغلونو په لار کې، ۲۰۰۹-۲۰۰۷،
هالنډ، اترېخت ۲۰۱۲
- ۲۰۷-سيد امين مجاهد، حريانات پشت پرده لويه جرگه قانون اساسي، -۹۰
۸۹ کابل ۱۳۸۷
- ۲۰۸-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۵)
- ۲۰۹-مجاهد (۱۳۸۷، ۱۳۸)
- ۲۱۰-اشرف غني، د عادلانه نظام لاره ۱۴۰-۱۳۹
- ۲۱۱-گيرس، (۲۰۰۸، ۶۴)
- ۲۱۲-باچا خان، (۲۰۰۸، ۲۳۳-۲۳۲)
- ۲۱۳-سيد عثمان سنجش، باچا خان په افغانستان کې، ۷۲ پېښور ۲۰۰۸
- ۲۱۴-اجمل حېک، (۲۰۰۳، ۱۸۳)
- ۲۱۵-اچمل، (۲۰۰۳، ۲۲۲-۲۲۱)
- ۲۱۶-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)
- ۲۱۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۷)
- يوه لنډه سروې / ۲۲۳
- ۱۷۳-تېری (۲۰۰۶، ۹۳-۹۴)
- ۱۷۴-تېری (۲۰۰۶، ۹۵-۹۶)
- ۱۷۵-تېری (۲۰۰۶، ۱۴۲-۱۴۳)
- ۱۷۶-تېری (۲۰۰۶، ۱۵۴)
- ۱۷۷-تېری (۲۰۰۶، ۱۷۷)
- ۱۷۸-تېری (۲۰۰۶، ۱۷۷-۱۷۸)
- ۱۷۹-محمو طرزي خاطرې، د پوهاند ډاکټر کاکړ ژباړه، ۴ پېښور ۲۰۰۷
- ۱۸۰-کاکړ، ميوند د افغانستان د تاريخ څلی، دمقالو ټولگه، ۷۳ ۲۰۰۱
- ۱۸۱-محمو طرزي (۲۰۰۷، ۲۶-۲۵)
- ۱۸۲-محمود طرزي (۲۰۰۷، ۳۲)
- ۱۸۳-کاکړ (۲۰۰۱، ۹۴)
- ۱۸۴-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۳)
- ۱۸۵-کاکړ (۲۰۱۰، ۳۵)
- ۱۸۶-غوث خيبري، (۲۰۰۲، ۶۹)
- ۱۸۷-کاکړ (۲۰۱۰، ۷۴-۷۵)
- ۱۸۸-تېری، (۲۰۰۶، ۱۲۷)
- ۱۸۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۰-۴۱)
- ۱۹۰-امير عبدالرحمن، تاج التواريخ، ۲۹۱-۲۹۰ پېښور ۱۳۷۵
- ۱۹۱-محمد صديق روحي، د پښتو ادبياتو تاريخ ۵۵ کابل ۱۹۹۹
- ۱۹۲-روحي (۱۹۹۹، ۶۸)
- ۱۹۳-روحي (۱۹۹۹، ۷۲-۷۳)
- ۱۹۴-روحي (۱۹۹۹، ۷۶)
- ۱۱۹۵-روحي، (۱۹۹۹، ۷۹)
- ۱۹۶-روحي (۱۹۹۹، ۸۱)
- ۱۹۷-محمد حسن کاکړ، د پاچا امان الله واکمنۍ ته يوه نوې کتنه، ۴۷.

۲۱۸-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۸)

۲۱۹-کاکړ (۲۰۱۰، ۴۹)

۲۲۰-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۰)

۲۲۱-کاکړ (۲۰۱۰، ۵۱)

۲۲۲-انورالحق احدي، ملي مسلې، ۲۵، پېښور ۲۰۰۱

۲۲۳-احدي، (۲۰۰۱، ۲۵)

۲۲۴-احدي، (۲۰۰۱، ۳۶)

۲۲۵-کاکړ، (۲۰۱۰، ۵۲)

پښتنو ته اوس حتمي شوې چې خپله پښتو او هويت وساتي

پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ

اگست، ۲۰۱۴

پښتنو په خپل اوږده تاريخ کې له خپلې ژبې سره بې پروايي کړې ده، که څه هم دغې ژبې د هر پښتون په روزل کېدلو او د استعدادونو په انکشاف کې اساسي اثر لرلی دی. پښتو داسې ژبه ده چې مطالب پکې په دقيق ډول افاده کېدلی شي. گرامر يې پراخ، اوازونه يې ډېر او جوړښت يې ښه منظم دی. له څلوېښت نه ډېر اوازونه لري، په داسې حال کې چې فارسي دوه ډېرش او انگرېزي شپږويشت اوازونه لري. د گرامر په برکت يې مطالب پکې دغسې دقيق او لنډ ادا کېدلی شي، چې شايد په ډېرو نورو ژبو کې هغسې ادا نه شي: راغی، راغله، ورغلل، درغلل، لار، لاره، لارل، لارلې. د پښتو لومړني جوړونکي به د لوړ استعداد خاوندان وو، چې د دغسې ښو صفتونو ژبه يې جوړه کړې ده.

داسې ښکاري چې د پښتو لومړني جوړونکي ساکا وي، ځکه چې پښتو

په دغه ليکنه کې د لاندو اثارو نه هم استفاده شوې ده:

۱-عبدالحی حبيبي، د افغانستان لنډ تاريخ، د عبدالروف بېنوا ژباړه،

کندهار ۲۰۱۲

۲-عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی او دوهم ټوک، پېښور

۲۰۰۵

۳-محمود الحسيني، تاريخ احمد شاهي، پېښور ۲۰۰۱

۴-فيض محمد کاتب، سراج التواريخ، کابل ۱۳۳۱

۵-محمد اقبال وزيري، د باچا خان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه، پېښور

۲۰۱۰

۶-محمد اقبال وزيري، د ثور پاڅون، د کې جې بې دسيسې او شوروي

يرغل، پېښور ۲۰۰۷

۷-محمد حسن کاکړ، د افغانستان سياسي او ډيپلوماتيک تاريخ، لايډن

۲۰۰۶

یوه لنډه سروې / ۲۲۷

هغومره چې د ساکي ژبې سره نږدې ده، له بلې ژبې سره دومره نږدې نه ده. د اریایي ژبو نامتو متخصص جیورج مارگن سترن لا وایي چې «... پښتو بې له دې چې له ساکي ژبې سره وتړله شي، بل کېدون نه لري.» ساکا او پښتانه په اصل کې لکه چې یو ټبر وي، یا پښتانه د ساکا د ټبر څانگه وي. ساکي ژبه او پښتو له اوستایي ژبې سره هم نږدې دي. د اوستا ژبه له ویدي دورې نه وروسته هسکه شوې، په داسې حال کې چې پښتو او ساکي ژبه تر هغې نه د مخه راوتلې دي.

پروفیسر مک گورن د منځنۍ اسیا لرغونې امپراتورۍ مولف وایي چې په لرغوني مهال کې ساکا د اسیا د لویې وچې یو ستر ټبر و، لکه د التای د غرونو درو اوسېدونکي چې وروسته د مغولي ټبرونو په نامه یاد شول، هم لوی ټبر و. ساکا د التای د غرونو په لوېدیځ کې، د تیان شان غرونو په دواړو خواوو سیمو کې، په منځنۍ اسیا کې، په اریانه کې او په شمالي هند کې د کوچیانو په شان ژوند کاوه. دوی دولتونه او امپراتوري گانې هم لرلې دي. ساکي پارتیانو په مخزیردې ۲۵۴ کې د دغسې امپراتورۍ بنسټ کېښود، چې فارس، مرو، او هرات یې برخې وې. دغه امپراتوري چې د روم د امپراتورۍ رقیبه وه، څه کم پنځه پېړۍ وپاییده. دا په زیږدې ۲۲۴ کې وه چې د فارس ساساني پاچا اردشیر هغه نسکوره کړه، او پارتیا یې خراسان ونوموله، یانې هغه هېواد چې د فارس په ختیځ کې پروت دی. پارتیان په اصل کې ساکا وو. د دوی بله امپراتوري په سیستان کې وه، چې د گوندوفارس په سروالي ان تر شمالي هند پورې غزېدلې وه. سیستان له ساکستان نه راوتلی نوم دی او اوسېدونکي یې ساک زي نومېدل، چې په اسلامي دوره کې اسحق زي شول لکه اسپه زي، چې یوسف زي شول.

د بخدي اوسېدونکي، ارساس (Arsace) د پارتیه دولت موسس و. ده دغه کار وروسته له هغه وکړ، چې په بخدي کې په ۲۵۹ مخزیردې کې د یونان-باختري دولت په پښو درول شوی و. دی چې د ارساک (Arsak) یا ارشاک

پښتو د تاریخ په بهیر کې / ۲۲۸

په لقب یادېده د پرنای (Per nae) څانگې مشر و، چې د دهای (Dahae) د قوم یوه څانگه وه، او هغه د ساکا د لوی کانفدریشن مساکیتایي (Massagetae) ټبر ته منسوبه وه. د ځینو په نظر د پښتون نوم له پارتیه یا پورتون څخه راوتلی دی. له پورتون نه پښتون کېدل، او سرچینه یې طبیعي ښکاري. په لندن کې یوه عادي یوسف زي پښتون ځانله پورتون وایه.

د ریگویدا په مذهبي سندرو کې پکتها (Paktha) د پکتها (Pakthas) ټبر پاچا یاد شوی، او دغه ټبر پښتانه گڼل شوي دي. د پکتها د خلکو د بل پاچا نوم توریا نا (Turyana) و. په اوستایي دوره کې د تاریخ پلار هېرودت په خپل تاریخ نومي اثر کې د ویدي دورې پکتها د پکتیان په نامه او هېواد یې د پکتویکا په نامه یاد کړی دی. له بلې خوا ایران پوه دهخدا په خپل فرهنگ دهخدا کې وایي چې د پارتیانو ژبه په «پرتوه» یا «پرتو» یادېده چې هغه وروسته پهلوي شوه، او پهلوي بیا په دوه ژبو ووېشل شوه: اشکاني پهلوي او ساساني پهلوي یا شمالي پهلوي او جنوبي پهلوي. د فارس خلکو پارتیان اشکانیان بلل چې دا د ارشاک لقب نه راوتلی نوم دی. وروسته د ساساني پاچا اول شاهپور په وخت کې د نقش رستم په نامه ډبرینه لیکنه په درې ژبو-پارتي، منځنۍ فارسي او یوناني کې، یا د دهخدا د فرهنگ له مخې په اشکاني پهلوي، ساساني پهلوي او یوناني کې وکښل شوه. په دغې ډبرینې لیکنې کې د افغان نوم هم د ابگان (Abgan) په بڼه په دغه ډول یاد شوی دی: گوندافر ابگان رازماد (Gondafer Abgan Razmad). داسې ښکاري چې ابگان هم د پارتیانو نوم و. امریکایي پروفیسر شپرنګلینګ (Springling) دغه تعبیر د لومړي ځل لپاره وړاندې کړی دی. دغه نوم په همدغه بڼه وروسته د فردوسي په شاهنامه او نورو معتبرو منابعو کې یاد شوي، او وروسته افغان شوی دی.

په دغه ډول پښتون یو ډېر لرغونی ټبر دی، او دولتونه او امپراتوري گانې یې جوړې کړې دي، چې وروستۍ امپراتوري یې د احمدشاه بابا وه. خو له

هغه وخت نه چې پارټیه خراسان ونومول شوه، هم دوی او هم یې ژبه له قوت او برم نه ولوېدل. د پښتنو د بېرته توب لاملونه ډېر دي. خو دوه اساسي علتونه یې د ډېرو پښتنو له خوا د پښتو پرېښوول، یانې خپل هويت ترک کول او په خپلو کې تر بورې، او گوندي ماري کول دي. د تاریخ په بهیر کې ډېرو پښتنو خپله ژبه پرې ایښې ده. په دغه کار سره دوی خپل هويت او پښتونوالي له لاسه ورکړې ده. په نتیجه کې د دوی استعدادونو ښه وده ونکړه، ځکه چې د یوه چا استعداد هغومره چې د هغه په مورنۍ ژبه کې وده کوي، په بلې ژبې کې یې نه شي کولی. له پخوا نه په لوېدیځو پښتنو کې فارسي او په ختیځو پښتنو کې اردو د پښتو په تاوان د ننه شوې. او لا هم د ننه کیږي. د ډېورنډ کرښې لا خپله پښتانه په رسمي ډول سره وېشلي دي.

د پښتو په ترکېدلو سره پښتونوالي هم له لاسه وتلې ده. پښتونوالي چې د پښتنو د کلتوري ارزښتونو ټولگه ده په اصل کې ژوند طرز دی چې پښتنو ته یې د ژوند لارې چارې ایستلې، او د کولتور خاوندان کړي دي یانې له ابتدایي او خپل سر طبعي حال نه بېرون کړي، او د سرپتوب په لار روان کړي دي. سره له دې ډېرو پښتنو په شمالي هند، مشهد، او حتی د ننه په افغانستان په تېره په هرات او کابل کې پښتو پرې ایښې ده. اوس دغسې نیمگري او حل شوي پښتانه لږ نه دي. که دغسې پښتانه له اول نه په نظر کې ونیسو ټول شمېر یې ممکن له اوسنیو پښتنو نه ډېر وي. دغه حال پښتانه ډېر ضعیف کړي دي. په داسې حال کې چې دوی لوی ټبر او د ژوند ډگر یې هم پراخ و، چې ځینې بېلگې یې اوس هم له افغانستان او د پښتونخوا نه د باندې لیدل کیږي.

همدا اوس د چیچنیا په خلکو کې د سوچه پښتو نومونو خلک لیدل کیږي. تېر کال چې د امریکې د باسټون په ښار کې دوه وروڼو د منډې په سیالی کې په ځغاستونکو ډزې وکړې، په اصل کې له چیچنیا څخه و، چې پلار یې

اوس هم هلته د انځور په نامه ژوند کوي. بله بېلگه یې د مخه په منځنۍ اسیا کې لیدل شوې ده. شوروي لرغون پوهانو په مرو او خوارزم کې دغسې ښارگوټي لوڅ کړي چې د نومونو وروستاړی یې کلا دی لکه تیشک کلا (Teshik-kala)، کوپرک کلا (Koprik-kala) او داسې نور. په افغانستان کې دغسې ترکیبي نومونه تر اوسه هم رواج لري لکه زمان خان کلا، شاه غاسي کلا او داسې نور. د هېرودت په وخت کې د همدغې سیمې د یوې ساکي ملکې نوم زرينه وه، چې هغه سوچه د پښتو نوم دی. د لوی سکندر په وړاندې د بخدي پښتون سپېتا منز نږدې دوه نیم کاله وجنگېد او وروسته د هغه لور اپامه (Apama) د سکندر د ختیځې امپراتورۍ ځای ناستي سلوکوس نیکاتور مېرمن شوه او د دوی زوی په یونان-باختري دوره کې د لومړي انټیکوس په نامه پاچایي وکړه. نیکاتور د ای خانم ښار موسس هم و. په هند کې هم د پښتو اثار لا ډېر دي. هلته د دهلي اسلامي سلطنت په اوږدې دورې کې لودیان او سوریان په ملي سویه، او نور پښتانه په تېره یوسف زي په محلي سویه سروالان وو.

خو اوس په پښتنو کې د تر بورې، گوندیماري تر څنگه د ترور یا ترهگري افت هم په قوت روان شوی. لا غټ افت په دوی کې ځان وژنه او بل وژنه ده، چې اوس په ټول افغانستان کې په تېره د ډېورنډ کرښې په دواړو خواوو سیمو یانې په پښتنو کې عامه شوې ده، او ډېر ولسي مشران یې هم له مینځ نه وړي دي. که دغه افت د نورو افتونو تر څنگ همدغسې روان وي، هغه ممکن تر ټولو هغو خطرونو څخه ډېر مضر تمام شي، چې افغانانو ته او په خاص ډول پښتنو ته تر اوسه پېښ شوي دي.

د مرکزي کوميتې د عدل د څانگې مسؤل هم و.

د ۱۳۵۸ کال د جدي په شپږمه نېټه په افغانستان باندې د شوروي يرغل سره جوخت بيا بندي شو او د لسو کالو او درې مياشتې د بند تېرولو وروسته د څرخي پله د بنديتون نه ايله شو. اوس د هالنډ په ښکلي هېواد کې د خپلې کورنۍ سره يو ځای په دوردربخت کې اوسېږي. د ده لاندې څلور اثار د مخه خپاره شوي دي.

۱-د ثور پاڅون، د کې چې بې دسيسې او شوروي يرغل

۲-د باچاخان اندونو او مبارزې ته لنډه کتنه

۳-د چخوف داستانونه: «د سراجې کور»، «د واپه سپي مېرمن» او

«نومولې» سپرته (تحليل) او ژباړه

۴-د ادبياتو تيوري

د ليکوال ژوندليک

محمد اقبال وزيرې په ۱۳۲۶ کال کې په سوويلي وزيرستان کې زيږېدلی دی. په ۱۳۳۵ کال کې د خوشحال خان په لېسه کې په دريم ټولگي کې شامل او په ۱۳۴۴ کال کې د خوشحال خان د لېسې نه فارغ شو. په ۱۳۴۵ کال کې د کابل پوهنتون د طب په پوهنځي کې شامل شو. په همدې کال د لوړو زده کړو لپاره شوروي اتحاد ته ولېږل شو. ده په ۱۳۵۲ کال کې خپلې زده کړې د مسکو په دولتي پوهنتون کې د فيلولوژۍ په څانگه کې پای ته ورسولې او د ماسټرۍ ډيپلوم يې لاسته راوړ او په همدې کال يې د کابل د پوليټيکنيک په انستيتوت کې د روسي ژبې د استاد په توگه دنده پيل کړه. په ۱۳۵۵ کال کې د محمد داود د واکمنۍ په مهال د سياسي فعاليت له کبله بندي شو. د ثور انقلاب د برياليتوب وروسته په ۱۳۵۷ کال کې د دهمزنگ د بنديتون نه خوشی شو او د افغانستان د وسله وال پوځ د سياسي چارو د عمومي رييس په توگه وټاکل شو. په همدې کال د افغانستان د خلک ډموکراتيک گوند د مرکزي کوميتې او د افغانستان د ډموکراتيک جمهوريت د انقلابي شورا غړی شو. برسېره پردې د وطن د دفاع د عالي شورا غړی، دافغانستان د خلک ډموکراتيک گوند د مرکزي کوميتې د تيوري د کميسون غړی او د افغانستان د خلک ډموکراتيک گوند

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**